

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

Acta
Polono-
Ruthenica

XXIV/3

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu WarMińsko-Mazurskiego
OLSZTYN 2019

Kolegium redakcyjne

Iwona Anna NDiaye (redaktor naczelna), Joanna Orzechowska (sekretarz)

Rada Naukowa

Ludmiła Babienko (Uralski Uniwersytet Federalny im. Pierwszego Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna w Jekaterynburgu, Rosja), Nikołaj Barysznikow (Piatigorski Uniwersytet Państwowy, Rosja), Jolanta Brzykcy (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska), Andrzej Ksenicz (Uniwersytet Zielonogórski, Polska), Indira Dzagania (Suchumski Uniwersytet Państwowy w Tbilisi, Gruzja), Tatiana Kiriłłowa (Astrachański Państwowy Uniwersytet Medyczny, Rosja), Galina Krasnoszczekowa (Południowy Uniwersytet Federalny w Taganrogu, Rosja), Czesław Lachur (Uniwersytet Opolski, Polska), Natalia Lichina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja), Leonid Malcew (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja), Tatiana Marcenko (Dom Rosyjskiej Zagranicy im. A. Sołżenicyna w Moskwie, Rosja), Walentina Masłowa (Witebski Uniwersytet Państwowy im. Piotra Maszeraua, Białoruś), Manatkul Mussatajewa (Kazachski Narodowy Uniwersytet Państwowy im. Abaja w Alma-Aty, Kazachstan), Natalia Nesterowa (Permski Narodowy Badawczy Uniwersytet Politechniczny w Permie, Rosja), Dmitrij Nikołajew (Instytut Literatury Światowej im. A.M. Gorkiego RAN, Rosja), Vera Ozheli (Państwowy Uniwersytet im. Akakija Cereteli w Kutaisi, Gruzja), Tatiana Rybalezenko (Uniwersytet Państwowy w Tomsku, Rosja), Michał Sarnowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Andrzej Sitarski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska), Swietłana Waulina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja), Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska), Lola Zwonariowa (Rosyjska Akademia Edukacji w Moskwie, Rosja)

Rada Programowa

Walenty Piłat (Honorowy Przewodniczący, Olsztyn), Jan Czykwini (Białystok), Joanna Mianowska (Toruń), Leontij Mironiuk (Olsztyn), Irena Rudziewicz (Olsztyn), Lucjan Suchanek (Kraków), Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warszawa), Wolfgang Gladrow (Berlin)

Lista recenzentów zostanie zamieszczona w ostatnim numerze danego roku

Redaktorzy językowi

Mirosława Czetyrba-Piszczako (język ukraiński)

Alla Kamalowa (język rosyjski)

Irina Korzeniewska (język rosyjski)

Dominika Malinowska (język angielski)

Mark Jensen (język angielski)

Helena Pocięchina (język białoruski)

Redaktorzy tematyczni

Iwona Anna NDiaye (emigrantologia)

Grzegorz Ojcewicz (literaturoznawstwo i przekładoznawstwo)

Joanna Orzechowska (językoznawstwo i kulturoznawstwo)

Redaktor wydawniczy

Katarzyna Zawilska

Skład i łamanie

Marzanna Modzelewska

Projekt okładki

Barbara Lis-Romańczukowa

Adres redakcji

Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej UWM

ul. Kurta Obitzta 1, 10-725 Olsztyn

tel./fax 89 527 58 47, e-mail: acta.pol.rut@wp.pl

ISSN 1427–549X

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego • Olsztyn 2019

Wydawnictwo UWM

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn

tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38

www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/

e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Ark. wyd. 12,10; ark. druk. 10,25

Nakład: 100 egz., druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 463

Spis treści

Językoznawstwo

Radosław Kaleta, O wybranych polsko-białoruskich homonimach międzyjęzykowych w polsko-wielojęzycznym słowniku <i>falszywych przyjaciół tłumacza</i>	7
Jadwiga Kozłowska-Doda, Да гісторыі ўжывання слоў <i>талерантнасць, памяркоўнасць і цярпліваць</i> у беларускай мове. Дыяхранічны аспект	19
Andrzej Narloch, Życie człowieka w semiotyce koloru na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego (część II)	35
Joanna Orzechowska, Ekwiwalenty rosyjskiej nazwy własnej <i>Kotobok</i> w języku polskim	45
Barbara Rodziewicz, Koncepcja <i>arche</i> w projekcji mentalnej Polaków i Rosjan (na materiale słowników asocjacyjnych)	55
Michał Sobczak, Uwagi o strukturze i przekładzie skrótowców z dziedziny wojskowości i przemysłu w <i>Słowniku rosyjsko-polskim</i> Józefa Krasnego	67

Kulturoznawstwo

Marcin Cybulski, <i>Wężowe źródło</i> Nikołaja Lebiediewa a konwencja gatunkowa <i>slasher</i>	85
--	----

Przekładoznawstwo

Magdalena Dąbrowska, Samuel Bogumił Linde w dziejach recepcji twórczości Nikołaja Karamzina (wokół polskiego przekładu <i>Rysu historycznego literatury rosyjskiej</i> Nikołaja Grecza)	101
Natalya Didenko, Особенности идиолекта главной героини мультфильма <i>Маши и медведь</i> и их передача в переводе на польский язык	113
Marcin Dziwisz, Elementy kultury trzeciej oraz realia wojny afgańskiej w rosyjskim przekładzie utworu <i>Żmija</i> Andrzeja Sapkowskiego	127
Tomasz Szutkowski, Kilka uwag o subkompetencji frazeologicznej tłumacza	139
Agnieszka Potyrańska, Obrazy postaci mitologicznych w oryginałach i przekładach wybranych wierszy Siergieja Gorodieckiego	149

Table of Contents

Linguistics

Radosław Kaleta, Selected Polish-Belarusian Interlingual Homonyms in the Polish-Multilingual Dictionary of False Friends of a Translator	7
Jadwiga Kozłowska-Doda, To the history of the use of the words <i>tolerance, reasonableness, patience</i> in Belarusian language. Diachronic aspect	19
Andrzej Narloch, Human life in colour semiotics exemplified by Polish and Russian language (Part II)	35
Joanna Orzechowska, Polish equivalents of the Russian proper name <i>Kolobok</i>	45
Barbara Rodziewicz, Concept of <i>arché</i> in the mental projection of Poles and Russians (based on associative dictionaries)	55
Michał Sobczak, Some Remarks on the Structure and Translation of Industry and Military Abbreviations (A Study Based on the <i>Russian-Polish Dictionary</i> Compiled by Józef Krasny)	67

Cultural Studies

Marcin Cybulski, <i>Snake Spring</i> by Nikolai Lebedev and genre conventions of slasher films	85
--	----

Translation Studies

Magdalena Dąbrowska, Samuel Bogumił Linde and reception of Nikolay Karamzin's works (around the Polish translation of the <i>Historical Background of Russian literature</i> by Nikolay Gretschi)	101
Natalya Didenko, Properties of the idiolect used by the main character of <i>Masha and the Bear</i> animated film and their transfer in the Polish translation	113
Marcin Dziwisz, Third culture elements and Afghanistan war realities in the original and translation of <i>Žmija</i> by Andrzej Sapkowski	127
Tomasz Szutkowski, A few remarks on the phraseological sub-competence of a translator	139
Agnieszka Potyrańska, Images of mythological figures in the originals and translations of selected poems by Sergey Gorodetsky	149

Językoznawstwo

Radosław Kaleta

DOI: 10.31648/apr.4657

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6892-9332>

rkaleta@uw.edu.pl

O wybranych polsko-białoruskich homonimach międzyjęzykowych w polsko-wielojęzycznym słowniku *falszywych przyjaciół tłumacza*

Homonimia międzyjęzykowa jest zagadnieniem złożonym, od lat badanym przez wielu specjalistów, np. Katarzynę Wojan (język rosyjski, polski i fiński) i Krzysztofa Kusala (język rosyjski i polski), Marię Bednarz, Hannę Karaszczuk i Oksanę Pryjmaczok, Irenę Kononenko (język ukraiński), Alenę Rudenkę i Taccianę Anikjejenkę (język białoruski)¹. Mimo to wciąż powstają nowe prace na ten temat [np. *Wokół homonimii międzyjęzykowej* 2017], co świadczy, że nie został on wyczerpany. Kolejnym wydaniem poruszającym to zagadnienie będzie wielojęzyczny słownik homonimów międzyjęzykowych. W 2020 roku nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego ma się ukazać *Polsko-czesko-słowacko-rosyjsko-ukraińsko-białorusko-bułgarsko-serbsko-chorwacko-angielsko-niemiecko-francusko-rumuńsko-włosko-fiński słownik falszywych przyjaciół tłumacza (homonimów międzyjęzykowych)* pod redakcją Iryny Kononenko i Małgorzaty Majewskiej. Słownik zawiera 58 polskich wyrazów wyjściowych z grupy leksykalno-semantycznej dotyczącej życia codziennego: *abażur, balon, bańka, baton, bidon, bułka, dywan, dzban, fartuch, fortepian, futro, garnitur, grosz, izba, jadalnia, kalosz, kilim, kitel, klej, komin, koronka, krzesło, kubek, kuchnia, kuszетка, leżak, list, lustro, magazyn, nocnik, obraz, pamiętnik, parapet, pieczeń, pieczywo, piłka, pieróg, płaszcz, pojazd, portfel, pościel, potrawa, salon, sandał, sklep, skrzynia, stół, szklanka, szeszlony, tapczan, terakota, torba, tort, wanna, waza, wazon, żyletka, żyrandol*. Polskie leksemy zostały zestawione z 14 językami, z czego najliczniejszą grupę stanowi 8 języków słowiańskich (czeski, słowacki, rosyjski, ukraiński, białoruski, bułgarski, serbski, chorwacki). W słowniku zaprezentowano także 2 języki germańskie (angielski, niemiecki), 3 języki romańskie

¹ Autorów i badanych języków jest znacznie więcej. Obszerny opis literatury przedmiotu zob. np. Wojan [2010], Kaleta [2014].

(francuski, rumuński, włoski) oraz 1 język z rodziny ugrofińskiej (język fiński). Jak czytamy w przedmowie, wspomniane opracowanie jest pierwszym słownikiem homonimów międzyjęzykowych porównującym aż tyle języków i jednym z bardzo nielicznych, które uwzględniają język białoruski [zob. Wojan 2019, por. Kaleta 2014]. Redaktorki słownika za homonimy międzyjęzykowe uważają „identyczne lub bliskie pod względem brzmienia i w pełni albo częściowo różniące się pod względem znaczenia wyrazy dwóch i więcej języków” [*Polsko-czesko-słowacko...*]. To ważne, by wiedzieć, że koncepcja słownika nie zakłada osobnego podawania homonimów całkowitych (leksemów różniących się wszystkimi znaczeniami) i homonimów niecałkowitych/częściowych (leksemów różniących się niektórymi znaczeniami), jak to czynią niektórzy badacze [np. Kaleta 2014].

Wielojęzyczny słownik *falszywych przyjaciół tłumacza* jest pokłosiem obrad konferencji *Wokół homonimii międzyjęzykowej* zorganizowanej przez Zakład Historii Języka Polskiego UKSW w 2017 r. [zob. *Wokół homonimii międzyjęzykowej* 2017]. W założeniu redaktorek słownika ma służyć studentom, wykładowcom, tłumaczom, naukowcom – leksykologom, leksykografom, etymologom, glottodydaktykom. Słownik pokazuje, jak zmieniały się znaczenia zapożyczeń, modyfikowały znaczenia wyrazów prasłowiańskich i indoeuropejskich [*Polsko-czesko-słowacko...*].

Zestawienie 1

język	słowo	znaczenie
pol.	abażur z franc. <i>abat-jour</i>	osłona na lampę z tkaniny albo papieru, tłumiąca zbyt jaskrawe światło
czes.		
słowac.		
ros.		
ukr.		
białor.*		
bułg.		
serb.		
chorw.		
ang.		
niem.		
franc.		
rum.		
włos.		
fin.		

* Wariant stosowany we wspomnianym słowniku (autor artykułu zwykle używa w swych pracach skrótu *brus.*).

Artykuł słownikowy zbudowany jest z trzech kolumn (zob. zestawienie 1): w pierwszej wymienionych jest 14 języków (leksemy powinny mieć zaznaczone akcenty), w drugiej – polski leksem (z zaznaczonym pochodzeniem wyrazu oraz akcentem), w ostatniej opisane jest znaczenie polskiego leksemu, zaczerpnięte ze słowników języka polskiego, m.in. słownika pod redakcją Stanisława Dubisza [*Uniwersalny słownik...* 2003], a także podane są znaczenia leksemów poszczególnych języków opracowane na podstawie odpowiedniej literatury przedmiotu ukazanej w bibliografii słownika.

Cele niniejszego artykułu są następujące: 1) leksykograficzny – przedstawienie elementów struktury słownika homonimów międzyjęzykowych, obejmującego także język białoruski, co jak dotąd było niezwykle rzadkie; 2) glottodydaktyczny – pokazanie szerszych kontekstów użycia konkretnych homonimów białoruskich wraz z podaniem ich prawdziwych polskich odpowiedników, co może zostać wykorzystane, aby wzbogacić proces glottodydaktyczny i pomóc w praktycznym opanowywaniu języka białoruskiego (i polskiego); 3) translatorski – zestawienie leksemów białoruskich w oryginalnych szerszych kontekstach użycia (na podstawie korpusów językowych) wraz z tłumaczeniami na język polski, lepiej uwytłumaczającymi podobieństwa i rozbieżności między analizowanymi językami pokrewnymi. Cele te mogą się krzyżować (np. drugi z trzecim), gdyż np. na potrzeby glottodydaktyki wykorzystywane jest tłumaczenie glottodydaktyczne. W naszym rozumieniu słownik powinien być wielofunkcyjny, a poniższe analizy mogą posłużyć jako głos w dyskusji nad strukturą podobnych opracowań i pomóc w poszukiwaniach odpowiedniej koncepcji leksykograficznej na potrzeby przyszłego pełniejszego kompendium dotyczącego polsko-białoruskich homonimów międzyjęzykowych.

W niniejszym artykule zostaną zaprezentowane i scharakteryzowane (głównie z synchronicznego punktu widzenia) wybrane z omawianego słownika homonimy polsko-białoruskie², opracowane przez piszącego te słowa na podstawie słownika białorusko-polskiego wydanego w Warszawie [*Słownik białorusko-polski* 2012], słownika polsko-białoruskiego wydanego w Mińsku [Волкава, Авілава 2005], słownika opisowego języka białoruskiego [*Skarnik*, online] (w większości podaje przykłady użycia w tekstach literackich), internetowego korpusu języka białoruskiego [*Беларускі N-корпус*] oraz korpusu równoległego białorusko-rosyjskiego dostępnego na stronie internetowej Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego [*Национальный корпус русского...*]. Przy czym w niniejszej analizie sięgamy także do szerszych kontekstów (głównie na podstawie Białoruskiego N-korpusu) występowania białoruskiego złudnego odpowiednika (*falszywego przyjaciela* *thu-*

² Porównanie homonimii w języku polskim z homonimią w języku białoruskim zob. Kaleta [2013a].

macza), wyraźniej ilustrujących znaczenie. Podajemy także białoruskie prawdziwe odpowiedniki (*prawdziwi przyjaciele tłumacza*) polskiego leksemu wyjściowego na wzór słownika białorusko-polskich homonimów międzyjęzykowych [zob. Kaleta 2013b; 2014]. Tych dwóch ostatnich elementów nie będzie niestety zawierał wspomniany na początku polsko-wielojęzyczny słownik *falszywych przyjaciół tłumacza*. Spośród 58 leksemów wyjściowych na potrzeby artykułu zostały wybrane tylko te przykłady, które pokazują niejednoznaczne niuansy i problematyczne aspekty w opisach słownikowych. Analizę rozpoczynają homonimy niecałkowite (częściowe), czyli takie, których osobne tylko znaczenia się nie pokrywają, inne zaś tak (w przypadku pokrywających się poszczególnych znaczeń leksemu są *prawdziwymi przyjaciółmi tłumacza*).

Jak widać z przytoczonych definicji w zestawieniu 2, zbliżone są tylko znaczenia nr 6 i 7 polskiego leksemu ze znaczeniami nr 1 i 2 białoruskiego leksemu. Ciekawe porównanie stanowi znaczenie nr 1 polskiego leksemu ze znaczeniem nr 3 leksemu białoruskiego. W języku polskim *balonem* nazywa się całość statku powietrznego, a w języku białoruskim tylko jego część. Całości odpowiada leksem *наветраны шар* [Волкава, Авілава 2005, 38]. Bardzo popularnemu znaczeniu nr 3 leksemu polskiego odpowiada leksem białoruski (*наветраны шарык* oraz *балёнік* [Волкава, Авілава 2005, 38] (por. poniższe zdanie nr 2)³. W korpusie białoruskim najczęściej pojawiają się przykłady ukazujące pierwsze znaczenie leksemu *балон* jako *butla gazowa*, *butla z helem*, *butla z tlenem*. Oto przykłady z tekstów publicystycznych Europejskiego Radia dla Białorusi Еўрападыё (euro-radio.fm) zarejestrowane we wspomnianym korpusie językowym (wszystkie tłumaczenia na język polski – R.K.):

- 1) *Прычынай выбуху стаў газавы балон аб'ёмам у 40 літраў – Przyczyną wybuchu była butla gazowa o objętości 40 litrów;*
- 2) *Каля 5 актывістаў затрымалі, забралі балон з геліем і шарыкі – Blisko 5 aktywistów zatrzymano, zabrano butlę z helem i balony;*
- 3) *Паводле неафіцыйнай інфармацыі, выбухнуў балон з кіслародам – Według nieoficjalnych informacji wybuchła butla z tlenem.*

Korpus białoruski rejestruje też konteksty (literackie) z nazwą naczynia służącego do przechowywania ciał stałych, które w niniejszym przykładzie można przetłumaczyć jako *słój/słoik*: *Пэўна, нехта ўпусціў на падлогу пяцілітровы*

³ Leksemy: *шарык* oraz *балёнік* używane są też w znaczeniu *bombka choinkowa* (*наварочны / навагодні святочны / калядны балёнік* 'noworoczna świąteczna bombka'). W kulturze masowej Słowian wschodnich choinka kojarzona jest ze świętowaniem najpierw Nowego Roku. Jest to wpływ ideologii ateistycznej panującej w byłym ZSRR.

Zestawienie 2

język	słowo	znaczenie
pol.	balon z franc. <i>ballon</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. statek powietrzny bez napędu, składający się z kulistej lub owalnej powłoki wypełnionej gazem lżejszym od powietrza i z zawieszzonej pod nią gondoli 2. kopała z materiału umieszczona nad obiektem sportowym 3. przedmiot z cienkiej, rozciągliwej i kolorowej gumy, wypełnianej powietrzem, służący do zabawy lub dekoracji 4. <i>środ. sport.</i> piłka rzucona zbyt wysoko podczas gry w tenisa, siatkówkę lub piłkę nożną 5. <i>pot.</i> duże, kuliste naczynie szklane z wąską szyjką do przechowywania cieczy 6. <i>środ. techn.</i> szklane lub metalowe naczynie o kształcie kulistym lub cylindrycznym, służące do przechowywania gazów (zwykle pod ciśnieniem) lub cieczy 7. <i>środ. techn.</i> pneumatyczna opona samochodowa lub rowerowa o szerokim przekroju 8. <i>środ. uczn.</i> ocena niedostateczna
białor.	балон	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>środ. techn.</i> szklane lub metalowe naczynie o kształcie kulistym lub cylindrycznym, służące do przechowywania gazów (zwykle pod ciśnieniem) lub cieczy (butla) 2. dętka, opona 3. zewnętrzna część statku powietrznego (sterowca) wypełniana gazem lżejszym od powietrza

балон з кансерваванымі⁴ кабачкамі (Адам Глэбус, *Дамавікамерон*) – *Pewnie ktoś upiścił na podłogę pięciolitrowy słoik z konserwowanymi kabaczkami.*

Kontekst ukazujący znaczenie nr 2 leksemu *балон* przedstawia słownik opisowy [Skarnik, online] na przykładzie literatury pięknej: *Шафёр выскачыў з машыны і заклапочана стукаў наском чаравіка на залатаных балонах* (Шамякін) – *Kierowca wyskoczył z samochodu i z zakłopotaniem⁵ czubkiem buta stukał po połatanych oponach.* Nie znaleźliśmy przykładu użycia znaczenia nr 3 leksemu białoruskiego.

Z zestawienia 3 wynika, że pierwsza różnica między językami polega na tym, że leksem białoruski *фартэніяна* nie jest rodzaju męskiego jak w polszczyźnie, lecz rodzaju nijakiego. Druga różnica dotyczy rozmiarów instrumentu. W języku białoruskim *фартэніяна* dotyczy instrumentów zarówno dużych (fortepian),

⁴ Białoruski przymiotnik *кансерваваны* odnosi się do żywności, do rzeczy zaś przymiotnik *кансервавы* (завод ‘fabryka’, бляшанка ‘puszka’ [Słownik białorusko-polski..., 349]). W języku polskim przymiotniki *konserwowany* i *konserwowy* są używane właściwie jako synonimy, np. *ogórek konserwowy*, *szczaw konserwowy*.

⁵ Tłumaczenie dosłowne: *zakłopotanie* to ‘stan człowieka, który nie wie, co powiedzieć, ani jak się zachować’ [Słownik języka polskiego...], czasem może kojarzyć się nie tylko z zaskoczeniem, lecz także z zawstydzeniem. Stąd można rozważyć inne warianty tłumaczenia, jak np. *zmartwiony*, *zaniepokojony* czy *z zaniepokojeniem* od brus. *кланам* ‘troska’, ‘zaniepokojenie’ [Słownik białorusko-polski..., 368].

Zestawienie 3

język	słowo	znaczenie
pol.	fortepian z włos. <i>fortepiano</i>	1. duży instrument strunowo-klawiszowy 2. <i>pot.</i> gra lub lekcja gry na tym instrumencie
białor.	фартэпіяна	Duży lub mały instrument strunowo-klawiszowy

jak i małych (pianino), choć w białoruszczyźnie istnieje też leksem na określenie pianina – *пiяніна*. Definicja białoruska może dziwić Polaka na pierwszy rzut oka, ale głębsza analiza pokazuje swoistą logikę: pianino to rodzaj fortepianu, a na osobę umiejącą grać na pianinie i na fortepianie jednakowo mówi się pianista (*пiяніст*). Z kolei lekcja gry na fortepianie to po białorusku *урок фартэпіянай ігры* [Волкава, Авілава 2005, 162]. W białoruskim korpusie odnotowano przykłady, na podstawie których trudno jest odróżnić, czy mowa jest o fortepianie czy o pianinie. W jednym przykładzie z wywiadu w Europejskim Radiu dla Białorusi znalazła się następująca wypowiedź: *Натуральна, што я магу пайграць дома на фартэпіяна, але гэта не тая атмасфера – Очывісьце, że mogę pograć w domu na pianinie, ale to nie ta sama atmosfera*⁶. W powyższym zdaniu *фартэпіяна* przetłumaczyliśmy jako *pianino*, gdyż częściej w mieszkaniach (z powodu wymiarów) spotyka się pianina niż fortepiany, co jednak nie oznacza, że te ostatnie w mieszkaniach się nie zdarzają. Takie detale trzeba by uściślać z osobą, z którą przeprowadza się wywiad, lub ustalać na podstawie szerszego kontekstu.

W zestawieniu 4 widać, że podobnie, jak w poprzednim przypadku, jest także z białoruskim leksemem *крэсла*, które ma szersze znaczenie od polskiego i oznacza zarówno twarde, jak i miękkie mebel do siedzenia. Na ten ostatni mówi się też po białorusku *фатэль, мяккае крэсла* [Волкава, Авілава 2005, 162].

Zestawienie 4

język	słowo	znaczenie
pol.	krzesło	lekki mebel służący do siedzenia, mający z tyłu oparcie
białor.	крэсла	1. lekki mebel służący do siedzenia mający z tyłu oparcie (krzesło) 2. mebel służący do siedzenia z oparciem, miękkim obiciem i podłokietnikami (fotel) 3. stołek, fotel <i>przen.</i> , <i>pot.</i> posada: <i>міністэрскае крэсла</i> (fotel ministra) 4. siedzenie, miejsce (w autokarze czy autobusie), oparcie fotela (w autokarze)*

* Tego znaczenia nie notują [Białorusko-polski słownik..., 377] ani korpusy białoruskie.

⁶ Inny wariant tłumaczenia (mniej dosłowny i bardziej neutralny stylistycznie): *Очывісьце, mogę pograć w domu na pianinie, ale to nie to samo.*

Niektórzy na oznaczenie białoruskiego *фотела* uważają za poprawne tylko słowo *фатэль* [Лабадзенка, online], a leksem *крэсла* w tym znaczeniu traktują jako rusycyzm (ros. *кресло* ‘fotel’). Przenośne i potoczne znaczenie *фотела* jako posady (zwykle ważnej) jest w obu językach podobne. W białoruskim korpusie odnotowano fragmenty z literatury pięknej w najpopularniejszym znaczeniu *крэсла* i *фотела*, nawet w znaczeniu specjalistycznym, jak *фotel ginekologiczny*, ale brakuje znaczenia *posady*, które odnotowano jednokrotnie w korpusie równoległym białorusko-rosyjskim:

- 1) *Сядзе на краёчак крэсла, аберуч напраўляе свой такі пекны капялюшык* (Васіль Быкаў, *Абеліск*) – *Siada na brzeżek krzesła, poprawia obiema rękami swój taki piękny kapelusik*;
- 2) *Потым села ў вялізнае крэсла, выпрастала стомленыя ногі на табурэцік і заплюшчыла вочы* (Святлана Бязлепкіна, *Шазюль, альбо проста гульня*) – *Potem usiadła w wielkim fotelu, wyprostowała zmęczone nogi na stołku⁷ i zamknęła oczy*;
- 3) (...) *ля гінекалагічнага крэсла (...) затрымалася толькі на хвілінку* (Святлана Бязлепкіна, *Шазюль, альбо проста гульня*) – (...) *obok fotela ginekologicznego (...) zatrzymała się tylko na chwilę*;
- 4) *Баіцца за крэсла, таму ўсіх хоча ўлагодзіць* (Іван Шамякін, *Атланты і карыятыды, 1970–1974*) [*Національний корпус русского...*] – *Boi się o stółek, dlatego wszystkich chce ulagodzić*;
- 5) *Прывык да таго, што дзеці, сеўшы ў аўтобуснае крэсла ці прыйшоўшы ў госці, звычайна адразу ж дастаюць мабільныя тэлефоны і заходзяць у інтэрнэт* [*Экскурсія...*] – *Przywykł do tego, że dzieci usiadłszy w autokarze na miejscach czy przyszedłszy w gości, zwykle przecież od razu wyciągają telefony komórkowe i korzystają z Internetu*;
- 6) *Адкінуўшы аўтобуснае крэсла і накрывіўшыся пледам, утульна думаеш, што заўтра прачнешся ў Парыжы* („Наша Ніва”, Уладзімер Арлоў, *Два дні ў Парыжы*) [*Belaruskі N-korpus*] – *Odchyliwszy w autokarze oparcie fotela i przykrywszy się kocem, przytulnie myślisz, że jutro obudzisz się w Paryżu*.

Z zestawienia 5 wynika, że białoruski leksem odpowiada znaczeniowi nr 1 polskiego leksemu, co potwierdza też białoruski korpus: *У салоне стаяў гадзіннік (...), італьянская мрамуровая ваза* (Міхась Ткачоў, Тамара Габрусь, Анатоль Кулагін, Юрый Чантурыя, *Страчаная спадчына*) – *W salonie stał zegar (...), włoska marmiurowa waza*. Często białoruski leksem używany jest w znaczeniu naczynia na owoce czy w znaczeniu naczynia na kwiaty, czyli wazonu:

⁷ Albo na *taborecie*. Forma *na taboreciku* jest nacechowana stylistycznie w odróżnieniu od oryginału białoruskiego.

- 1) *На сталае стаялі ваза з садавіной, апельсіны, закуска, бутэлка чырвонага віна і каньяк* (Юры Станкевіч, Псеўда) – *Na stole znajdowały się waza z owocami*⁸, *potarańcze, zakąska, butelka czerwonego wina i koniak*;
- 2) *Рантам з пісьмовага стала ўзяцела цяжкая ваза, у якую раницоў Дулеб наліў вады і паставіў тры чырвоныя кветкі* (Леанід Дайнека, Чалавек з брыльянтавым сэрцам) – *Nagle z biurka wzbił się ciężki wazon, do którego rano Duleb nalał wody i postawił trzy czerwone kwiaty*.

Zestawienie 5

język	słowo	znaczenie
pol.	waza z franc. <i>vase</i>	1. ozdobne naczynie ceramiczne, kamienne lub metalowe, często kształtem zbliżone do dzbana, o różnym przeznaczeniu 2. duże naczynie ceramiczne, zwykle z pokrywką i dwoma uchwytami, służące do podawania zupy na stół
białor.	ваза	Naczynie na owoce itp. (miska) lub o charakterze dekoracyjnym (waza), naczynie na kwiaty (wazon)

Znaczenie nr 2 polskiego leksemu (naczynie służące do podawania zupy na stół) w białoruszczyźnie ma inny odpowiednik. Słowniki białoruskie różnie go nazywają. Można spotkać określenie *міска* (звычайна супавая) [Волкава, Авілава 2005, 711], które używane jest także w znaczeniu ‘talerz’ lub ‘miska’ (*міска з маласольнымі гуркамі* ‘talerz/miska z ogórkami małosolnymi’, *міска сытнай травы* ‘talerz/miska sycącego jedzenia/dania’, *міска капусты, кашы, супу* ‘talerz/miska kapusty, kaszy, zupy’) albo *супавая миса* [Skarnik, online]. Występuje także leksem *супніца*, który może oznaczać ‘talerz na zupę/do zupy’ [Skarnik, online]. Białoruski korpus notuje go tylko raz i to bez szerszego kontekstu, z którego można jedynie wnioskować, że chodzi raczej o wazę.

Z analizy przykładu z zestawienia 6 wynika, że odpowiednikiem polskiego *wazonu* (*wazonu na kwiaty*) jest białoruska *ваза* (*ваза для кветак*). Znaczenia nr 2 w obu językach są podobne, ale w polszczyźnie jest ono opatrzone kwalifikatorem, gdyż jego występowanie jest ograniczone terytorialnie. Poniżej przytaczam przykłady z białoruskiego korpusu:

- 1) *Але ў маладых, што ўдзельнічаюць у абрадзе, на ручніку птушачкі глядзяць адна на адну, а ў цэнтры вышытыя дрэва альбо вазон – сімвал новай сям’і* („Звязда”, *Вяселле на-беларуску становіцца модным*) – *Ale młoda para, która uczestniczy w obrzędzie, ma na ręczniku ptaszki patrzące na siebie, a na środku jako symbol nowej rodziny wyszyte drzewo lub roślinę ozdobną*;

⁸ W języku polskim mówi się także *waza na owoce*, która różni się od *wazy z owocami* tym, że może być pusta.

- 2) *Я неяк і не думаў, што фікус – гэта вазон* (Уладзімір Някляеў, *Лабух*, 2002–2003) [*Нацыянальны корпус рускаго...*] – *Jakoś nie myślałem, że fikus to roślina doniczkowa*⁹;
- 3) *У адзін вазон можна пасадзіць некалькі раслін розных гатункаў* („Звезда”, *Модная расліна – фуксія*) – *W jednej doniczce można posadzić kilka roślin różnych gatunków*.

Zestawienie 6

język	słowo	znaczenie
pol.	wazon z włos. <i>vaso</i>	1. ozdobne naczynie na cięte kwiaty 2. reg. naczynie, w którym hoduje się kwiaty
białor.	вазон	1. roślina pokojowa dekoracyjna (ozdobna), doniczkowa 2. pojemnik na uprawianie takiej rośliny (doniczka)

Białoruskie połączenie *вазон з кветкамі* należy tłumaczyć jako ‘doniczka z kwiatami’, a *кветкавы вазон* jako ‘doniczka na kwiaty’ (może być pusta). Czasami zdarzają się błędy w samych słownikach. Na przykład w słowniku polsko-białoruskim wydanym w Mińsku polski leksem *wazon* został przetłumaczony jako *вазон* [Волкава, Авілава 2005, 711] zamiast *ваза*. Potwierdza to jedynie tezę, że *falszywi przyjaciele tłumacza* bywają także *falszywymi przyjaciółmi leksykografa*.

Dalszej analizie poddana będzie para polsko-białoruskich homonimów całkowitych, czyli takich, które różnią się wszystkimi znaczeniami, pokazuje je m.in. zestawienie 7.

Zestawienie 7

język	słowo	znaczenie
pol.	stół	1. mebel składający się z blatu opartego na nogach, służący głównie do spożywania na nim posiłków, pisania 2. sposób odżywiania się lub rodzaj spożywanych posiłków 3. <i>techn.</i> urządzenie składające się z blatu umocowanego na kilku nogach, zaopatrzone w różne przyrządy, używane w zakładach mechanicznych, laboratoriach, warsztatach itp.
białor.	стул	wytwór jelit, <i>fizj.</i> wypróżnienie, defekacja, stolec, kał

W Białoruskim N-korpusie leksem *стул* występuje w tekstach publicystycznych z przymiotnikiem *вадкі* ‘rzadki’ – *вадкі стул* ‘rzadki/luźny stolec/kał’:

- 1) *Вадкі стул у любога чалавека, у тым ліку маладога, можа быць прычынай вельмі многіх захворванняў* («Звезда», *Язва адступіла. Наступіла пякотка*) – *Luźny stolec u każdego człowieka, także młodego, może być objawem*¹⁰ *bardzo wielu chorób*;

⁹ Inne warianty tłumaczenia to *roślina pokojowa*, *roślina ozdobna*.

¹⁰ W oryginale jest leksem *przyczyna*, ale zdaje się, że to błąd i chodzi raczej o *objaw*.

- 2) *Часты вадкі стул, ваніты, павышэнне тэмпературы цела, боль у жываце, моцны галаўны боль, боль у горле, мышцах, сьп на цэле павінны насцярожыць і тэрмінова накіраваць да ўрача („Звязда”, Будзь пільным, турыст!) – Często rzadki kał, wymioty, podwyższona temperatura ciała, ból brzucha, silny ból głowy, gardła, mięśni, wysypka na ciele powinny zwrócić uwagę i zmobilizować do jak najszybszej wizyty u lekarza;*
- 3) *Першыя сімптомы вострых кішэчных інфекцый: павышэнне тэмпературы цела, мласнасць, ірвота, часты вадкі стул („Наша Ніва”, У Беларусі адзначаецца сезонны ўздым захворвання на вострыя кішэчныя інфекцыі) – Pierwsze symptomy ostrych infekcji jelitowych to: podwyższona temperatura ciała, mdłości, wymioty, częsty rzadki stolec.*

Trzeba jednak wspomnieć o występującej poważnej różnicy między uzusem a normą słownikową. W uzusie leksem *стул* (bez przymiotnika) używany jest pod wpływem języka rosyjskiego (ros. *стул* ‘krzesło’) jako *krzesło* i jako synonim białoruskiego leksemu *крэсла* ‘krzesło’. Przykłady użycia białoruskiego leksemu z rosyjskim znaczeniem odnajdujemy w białoruskiej literaturze pięknej, zarejestrowane w białorusko-rosyjskim korpusie równoległym [*Нацыянальны корпус русскаго...*]:

- 1) *Насупраць за круглым сталом незаняты стул* (Васіль Быкаў, *Мёртвым не баліць*, 1965) – *Naprzeciwko przy okrągłym stole jest wolne krzesło;*
- 2) *Уцякайце ад мяне, а то як схалю стул, дык усіх вас біць пачну* (Максім Гарэцкі, *На імперыялістычнай вайне*, 1914–1928) – *Uciekajcie ode mnie, bo jak złapię za krzesło, to wszystkich was bić zacznę;*
- 3) *Можаце сесці на стул. З дапамогай рук Сотнікаў перабраўся да крэсла і прысеў* (Васіль Быкаў, *Сотнікаў*, 1970) – *Możecie¹¹ usiąść na krześle. Z pomocą rąk Sotnikau przeniósł się do krzesła i przysiadł¹².*

Białoruski leksem *стул* ‘stolec’ i rosyjski leksem *стул* ‘krzesło’ to homonimy międzyjęzykowe. W białoruskiej normie wzorcowej leksem *стул* ‘krzesło’ jest niezręcznym rusycyzmem, na co wskazuje Hleb Łabadzienka w swoim obrazkowym poradniku poprawnościowym (zob. rysunek 1).

¹¹ Czasownik ten można przetłumaczyć też jako *Może pan*, ale by zachować realia kulturowe, pozostawiliśmy formę na *вы*, funkcjonującą w swoistym kontekście i w polszczyźnie, np. *Siadajcie, towarzyszu!*

¹² W tym zdaniu widać chęć uniknięcia powtórzenia rzeczownika i stąd użycie rzekomych synonimów *стул* i *крэсла*. Dosłowne tłumaczenie na język polski nie pozwala tego powtórzenia uniknąć i zmusza do szukania synonimów, np. *Z pomocą rąk Sotnikau przeniósł się do wskazanego miejsca i przysiadł.*

Rys. 1. Różnica między białoruskimi leksemami: *стул* 'stolec', *крэсла* 'krzesło', *фатэль* 'fotel'.

Źródło: [Лабадзенка, online]

Na powyższych przykładach polsko-białoruskich homonimów międzyjęzykowych widać złożoność badanego zagadnienia. *Falszywi przyjaciele tłumacza* mogą być też *falszywymi przyjaciółmi leksykografa*. Pomylić się nie jest trudno nawet przy układaniu specjalistycznych słowników homonimów międzyjęzykowych. Pod uwagę należy brać zarówno normę słownikową, jak i uzus, który w białoruszczyźnie odznacza się silnymi wpływami języka rosyjskiego i (rzadziej) polskiego. To sprawia, że leksemy mogą zapożyczać znaczenie z innych języków, różnie funkcjonować w tekstach literackich i publicystycznych, w języku potocznym czy w Internecie. Stąd tak ważne wydaje się podawanie w słownikach konkretnych przykładów użycia, które pomagają dostrzec subtelne różnice. Nieustanny rozwój języka stanowi wciąż aktualne wyzwanie dla leksykografów i sprzyja opracowaniu specjalistycznych słowników homonimów międzyjęzykowych, ulepszonych i wielofunkcyjnych, także z rzadkim językiem białoruskim, który wciąż czeka na swoje pełniejsze słownikowe opracowanie.

Bibliografia

- Belaruski N-korpus*. (online) <https://bnkorpus.info/korpus.html#> (dostęp 28.07.2019) [*Беларускі N-корпус*. (online) <https://bnkorpus.info/korpus.html#> (dostęp 28.07.2019)].
- Ėkskursiâ v voennû çast' vpeçatliła ûnyhzašitnikov Rodiny*. (online) <http://www.lepel-kraj.by/?p=24940> (dostęp 28.09.2019) [*Экскурсия в военную часть впечатлила юных защитников Родины*. (online) <http://www.lepel-kraj.by/?p=24940> (dostęp 28.09.2019)].

- Kaleta Radosław. 2013a. *Homonimia w języku polskim i języku białoruskim*. „Acta Polono-Ruthenica” nr XVIII: 185–195.
- Kaleta Radosław. 2013b. *O projekcie słownika białorusko-polskich fałszywych przyjaciół tłumacza na tle dorobku leksykografii polsko-białoruskiej*. „Studia Slavica” t. XVII/1: 83–90.
- Kaleta Radosław. 2014. *Białorusko-polska homonimia międzyjęzykowa*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Labadzenka Gleb, *dzicǎčǎǎ zaMova*. (online) <http://labadzenka.by/mova-stul-kresla-fatel/> (dostęp 28.07.2019) [Лабадзенка Глеб, *дзіцячая заМова*. (online) <http://labadzenka.by/mova-stul-kresla-fatel/> (dostęp 28.07.2019)].
- Nacional'nyj korpus ruskogo ǎzyka, parallel'nyj korpus (belorusskij)*. (online) <http://ruscorpора.ru/old/search-para-be.html> (dostęp 28.07.2019) [*Національний корпус російського мови, паралельний корпус (білоруський)*. (online) <http://ruscorpора.ru/old/search-para-be.html> (dostęp 28.07.2019)].
- Polsko-czesko-słowacko-rosyjsko-ukraińsko-białorusko-bułgarsko-serbsko-chorwacko-angielsko-niemiecko-francusko-rumuńsko-włosko-fiński słownik fałszywych przyjaciół tłumacza (homonimów międzyjęzykowych)*. W druku. Red. Kononenko I., Majewska M. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Skarnik – moŭny skarb*. (online) <https://www.skarnik.by/tsbm> (dostęp 28.07.2019) [*Скарнік – моўны скарб*. (online) <https://www.skarnik.by/tsbm> (dostęp 28.07.2019)].
- Słownik białorusko-polski = Sloŭnik belarуска-pol'ski*. 2012. Red. Chylak-Schroeder T., Głuszkowska-Babicka J., Jasińska-Socha T. Warszawa: Katedra Białorusistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Słownik języka polskiego PWN*. (online) <https://sjp.pwn.pl> (dostęp 20.09.2019).
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2003. Red. Dubisz S. T. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Volkava Â.V., Avilava V.L. 2005. *Pol'ska-belaruskì sloŭnik = Słownik polsko-białoruski*. Red. Cyhun G.A. Minsk [Волкава Я.В., Авілава В.Л. 2005. *Польска-беларускі слоўнік = Słownik polsko-białoruski*. Рэд. Цыхун Г.А. Мінск].
- Wokół homonimii międzyjęzykowej*. 2017. Red. Majewska M. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Wojan Katarzyna. 2010. *Wstęp do badań wieloznaczności leksemów w ujęciu kontrastywnym*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojan Katarzyna. 2019. *Leksykografia polska z językiem białoruskim w opisie kwantyfikatywnym*. „Acta Albaruthenica” t. 19: 185–205.

Summary

Selected Polish-Belarusian Interlingual Homonyms in the Polish-Multilingual Dictionary of False Friends of a Translator

This paper shows the project of the Polish-Multilingual dictionary of False Friends of a Translator. Such kind of a dictionary has never been made before. It is the first project of a dictionary of this type, including numerous examples from 14 languages. Some Polish-Belarusian interlingual homonyms have been described in detail in the article.

Key words: the Polish Language, the Belarusian Language, Interlinguistic Homonymy, False Friends of Translator, Dictionary

Jadwiga Kozłowska-Doda

DOI:10.31648/apr.4791

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7567-178X>

y.kazlouskaya-doda@poczta.umcs.lublin.pl

Да гісторыі ўжывання слоў *талерантнасць*, *памяркоўнасць* і *цярплінасць* у беларускай мове. Дыяхранічны аспект

Слова *талеранцыя* нібы паўлін напоўніцу засвяціла сваімі пёркамі адно ў эпоху Шушкевіча. Беларускі народ, які адрадіў дзяржаўнасць, быў, відавочна не самым вядомым, не самым багатым і шчаслівым, але затое самым, самым талерантным. Слова *талеранцыя* было занадта прыгожае і занадта выгоднае і таму пачало ўжывацца направа і налева, з сэнсам і без яго. Слова сталася паступова візітнай карткаю маладое Беларускае дзяржавы і, як шмат хто спадзяваўся, пропускам у сям'ю вольных еўрапейскіх народаў.

Але гэтага не адбылося, і слова так надакучыла, што і яно само, і ягоны змест пачалі выклікаць лёгкую агіду.

[Бабкоў Ігар. 2000. *Талеранцыя. Слоўнік Свабоды*. «Arche» № 7 (12): 175]

Ідэі талерантнасці, пра якія сёння шмат гаворыцца ва ўсім свеце,¹ не чужыя і беларускай супольнасці. Падчас апошніх дзесяцігоддзяў слова *талерантнасць* досыць часта трапляла і трапляе на вусны грамадскіх дзеячоў Беларусі і звычайных карыстальнікаў беларускай мовы: яно стала даволі частотным у публічных выступленнях, на інтэрнэт-сайтах і ў сацыяльных сетках, а таксама на старонках як школьных падручнікаў, так і публіцыстычных і навуковых выданняў. Адначасова слова выклікае рэзананс у шырокіх колах беларускай супольнасці. Беларусы, з аднаго боку, любяць гэтае слова ўжываць,

¹ Генеральная Асамблея ААН з нагоды 50-годдзя міжнароднай гуманітарнай арганізацыі ЮНЭСКО ў 1995 г. абвясціла Міжнародны дзень цярпімасці (талерантнасці), адзначаецца ён 16 лістапада. Мэта правядзення такога дня – пашырэнне ў свеце ідэяў цярплінасці і ўзаемаразумення.

з іншага, занепакоены: гэта іх рыса характару (асобы, народа) ці міф. Нас жа будзе цікавіць іншае: як слова трапіла ў беларускую мову, якія найменні замяніла (або з якімі ўжываецца як блізказначнае), што абазначае паводле слоўнікавых дэфініцый (і гэта не заўсёды раўназначна таму, што яно абазначае для карыстальнікаў мовы), хто з'яўляецца суб'ектам талерантнасці? У нарысе намі выкарыстана метадалогія кагнітыўнай дэфініцыі, распрацаваная люблінскай этналінгвістычнай школай пад кіраўніцтвам Ежы Бартмінскага [напр. Bartmiński 1988, 169–185]. У артыкуле прадстаўлены аналіз сістэмных дадзеных, якія разам з вынікамі анкетавання і тэкстамі будуць выкарыстаны ў цэласным апісанні паняцця ТАЛЕРАНТНАСЦЬ у сучаснай беларускай мове.

Назва і яе паходжанне. Назоўнік *талерантнасць* у славянскіх мовах, у тым ліку і беларускай, можна лічыць г.зв. еўрапеізмам [*Этымалагічны слоўнік...* 2010, Т. 13, 193; Długosz-Kurczabowa 2005, 498]. Ён вядомы ў заходне-еўрапейскіх мовах: ням. *Toleranz*, англ. *tolerance*, франц. *tolérance* 'тс'. Польск. устарэлае *tolerant* 'памяркоўны чалавек' (занатаванае м.ін. у г.зв. Варшаўскім слоўніку [*Słownik...* 1900–1927]) з лац. *tolerans, -ntis* 'які церпіць', ням. і англ. *tolerant*, франц. *tolérant* 'тс'.

Слова прыйшло ў беларускую мову, трэба меркаваць, праз польскую з лацінскай, лац. *tolerantia* 'цярпенне' і абазначае 'цярплінасць да чужых думак і вераванняў', дадатковае значэнне (медычны тэрмін): 'стан арганізма, пры якім страчваецца здольнасць выпрацоўваць антыцелы ў адказ на ўвядзенне пэўнага антыгену' [Булыка 1999, 449]. Яно адсутнічае ў *Падручным гістарычным слоўніку субстантыўнай лексікі*, у якім зафіксавана іншае – *терпливость (терпеливость)* 'цярплінасць', 'цярпенне', 'настойлівасць', 'адна з хрысціянскіх дабрачыннасцей, якая ўтрымлівае ў сабе лагоднасць, зычлівасць' [*Падручны гістарычны слоўнік...* 2013, Т. 2, 368]; адсутнічае слова *талерантнасць / талерантны* і ў *Гістарычным слоўніку беларускай мовы*, які адзначае наступныя формы: *терпетливый, терпеливый, терпенье, терпенье, терпеливе, терпеливе, терпливость, терпеливость, терпливый, терпели, терпящий* – семантычна ўсе словы зводзяцца да значэння 'пераносіць пакуты, непрыемнасці, несці пакаранне' [*Гістарычны слоўнік...* 2013, 33, 277–281].

У суседняй польскай мове слова *tolerancja* засведчана ўжо ў г.зв. Віленскім слоўніку, выдадзеным у 1861 г. Маўрыцыем Аргельбрандам [Zdanowicz, Bohusz-Szyszko, Filipowicz і інш. 1861], раней семантычным адпаведнікам яму была лексема *cierpliwosć*. Польскае слова *tolerancja* ў той час выступала ў значэнні 'паблажлівасць (цярплінасць), патуранне', г.зн. 'свядомае не звяртанне ўвагі на што-н., залішняя памяркоўнасць, непатрабавальнасць у адносінах да чаго-н., каго-н., пры тым, памяркоўнасць па прычыне чалавечай слабасці'.

Інакш кажучы, у польскай мове XIX ст. слова не ўжывалася як стылістычна нейтральнае, яно мела зніжаную стылістычную афарбоўку, называла паводзіны, якія лічыліся на той час ганебнымі [Długosz-Kurczabowa 2005, 499].

Пазней польская лексема *tolerancja*, як лічыць Крыстына Длугаш-Курчабова, пашырыла сваё значэнне і ў агульнай польскай мове, і як спецыяльны тэрмін. У першую чаргу, яно абазначала ‘паблажлівасць (цярплінасць) да іншых перакананняў (палітычных, рэлігійных)’ і ‘пашану ў адносінах да іншых веравызнанняў’ – *tolerancja religijna*. Узнік і шырокі спектр тэрміналагічных значэнняў (тэхнічнае, фотаграфічнае, медычнае). У першай палове XX ст. *tolerancja* выступае як блізказначнае слова да наступных: *łagodność* (*miękość, uległość, cierpliwość*); *pozwolenie* (*zezwozenie, dopuszczenie*); *spokój* (*dobroć anielska, oddanie się, wyrozumiałość*); *życzliwość* (*humanitarność, współczucie, uprzejmość*); *szlachetność* (*prawdziwa przyjaźń, stateczność*). Усе пералічаныя сінанімічныя групы маюць станоўчую канатацыю. Ад моманту другога Ватыканскага сабора (1965 г.) функцыянуе як тэрмін з галіны хрысціянскага багааслоўя са значэннем ‘прызнанне кожнага чалавека магчымым партнёрам дыялогу і чалавекам, якога жадаў сам Бог’ [параўн.: Długosz-Kurczabowa 2005, 499]. У другой палове XX ст. *tolerancja* адносіцца, – піша К. Длугаш-Курчабова, – да сферы інтэлекту са значэннем ‘паблажлівасць у адносінах да чужых поглядаў, веравызнання’, а таксама ‘паблажлівасць у адносінах да чых-н. паводзінаў’. Напрыканцы стагоддзя *tolerancja*, – працягвае даследчыца, – гэта норма бытавой сферы, якая абазначае прыманне рознага тыпу паталогіі, напр. наркаманіі, гомасэксуалізму [Długosz-Kurczabowa 2005, 499].

Слоўнікі беларускай мовы (другая пал. XIX ст.). У слоўніку Івана Насовіча, які быў першай спробай сістэматызаваць лексікаграфічныя факты «крывіцкай мовы», як называў беларускую мову сярэдзіны XIX ст. аўтар, або «белорусского наречия», як была яна названа Санкт-пецярбургскім выдавецтвам Імператарскай Акадэміі Навук, мы не знойдзем лексемы *талерантнасць*, але ў ім занатаваны словы *цярплівосць*, *цярплівы*, *цярпёны*, *цярпліво* ў значэнні «терпѣливость; терпѣливый; терпѣливо» [Насовіч 1870/1983, 688]. Чалавек спакойны выступае як *ціхамірны* (*цихомирный*), а спакойныя, неканфліктныя абставіны – як *усё ціхамірна* (*цихомирно*; *циха* (з паметай «нарѣчіе»): *Живуць межъ собою цихо*), супакойваць, наладжваць мір – *ціхамірыць* (*цихомириць*: *Цихомириць ихъ, нехай не сваруца*) [Насовіч 1870/1983, 689].

Аўтар слоўніка фіксуе таксама некалькі аднакаранёвых лексем ад дзеяслова *мѣрковаць* «соображать, съ мерами расчитывать; размерковать, размеривать, распределять», *мѣрковацьца* «разчитываться, раздѣльваться»: *памяркацыя*, *памяркаванне*, *памяркаваць*, *памяркавацца*, *памяркоўка*, *памяркоўна*,

памяркоўны [параўн. Насовіч 1870/1983, 296, 466]. Напр. *помѣркованне* «соображение съ мерами, съ обстоятельствами: *Треба померкованне здзелаць, куды отдаць гэтаго сироту. Межъ нами ниякого еице небыло померковання; померковно* ‘сообразно съ обстоятельствами’: *померковно живець; померковный* ‘сообразный съ требованиємъ, обстоятельствомъ’: *померковное ведзець жищцѣ. Померковные дзелаець расходы*» [Насовіч 1870/1983, 466].

Кантэксты (XIX ст.). Даўно заўважана, што эфектыўным спосабам праверкі семантыкі слоў і сувязей іх з іншымі словамі (сінанімічнай, антанімічнай, гіпоніма-гіперанімічнай, тэматычнай і г.д.) з’яўляюцца фрагменты тэкстаў. Кантэксты дазваляюць выявіць не толькі формы слова, яго парадыгму, але і яго значэнне, а таксама канатацыю. Цікава прасачыць, якія словы ўжываліся ў г.зв. новай пісьмовай беларускай мове, што функцыянавала ў другой палове XIX ст. З гэтай мэтай мы звярнуліся да *Канкарданса беларускай мовы XIX ст.* [Канкарданс 2015]. Слова *талерантны / талерантнасць* у матэрыяле адсутнічае. Пацвярджаецца здагадка, што *цярпімы*, як і *цярпімасць*, таксама ў матэрыяле не занатаваны.

Разам з тым у тэкстах XIX ст. вельмі шырока прадстаўлены дзеяслоў *цярпець* (34 словаўжыванні) і вытворныя ад яго (44 словаўжыванні): *(не) сцярпець (бы) / сцярпіць* (13), *выцярпіць* (2), *пацярпець* (2), *уцярпець / уцярпіць* (6), *нацярпецца* (1), *(не)цярплівы* (5), *адцярпеўшы* (1), *сцярпеўшы* (1), *цярпючы* (1), *прыцярпець* (1), *прыцярпеўшы* (1), *цярпенне* (5), *цярплінасць* (4), *цярпёнцы* (1). Як вынікае з разгледжаных кантэкстаў, *цярпіць* суб’ект – чалавек (*я, мужык, батрак, брат, аканом, пан, жьд, стары, Васілёк, Мікітка, бедныя, работнікі, дзеткі* і г.д.), Бог (*Езус*), зборны суб’ект (*народ, маладзёш, род* ‘племя, народ’ і г.д.), аб’ект: *камень. Цярпець* можна *голад (галечу), холад*, нястачу (*нужду*), *гора, няшчасце, бяду*, здзекі (*катаванне*), няволю, мукі на крыжы; лад, які каму-н. не адпавядае, з якім нехта не пагаджаецца, г.зв. «братнюю апеку», нуду. Месца *цярпення* знаходзіцца, напр.: *на зямлі, у пекле, на крыжы. Цярпець* можна напр. за веру, перакананні. *Цярпець* можна *ад вайны, маскаля, надзірацеля, пад царскім ярмом. Цярпець* можна самому або за каго-н., напр. *Бог цярпеў за нас*, г.зн. за чалавека. *Цярпенне* – гэта, з аднаго боку, негатыўнае пачуццё, супрацьлеглае *радасці, суцяшэнню*. Калі не хопіць *цярпення*, то суб’ект будзе паводзіць сябе агрэсіўна (напр. *возьме дубіну; крычыць, б’е без прычыны*); украдзе, а, вядома, не павінен і г.д. З іншага боку, гэта станоўчае пачуццё, блізкае да *міласэрнасці, спакою, згоды. Нецярплінасцю* характарызуецца моладзь, якая не хоча слухаць мудрай рады; яна ўласціва закаханаму, які спяшаецца да любай, што выглядае праз акенца свайго мілага. Гэтая *нецярплінасць*, аднак, не выклікае негатыўнай ацэнкі, таксама,

як і *нецярыплівы*, які будзе танцаваць, калі музыка «прыударыць у гуслі»; загаворыць, засмяецца, калі маўчаў, стрымліваў сябе.

Падобная семантыка ўласціва дзеяслову *зносіць* (*зносяць падаткі, да ахвотна плоцяць чыншы*) і прыметніку *зносны* (*на тоя, каб мець зносная жыцця*). Адзін раз выступіў дзеяслоў *паблажаць* (*што б мы ім большае паблажалі*). Адсутнічае ў тэкстах, сабраных у канкардансе, і прыметнік *памяркоўны*. Зафіксаваны толькі адзінкавы дзеяслоў *памяркавацца* ‘параіцца’: *яны памяркаваліся і перламі абдарылі (сірату)*. На добразычлівыя адносіны паміж людзьмі ўказваюць прыслоўі *ціха і спакойна (зажыць)*, а таксама назоўнік *ціхамір’е*, дзеяслоў *уціхамірыцца (уціхамірцеся, Ваша міласць)*, *мірыцца (будзем мы з табой мірыцца)*. Падобнае значэнне маюць прыметнікі *лагодны (лагоднымі іх назваць не можна; пастыр быў лагодны)*, *жычлівы (параім табе свацею жычліву)*, *ласкавы (каб хаця ён [ксёндз] для нас быў ласкавы і жычлівы)*.

Намі занатавана амаль дзясятка словаўжыванняў дзеяслова *спагадаць* ‘спачуваць, быць добразычлівым, праяўляць літасць’ (9), напр. *бядзе спагадае, каторыя паны спагадалі вольнасць людзям даць жадалі, людзям спагадаў*. Прыметнік *спагадлівы* і назоўнік *спагада, спагадлінасць, спагаднасць* не зафіксаваны.

Перакладныя слоўнікі першай паловы ХХ ст. Калі мы звернемся да часоў напярэдадні рэформы 1933 г., то заўважым, што напр. Мікалай Байкоў і Сцяпан Некрашэвіч не ўключылі ў свой *Беларуска-расійскі слоўнік* словы [Байкоў Некрашэвіч 1925]: *талерантны / талерантнасць*, адсутнічае таксама і слова *цярымы / цярынасць*. Аўтарамі падаюцца наступныя блізкія па значэнню лексемы: *зычлінасць – усердие, доброжелательство; зычлівы – усердный, доброжелательный* [131]²; *лагоднасць – кротость, мягкость; уступчивость, угодность; лагодны – мирный, спокойный; угодливый* [155]³; *мірнасць – спокойствие, согласие, мир* [170]⁴; *паважэнне – уважение* [202]⁵; *памяркоўны – сообразный, умеренный* [220]⁶; *ціхамірны, ціхамірлівы – тихий, миролюбивый, скромный* [338]⁷; *цярыненне – терпение; цярыліва – терпеливо; цярылінасць – терпеливость, терпение; цярылівы – терпеливый* [342]⁸.

² Зычліва – усердно, доброжелательно; зычлівец – доброжелатель.

³ Лагодзіцца з кім – мириться; лагодзіць – мирить, успокаивать, лагодна – тихо, мирно, кротко; снисходительно.

⁴ Мірна – тихо, спокойно, мирно.

⁵ Пávaжaць – уважать; пávaжaцца – быць уважаемым, пользoвaцца уважeннeм.

⁶ Пaмяpкoўнa – сoбpазнo, умepнeннo.

⁷ Ціxаміpнa – мupнo, cпoкoйнo.

⁸ Цяpпeць – тepпeть; цяpплівa – тepпeлнo.

Хоць *Беларуска-рускі (вялікалітоўска-расійскі) слоўнік* Яна Станкевіча пабачыў свет у 1990 г., то трэба зазначыць, што яго аўтар пакінуў тэрыторыю Беларусі ў гады другой сусветнай вайны і з 1944 г. знаходзіўся на эміграцыі, а большасць выкарыстаных ім крыніц датуецца першай паловай XX ст. (канец XIX – да 70 гг. XX ст.). Загалоўнае слова *талераннасць* ‘терпимость’ [Станкевіч 1990, 1149] выступае са спасылкай на *Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік* Максіма Гарэцкага, выдадзены ў 1921 г., у якім зафіксавана форма *талерантнасьць – терпимость* [Гарэцкі 1921, 230]⁹, варта заўважыць, што Я. Станкевіч рэдагаваў названы слоўнік. Апошні ў дэфініцыі прыслоўя *памяркоўна* спасылаецца галоўным чынам на Насовіча і яго працу, амаль поўнасю паўтараючы азначэнне, пра якое больш падрабязна ўзгадваўся раней. Акрамя таго, Станкевіч падае прыметнік *памяргоўны* ‘уступчивый, сговорчивый’, можна меркаваць запісаны аўтарам, а пры ім знаходзіцца скарачэнне Ст., якое ва ўмоўных скарачэннях расшыфравана як: с. Старына Смілавіцкага раёна Ігуменскага павета [Станкевіч 1990, 828, 1304]. Лексему *памяркоўны* (таксама ў форме *паміргоўны, памяргоўны*), як і *паміргавацца, памяргавацца, памяргаваць, памяркаваць* натуе таксама *Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*: напр. *добры, паміргоўны сусед* (Докшыцкі р-н), *памяргоўны чалавек, мажэ памяргавацца* (Чэрвенскі р-н) і пад. (Барысаўскі, Бярэзінскі, Докшыцкі, Навагрудскі, Вілейскі р-ны) [*Слоўнік беларускіх гаворак...* 1982, Т. 3, 379–380, 384].

Талерантнасьць першапачаткова ў беларускай мове, як лічыць Вацлаў Ластоўскі, – гэта ‘верацярпімасць’ [Ластоўскі 1924, 113]. Аўтар *Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка* лічыць, што рускае *терпимость* перакладаецца на беларукую як «зносць, зносны, зносьлівы», а *терпеть* адпаведна як «цярпець, цярпеньне, цярплівасць» [Ластоўскі 1924, 703].

Пасляваенная беларуская лексікаграфія (да кан. XX ст.). Мы прасачылі таксама значэнні слова і яго семантычных адпаведнікаў у пасляваенных лексікаграфічных выданнях беларускай мовы. Аднатомны тлумачальны слоўнік падае дэфініцыю толькі прыметніка *талерантны* ‘цярпімы’, з паметай кніжнае, і ўтвораны ад яго назоўнік *талерантнасьць* (без дэфініцыі) [*Тлумачальны слоўнік* 1999, 651].

Паколькі лексема *талерантны* тлумачыцца прыметнікам *цярпімы*, то мэтазгодным будзе звярнуць увагу на яго значэнне. Паводле пяцітомнага тлумачальнага слоўніка гэта: 1. ‘Такі, які можна цярпець, з якім можна мірыцца, напр. *Сышоўся [Максім] без шлюбу з жанчынай, а жыў пасямейнаму...*

⁹ *Памяркоўна – сообразуясь, соответственно, ціхамірна – спокойно, безмятежно, цярплівасьць – терпеливость, цярпліва – терпеливо* [Гарэцкі 1921, 178, 248, 250].

Усе прымалі гэта як факт, мажліва і непрыемны, але цярпімы. Машара.⁹ 2. ‘Такі, які схільны мірыцца з кім-, чым-н.; паблажлівы, памяркоўны’; *цярпінасць* ‘цярплівыя адносіны да чаго-н.’ [Тлумачальны слоўнік... 1977–1984, таксама *Скарнік* 2013¹⁰]. *Цярплінасць*, адпаведна: ‘Уласцінасць цярплівага’, напр. *Цярплінасць — гэта маці вынаходлівасці, маці творчасці.* Дубоўка. // ‘Здольнасць доўга вытрымліваць што-н. непрыемнае, надакучлівае’, напр. *страціць цярплінасць; цярплівы:* ‘Які мае цярпенне (у 1 знач.); здольны з цярпеннем пераносіць фізічныя і маральныя пакуты’, напр. *Цярплівы мужны наш народ.* Астрэйка. *Страшна сказаць — ён [Таўлай] паміраў шэсць месяцаў, ведаў пра гэта, а ўсё ж заставаўся самім сабою: цярплівы, спакойны, мілы.* Брыль, ‘Здольны рабіць што-н. доўга, настойліва, з цярпеннем’, напр. *Хіба вельмі вучоны чалавек можа.... [літары] разблытаць, нібы цярплівая гаспадыня скудлачаны маток нітак.* Бядуля. // ‘Доўгі, упарты’. *Цярплівая праца,* ‘Поўны цярпення (у 1 знач.); які выражае цярпенне’. *Цярплівыя адносіны* [Тлумачальны слоўнік... 1977–1984].

Абодва прыметнікі (*цярпімы* і *цярплівы*) утвораны ад аднаго шматзначнага дзеяслова *цярпець* 1. ‘Мужна, стойка пераносіць фізічныя і маральныя пакуты’, 2. ‘Перажываць, зносіць, адчуваць (боль, пакуты і пад.). Цярпець здзекі; несці страты; атрымліваць пашкоджанні ад чаго-н.; псавацца’, 3. ‘Мірыцца з наяўнасцю, існаваннем каго-, чаго-н.; пагаджацца з кім-, чым-н.; (звычайна з адмоўем «не»). Не любіць, не выносіць каго-, чаго-н.; (звычайна з адмоўем «не»). Не дапускаць наяўнасці чаго-н. (пра неадушаўлёныя прадметы).’, 4. ‘Зносіць, перажываць якія-н. непрыемнасці, непажаданыя з’явы. Зазнаваць змены’. Там жа, у слоўнікавым артыкуле, падаюцца ўстойлівыя словазлучэнні: *Цярпець страту* – траціць, губляць што-н., мець выдаткі, страты. *Цярпець холад і голад* – цярпець нястачы, жыць у беднасці і галечы [Тлумачальны слоўнік... 1977–1984, таксама *Скарнік* 2013].

Як зазначаюць Браніслаў Плотнікаў і Любоў Антанюк, аддзяслоўныя прыметнікі з суфіксам *-ім-, -ом- (-ем)* з’яўляюцца малапрадуктыўным тыпам у тэрміналогіі і непрадуктыўным у агульналітаратурным словаўтварэнні [Плотнікаў, Антанюк 2003, 331]. Аўтары падкрэсліваюць, што суфікс *-лів-*, хоць не ўдзельнічае ў тэрмінаўтварэнні, але ў агульналітаратурным словаўтварэнні з’яўляецца прадуктыўным [параўн. таксама: *Сучасная беларуская*... 1997, 109].

¹⁰ Тлумачальны слоўнік *Скарнік* быў падрыхтаваны на аснове пяцітомнага *Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы* (1977–1984, рэд. К.К. Крапіва). «Адаптаваны згодна з сучаснымі рэаліямі». У інтэрнэт-прасторы з 1 чэрвеня 2013 г. [(online) <https://www.skarnik.by/>] (доступ 8.07.2019)].

У сваіх развагах пра праблемы марфемнага і словаўтваральнага нармавання сучаснай беларускай мовы на тэму суфіксаў *-ем-, -ім- (-ым-)* Паўла Сцяцко піша з адкрытай крытыкай: «Як прыметнікавыя фарманты яны чужыя беларускай мове. (...) Гэтыя перанесеныя з расійскай мовы ці штучна створаныя паводле мадэлі словы не фіксаваліся слоўнікамі адраджэнскіх часоў» [Сцяцко 2002, 37]. У якасці натуральнага беларускага адпаведніка запазычанага з рускай мовы прыметніка *нецяргімы*, утворанага ад асновы інфінітыва з прыстаўкай *не-*, даследчык прапануе *няцярпны*, *нясцярпны* [Сцяцко 2002, 38]. У той час, як прыметнік *нецяргімы* прысутнічае як у пяцітомным, так і ў аднатомным слоўніку беларускай мовы, а таксама ў электронным *Скарніку*.

Менавіта словы *талерантны* і *цяргімы* падаюцца ў розных даведніках сучаснай беларускай мовы як сінонімы [Плотнікаў, Трайкоўская 2004, 303; Шведаў 2004, 377]. Апошні аўтар у якасці сінонімаў прыметніка *талерантны*, акрамя *цяргімы*, прыводзіць: *дэмакратычны*, *галосны*, напр. *талерантны падыход*; адпаведна – да назойніка *талерантнасць*: *цяргімасць*, *дэмакратычнасць*, *галоснасць*, напр. *талерантнасць да варожых поглядаў* [Шведаў 2004, 377]. У дадзеным слоўніку адсутнічае загалоўнае слова *цяргімы*¹¹, але ёсць як асобны слоўнік артыкул, пазначаны загалоўным словам *памяркоўны* ‘падатлівы, уступчывы’¹², *цяргімы*, *добразычлівы*, *рахманы*, напр. *памяркоўны беларус* [Шведаў 2004, 247]. Прычым, пара *цяргімы* – *цярглівы*¹³ характарызуецца ў даведчаных выданнях як словы-паронімы, што падкрэслівае іх блізкае гучанне і рознае значэнне [напр. Хвалей, Шарпіла 2004, 332–333].

У дэфініцыях *талерантнасці* выступае часта і прыметнік *паблажлівы* ‘нястрогі, непатрабавальны’, напр. *паблажлівыя адносіны*; ‘мяккі, велікадушны’, напр. *паблажлівы лёс*. Паводле этымолагаў, слова запазычана з польскага *roblażliwy* ‘тс’ [Этымалагічны слоўнік... 1993, Т. 8, 85]. Тлумачальны слоўнік фіксуе і размоўнае найменне *паблажка* ‘нястрогія, паблажлівыя адносіны да каго-н., напр. *даваць каму-н. паблажку* [Тлумачальны слоўнік... 1999, 401]. Гэтая лексема выводзіцца этымолагамі з рускага *поблажка* дэрывата

¹¹ Ёсць дзеяслоў *цяргець* – *трываць*, *пераносіць*, *перажываць*, *зносіць*, *адчуваць*; *мірыцца*, *канфармавацца*, *плістыфікавацца* [Шведаў 2004, 451], таксама ў слоўніку М. Клышкі: *цяргець*, *пакутаваць*, *трываць*, *зносіць*, *пераносіць*, *зазнаваць*, *вытрымліваць*, *трымацца* [Клышка 2005, 534–535].

¹² Калька з рускай мовы, суфікс *-чыв-* не ўласцівы беларускай мове, у той час як у рускай мове вельмі прадуктыўны. Выступае і ў іншых выданнях [напр. Sajewicz 2000, 89; Волкава, Авілава 2004, 699; *Скарнік* 2013].

¹³ *Цяргімы* ‘які можна цяргець, зносіць; з якім можна мірыцца’, напр. *Заехаў я ў сваю вёску. Тут радыяцыя сапраўды не надта высокая, можна сказаць, цяргімая*. Б. Сачанка. *Цярглівы* ‘які мае вялікае цяргенне’, напр. *Чалавек цярглівы, прызвычаены да розных франтавых нягод, ён можа спаць на марозе, седзячы ў танку, сагнуўшыся ў крук*. І. Мележ [Хвалей, Шарпіла 2004, 332–333].

ад *поблажасьць* ‘поблажліва, нястрога адносіцца да каго-н.’ [Этымалагічны слоўнік... 1993, Т. 8, 85]. Дарэчы, слова ў формах *поблажаньне, поблажэньне* ў значэнні ‘патуранне’ занатавана ў старабеларускім пісьменстве ўжо ў 1637 г. [Падручны гістарычны слоўнік... 2013, Т. 2, 49].

Чарговым словам, пры дапамозе якога тлумачыцца значэнне *талерантнасці/талерантнага*, гэта *памяркоўнасць/памяркоўны*. Паводле Скарніка *памяркоўнасць* – гэта ‘ўласцівасць памяркоўнага’; *памяркоўны* – 1. ‘Падатлівы, уступчывы, які лёгка прыстасоўваецца да іншых’, напр. [Макар:] – *Я чалавек памяркоўны, жонцы амаль ніколі не пярэчу*. Корбан. [Анэта] *памяркоўная жанчына: усё сцерпіць, усюды змоўчыць*. Васілевіч, 2. ‘Які выяўляе мяккасць, цярпімасць; добразычлівы’, напр. *Гарохам сыпле Богут словы, А самы тон яго прамоў То памяркоўны, то суровы*. Колас. *І так пачалася бяседа, спачатку памяркоўная, а пасля з грывучай гутаркай*. Пестрак’, 3. ‘Які прытрымліваецца сярэдняй лініі, не схільны да крайнасцей’ [Тлумачальны слоўнік... 1977–1984, таксама Скарнік 2013]. Аднатомны слоўнік амаль даслоўна паўтарае гэтую дэфініцыю, замест «сярэдняй лініі» прапануе «сярэдзіну» і іншыя прыклады: 1. *памяркоўны чалавек*, 2. *памяркоўны тон выступлення*, 3. *памяркоўныя погляды*, а назоўнік *памяркоўнасць* у ім пададзены як дэрыват ад прыметніка без азначэння [Тлумачальны слоўнік... 1999, 433]. Ад прыметніка *памяркоўны* ў беларускай мове зафіксаваны і назоўнік, які называе асобу з канкрэтнай рысай характару – *памяркоўнік* ‘той, хто памяркоўна ставіцца да каго-н., чаго-н.’, напр. *Сёння мы хутчэй нацыя спажывуцоў, а ўжо ўдругарадзь... ветлівых памяркоўнікаў* (ЛіМ 1996, № 8, 5) [Уласевіч, Даўгулевіч 2009, 254].

Як падкрэсліваюць аўтары *Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы*, *памяркоўны* ‘падатлівы, уступчывы’ узыходзіць да *меркаваць* [Этымалагічны слоўнік... 1993, Т. 8, 146]. Ст.-бел. *мерковати, мярковати* 1. ‘думаць, абдумваць, разважаць, абмяркоўваць, рабіць вывады’, 2. ‘стрымліваць, утаймоўваць’¹⁴ (XVI ст.) запазычаны са ст.-польск. *miarkować* ‘мерыць, рэгуляваць’, ‘стрымліваць, утаймоўваць’, ‘параўноўваць’, *miarkować się* ‘ладзіць, размяркоўвацца’, апошняе з с.-в.-ням. ці новав.-ням. *merken* ‘разумець’, ‘адзначаць’, ‘браць пад увагу’, ‘назначаць (бялізну)’, ‘запамінаць’ [Булька 1999, Т. 2, 56; Этымалагічны слоўнік... 1991, Т. 7, 19; Гістарычны слоўнік... 1998, 17, 348–349].

Сучасная перакладная лексікаграфія. На дзіва, слова *талерантнасць* і *талерантны* ў акадэмічным *Беларуска-рускім слоўніку* [Беларуска-рускі... 2003, Т. 3, 733] выступае з паметай “устарэлае”, г.зн. “указвае на тое, што слова або якое-небудзь яго значэнне ў сучаснай мове ўжываецца рэдка,

¹⁴ *Мерне* 1. ‘умерана’, 2. ‘памяркоўна, добразычліва. *Мерность* 1. ‘умеранасць, устрыманне, устрыманасць’, 2. ‘памяркоўнасць, добразычлівасць’ [Гістарычны слоўнік... 1998, 17, 349, 351].

(...) або яго паняцце, прадмет перасталі існаваць у сучаснай рэчаіснасці” [Беларуска-рускі... 2003, Т. 1, 9]. Відавочна, памета з’явілася ў слоўніку ў савецкія часы, калі слова і дэрываты сапраўды ўжываліся абмежавана, а пазней не была выпраўлена. Пераклад падаецца наступны: *талерантнасць – толерантность, талерантны – толерантный; цярпіма – терпимо, цярпімасць – терпимость, цярпімы – терпимый* [Беларуска-рускі... 2003, Т. 3, 733, 1028]. У тым жа слоўніку прыметнік *памяркоўны* перакладаецца як 1. (о характере) *сговорчивый, уступчивый, покладистый*; 2. *доброжелательный, снисходительный*; 3. (о взглядах и т.п.) *умеренный*; прыслоўе *памяркоўна*, адпаведна: *доброжелательно, снисходительно*; назоўнік *памяркоўнасць* – 1. *сговорчивость, уступчивость, покладистость*; 2. *доброжелательность, снисходительность*; 3. *умеренность* [Беларуска-рускі... 2003, Т. 2, 867]. Падручнік беларускай мовы для рускамоўных прапануе перакладаць *памяркоўны* як *рассудительный* [Руденко, Кожинава, Задворная 2002, 118, 360], ад меркаваць у значэнні *рассуждать*.

Аўтары беларуска-польскіх слоўнікаў і падручнікаў беларускай мовы для польскамоўных падаюць наступны пераклад прыметніка *памяркоўны* – *wyrozumiały, zgodliwy, ustepliwy* (сін.: *падатлівы, уступчывы*) [Sajewicz 2000, 89], 1. *zgodny, ustepliwy*, 2. *życzliwy, uprzejmy*, 3. *umiarkowany* [Słownik białorusko-polski 2012, 495]; абодва выданні прапануюць і пераклады прыметніка *цярпімы* – *wyrozumiały, tolerancyjny* (сін.: *паблажлівы, памяркоўны*), у апошнім знойдзем і назоўнік *цярпімасць* – *wyrozumiałość, tolerancja* [Sajewicz 2000, 89; Słownik białorusko-polski 2012, 778]. *Польска-беларускі слоўнік*, як і *Польска-беларускі тэматычны слоўнік* прапануюць перакладаць *tolerancyjny* як *памяркоўны, паблажлівы*, у першым прысутнічае і назоўнік *tolerancja* – 1. *талерантнасць, памяркоўнасць, паблажлівасць*, напр. *tolerancja dla obcych (wobec obcych) – талерантнасць [у адносінах] да чужаземцаў*; 2. тэх. *допуск, пагрэшнасць; tolerować – цярпець, зносіць; дапускаць* [Волкава, Авілава 2004, 658; Баршчэўскі 2012, 119]. Дакладна так перакладаецца і *wyrozumiałość / wyrozumiały – памяркоўны, паблажлівы*; параўн. таксама *zgoda – згода, мір*, напр. *żyć w zgodzie – жыць у згодзе, zgodny – згодны, дружны* [Волкава, Авілава 2004, 764, 831].

Слоўнікі, выдадзеныя на мяжы XX–XXI стст. Лагічна, што найменне лацінскага паходжання (і яго прыметнікавыя дэрываты) адсутнічае ў тэматычным слоўніку беларускай народнай тэрміналогіі *Чалавек*, дзе зафіксаваны: *спакойны* ‘стрыманы, памяркоўны, ціхі, разважлівы’ (сярод сінонімаў: *выдзержаны, памяркаты, уходлівы, цярплівы, ціхамірны* і г.д.), *клапатлівы* ‘турботны, схільны дапамагчы’, *спачувальны* ‘чуллiвы, чулы, жаласлівы’

і *цярплівы* ‘здольны выносіць пакуты’ [Чалавек 2006, 267, 272–273, 277]. Калі звернем увагу таксама на іншыя назвы чалавека па ўнутраным і эмацыйным стане, то заўважым і антанімічныя найменні: *задзірысты* ‘схільны да боек, сварак’, *капрызны* ‘наравісты, пераборлівы’, *нахабны* ‘бесцырымонны, бессаромны’, *помслівы* ‘які не забывае і не даруе крыўды’, *раздражняльны* ‘запальны, схільны да ўсхваляванасці, злосці’, *упарты* ‘зацяты, неадступны, неўгаворлівы’ [Чалавек 2006, 265, 267–270, 274].

Электронны слоўнік *Скарнік* тлумачыць *талерантнасць* як ‘уласціва-сць талерантнага’, а *талерантны* як ‘цярпімы’ [Skarnik 2013]. Слоўнік пад рэд. Ігара Капылова *талерантны* акрэслівае як ‘цярпімы’, наз. *талерантнасць* падае без азначэння [Слоўнік 2016, 814]; *памяркоўны* ‘1. падатлівы, які лёгка прыстасоўваецца да іншых. *Памяркоўны чалавек*. 2. Які выяўляе мяккасць, цярплівасць, добразычлівасць. *Памяркоўны тон выступлення*. 3. Які прытрымліваецца сярэдзіны, не схільны да крайнасцей. *Памяркоўныя погляды*’, наз. *памяркоўнасць* (без дэфініцыі) [Слоўнік 2016, 541]; *цярпімы* ‘1. Такі, які можна цярпець, з якім можна мірыцца. *Цярпімыя ўмовы жыцця*. 2. Які ўмее мірыцца з кім-, чым-н.; *памяркоўны*. *Цярпімыя адносіны да чаго-н.*’, наз. *цярпімасць*. *Цярпімасць да чужых выказванняў*; *цярплівы* ‘надзелены вялікім цярпеннем. *Цярплівы чалавек*. *Цярплівыя адносіны*. *Цярпліва* (прысл.) *тлумачыць заданне*’ наз. *цярплівасць* [Слоўнік 2016, 917].

Сярод сучасных слоўнікаў беларускай мовы варта ўзгадаць і слоўнік курсаў «Мова нанова». З мэтай характарыстыкі якасцей чалавека, аўтары Алеся Літвіноўская і Глеб Лабадзенка пералічваюць станоўчыя рысы характару, сярод іх: *вытрыманы*, напр. *Вытрыманага праўніка цяжка вывесці з раўнавагі нават самаму раз’юшанаму кліенту*; *добразычлівы*, напр. *Добразычлівы гаспадар пусціў пераначаваць вандроўніка да сябе ў хату, яшчэ і накарміў смачнаю верашчакаю з блінцамі*; *прыязны*, напр. *Стрыечны брат Міхася быў надзвычай прыязным чалавекам*; *сардэчны*, напр. *Сардэчная сваячка заўжды была гатовая дапамагчы ў бядзе*; *спагадлівы*, напр. *Святы Кірыла Тураўскі быў спагадлівы і добры да няшчасных і пакрыўджаных, уважлівы да манаства і святароў, бязлітасны да падманшчыкаў*; *цярплівы*, напр. *Цярплівы спартовец, нягледзячы на кепскі вынік, не ўпаў у адчай і вырашыў абавязкова перамагчы ў наступны раз* [Літвіноўская, Лабадзенка 2017, 128–129].

ВЫСНОВЫ

На нашу думку, уяўленне пра талерантнасць у беларусаў вельмі неаднароднае, і нават супярэчлівае. Сутнасць гэтага ўяўлення пакажуць анкетныя дадзеныя і аналіз тэкставых фрагментаў, якія побач з лексікаграфічнымі крыніцамі лягуць у аснову інтэграванай (цэласнай) кагнітыўнай дэфініцыі паняцця (стэрэатыпу, канцэпту) ТАЛЕРАНТНАСЦЬ у сучаснай беларускай мове.

Як паказаў агляд лексікаграфічных выданняў, слова *талерантнасць* у значэнні ‘цярпімасць’¹⁵ да чужых думак і вераванняў, добразычлівасць’, але і ў больш сучасным значэнні ‘уласціvasць уступаць іншым, прыманне іншых такімі, якія яны ёсць’, а нават апошнім часам ‘канфармізм’ у беларускай мове мае па меншай меры стогадовую гісторыю. Значэнне ‘цярпліvasць да людзей іншай сексуальнай арыентацыі’ ў слоўніках не выступае. Уласна беларускія словы *памяркоўнасць*, *памяркоўны* на працягу стагоддзя змянілі сваё значэнне. Сінанімічная лексема *цярпімасць* у беларушчыне з’яўляецца вынікам русіфікацыі і г.зв. «збліжэння» беларускай мовы з рускай, што паспяхова адсунула на другі план і завузіла значэнне слова *цярпліvasць* толькі як ‘трыванне, уласціvasць пераносіць цяжкасці’ (у адносінах да фізічнага болю і псіхалагічнага дыскамфорту).

Нас цікавіла таксама пытанне: хто з’яўляецца суб’ектам талерантнасці, памяркоўнасці, цярпліvasці (каб не будаваць дэфініцыю па мадэлі «такі, які...», «тое, што...»)? У першую чаргу, як вынікае з азначэнняў, – гэта чалавек (асоба), а *талерантнасць* (*памяркоўнасць*, *цярпліvasць*) – яго рыса характару, яго ўласціvasць. Назоўнікі выступаюць як адпрыметнікавыя дэрываты *талерантнага*, *памяркоўнага*, *цярплівага*, *паблажлівага* (чалавека). Развіццё значэння пашыралася ад характарыстыкі суб’екта (асобы: *чалавек*, *гаспадар*, *жанчына*, *беларус* і г.д.) да характарыстыкі абстрактных паняццяў (*адносіны*, *тон размовы*, *гутарка*, *падыход* і г.д.). *Талерантнасць* (*памяркоўнасць*, *цярпліvasць*) выражаецца ў адносінах да чаго-н. і каго-н., калі хто-н. церпіць, зносіць каго-н. або што-н. у перан. знач., але не абазначае напр. *зносіць крыўду*, *абразу*, *зносіць сорам*, толькі з павагай адносіцца да не ўласцівых яму якасцей, са спакоем успрымае характэрныя іншай асобе рысы (рэлігійныя, нацыянальныя, расавыя і г.д.).

Нягледзячы на тое, што зборны суб’ект адлюстраваны ў кантэкстах ужо ў XIX ст. (моладзь, род і г.д.) і ўсё часцей выступае ў сучасных тэкстах, зафік-

¹⁵ На нашу думку, лепш было б сфармуляваць азначэнне як ‘згода на існаванне, прыманне чужых думак або проста цярпліvasць’.

саваны ён толькі ў *Слоўніку новых слоў* [Уласевіч, Даўгулевіч 2009, 254], напр. *нацыя памяркоўнікаў*. Да сінонімаў *талерантнасці*, апрача *памяркоўнасці* і *цярылівасці*, варта дадаць *ціхамірнасць* ‘уласціvasць ціхамірнага’, г.зн. ‘спакойны, ціхі’, ды ‘міралюбівы’, ‘рахманы’, *стрыманасць* (*стрыманы* ‘які ўмее валодаць сабой, умее стрымацца, нярэзкі’), *добразычліvasць* (*добразычлівы* ‘які жадае людзям дабра, прыхільна і спагадліва адносіцца да іншых’), *сардэчнасць* (*сардэчны* ‘добры, чулы, спагадлівы’), *паблажліvasць* (*паблажлівы* ‘нястрогі, непатрабавальны’, ‘мяккі’. Антонімамі з’яўляюцца *злосць*, выкліканая тым, што іншая асоба не такая, як я і мае блізкія, *задзірыстасць* у адносінах да іншых (*задзірысты*), *раздражняльнасць* (*раздражняльны* ‘уразлівы, чулівы, які хутка прыходзіць у стан раздражнення’), *наравістасць* (*наравісты* ‘капрызны (пра чалавека)’).

Слоўнікавыя дадзеныя не дазваляюць паказаць як устойлівыя словазлучэнні слова (злучальнай і падпарадкаванай сувязі), так і яго эпітэты, паколькі прыведзеныя экзэмпліфікацыі вельмі нешматлікія, яны будуць падрабязна разгледжаны на прыкладзе сучасных тэкставых дадзеных.

Бібліяграфія

Манаграфіі

- Alâksandraŭ Sârgej, Mucyk Galina. 2008. *Gavary sa mnoj pa-belarusku. Gutarkovaâ mova ŭ štodžennym ŭzŭtku*. Maskva: Variant [Аляксандраў Сяргей, Мыцык Галіна. 2008. *Гавары са мною па-беларуску. Гутарковая мова ў штодзённым ужытку*. Масква: Вариант].
- Vajkoŭ Mikalaj, Nekrašëvič Scâpan. 1925. *Belaruska-rasijski sloŭnik*. Minsk: Dzâržaŭnae vydavectva Belarusi [Байкоў Мікалай, Некрашэвіч Сцяпан. 1925. *Беларуска-расійскі слоўнік*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі].
- Barščëŭski Lâvon. 2012. *Pol’ska-belaruski sloŭnik dlâ vičnâŭ i studentaŭ = Polsko-bialoruski sloŭnik tematyczny dla uczióŭ i studentóŭ*. Minsk: Vydavec Zmicer Kolas [Баршчэўскі Лявон. 2012. *Польска-беларускі слоўнік для вучняў і студэнтаў = Polsko-bialoruski sloŭnik tematyczny dla uczióŭ i studentóŭ*. Мінск: Выдавец Зміцер Колас].
- Булыка Alâksandr Mikalaevič. 1999. *Sloŭnik inšamoŭnyh sloŭ*. Т. 2: *М–Я*. Мінск: БелЭн [Булыка Аляксандр Мікалаевіч. 1999. *Слоўнік іншамоўных слоў*. Т. 2: *М–Я*. Мінск: БелЭн].
- Čalavek. *Тэматычны слоўнік*. 2006. Рэд. Кунцэвіч Л.П., Крывіцкі А.А. Мінск: Беларуская навукa [Чалавек. *Тэматычны слоўнік*. 2006. Рэд. Кунцэвіч Л.П., Крывіцкі А.А. Мінск: Беларуская навукa].
- Długosz-Kurczabowa Krystyna. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. 1991. Т. 7: *М–Н*. 1993. Т. 8: *Н–П*. Рэд. Мартынаў В.У. Мінск: Навукa ітэхніка; 2010. Т. 13: *С–Т*. Рэд. Сухун Г.А. Мінск: Беларуская навукa [Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. 1991. Т. 7: *М–Н*. 1993. Т. 8: *Н–П*. Рэд. Мартынаў В.У. Мінск: Навукa ітэхніка; 2010. Т. 13: *С–Т*. Рэд. Сухун Г.А. Мінск: Беларуская навукa].
- Garëcki Maksim. 1921. *Nevâlički belaruska-maskoŭski sloŭnik*. Vil’na: Drukarnâ «Vilenskaga Vydavectva» [Гарэцкі Максім. 1921. *Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік*. Вільня: Друкарня «Віленскага Выдавецтва»].

- Gistaryčny sloŭnik belaruskaj movy*. 1998. Rėd. Bulyka A.M. Vyp. 17. Minsk: Belaruskaaŭ navuka [Гістарычны слоўнік беларускай мовы. 1998. Рэд. Булыка А.М. Вып. 17. Мінск: Беларуская навука].
- Hvalej Äügen İvanavič, Šarpila Uladzimir Vasil'evič. 2004. *Sloŭnik leksičnych formaŭ (sinonimny, atonimny, antonimny, paronimny, amografy, amafony)*. Minsk: TAA Paradoks [Хвалеі Яўген Іванавіч, Шарпіла Уладзімір Васільевіч. 2004. *Слоўнік лексічных формаў (сінонімы, амонімы, антонімы, паронімы, амографы, амафоны)*. Мінск: ТАА Парадокс].
- Kankardans belaruskaj movy XIX st.* 2015. Elektronny rėsur. Sklad. Sãnkevič N. Minsk: Belaruskaaŭ navuka [Канкарданс беларускай мовы XIX ст. 2015. Электронны рэсурс. Склад. Сянкевіч Н. Мінск: Беларуская навука].
- Klyška Mihas' Kanstancinavič. 2005. *Sloŭnik sinonimaaŭ i blizkaznačnyh sloŭ*. Vyd. 3. Minsk: Rađuėla-plŭs [Клышка Міхась Канстанцінавіч. 2005. *Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў*. Выд. 3. Мінск: Радыўэла-плюс].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1924. *Padručny rasijska-kryŭski (belaruskі) sloŭnik*. Koŭna: Drukarnâ A. Baka [Ластоўскі Вацлаў. 1924. *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*. Коўна: Друкарня А. Бака].
- Litvinoŭskaâ Alesâ, Labadzenka Gleb. 2017. *Mova nanova: 20 krokaŭ da belaruskaj movy*. Č. 2. Minsk: Medyâl [Літвіноўская Алеся, Лабадзенка Глеб. 2017. *Мова нанова: 20 крокаў да беларускай мовы*. Ч. 2. Мінск: Медыял].
- Nasovič İvan İvanavič. 1870/1983. *Sloŭnik belaruskaj movy*. Minsk: Vydavectva BelSĖ imâ Petrusâ Broŭki [Насовіч Іван Іванавіч. 1870/1983. *Слоўнік беларускай мовы*. Мінск: Выдавецтва БелСЭ імя Петруся Брoўкі].
- Padručny gistaryčny sloŭnik substancyjnaj leksiki*. 2013. T. 1: A–O. T. 2: P–Ä. Rėd. Bulyka A.M. Minsk: Belaruskaaŭ navuka [Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі. 2013. Т. 1: А–О. Т. 2: П–Ä. Рэд. Булыка А.М. Мінск: Беларуская навука].
- Paznâkoŭ Mihail Paŭlavič. 1988. *Sloŭnik ėpitetaaŭ belaruskaj litaraturnaj movy*. Minsk: Navuka i tėhnika [Пазнякоў Міхаіл Паўлавіч. 1988. *Слоўнік эпітэтаў беларускай літаратурнай мовы*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Plotnikaŭ Branislaŭ Alâksandravič, Antanŭk Lŭboŭ Adamaŭna. 2003. *Belaruskaaŭ mova. Lingvistyčny kampendyŭm*. Minsk: İntėrprėssėrvıs, Knizny Dom [Плотнікаў Браніслаў Аляксандравіч, Антанюк Любоў Адамаўна. 2003. *Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум*. Мінск: Інтэрпрэссэрвіс, Кніжны Дом].
- Plotnikaŭ Branislaŭ Alâksandravič, Trajkoŭskaâ Valâncina Pilipaŭna. 2004. *Sloŭnik cážkascâŭ belaruskaj movy*. Minsk: Knizny Dom [Плотнікаў Браніслаў Аляксандравіч, Трайкоўская Валянціна Піліпаўна. 2004. *Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы*. Мінск: Кніжны Дом].
- Rudenko Elena Nikolaevna, Kožinova Alla Andreevna, Zadvornaâ Elena Gennad'evna. 2005. *Belorusskij äzyk. Professional'naâ leksika*. Minsk: TetraSistems [Руденко Елена Николаевна, Кожинова Алла Андреевна, Задворная Елена Геннадьевна. 2005. *Белорусский язык. Профессиональная лексика*. Минск: ТетраСистем].
- Sajewicz Nina. 2000. *Materiały do praktycznej nauki języka białoruskiego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Scâcko Pavel. 2002. *Kul'tura movy*. Minsk: Tėhnalogiâ [Сцяцко Павел. 2002. *Культура мовы*. Мінск: Тэхналогія].
- Sloŭnik belaruskih gavorak paŭnočna-zahodnâj Belarusi i äe pagraničča*. 1982. Rėd. Mackevič Ū.F. T. 3: M–P. Minsk: Navuka i tėhnika [Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. 1982. Рэд. Мацкевіч Ю.Ф. Т. 3: М–П. Мінск: Навука і тэхніка].
- Słownik białorusko-polski*. 2012. Red. Chylak-Schroder T., Głuszkowska-Babicka J., Jasińska-Socha T. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

- Słownik języka polskiego*. 1900–1927. Red. Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W. T. I–VIII. Warszawa: Drukarnia E. Lubowskiego i S-ki.
- Stankevič Ān. 1990. *Belaruska-rasijski (Välikalitoúska-rasijski) sloŭnik*. New York: Lew Sapieha Greatlitvan (Byelorussian) Foundation [Станкевіч Ян. 1990. *Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік*].
- Sučasnaâ belaruskaâ litaraturnaâ mova. Marfalogiâ*. 1997. Rêd. Āunevič M.S. Minsk: Vydavec Ul. M. Skakun [Сучасная беларуская літаратурная мова. Марфалогія. 1997. Рэд. Яўневіч М.С. Мінск: Выдавец Ул. М. Скакун].
- Švedaŭ Sârgej Mihajlavič. 2004. *Sloŭnik sinonimâŭ belaruskaj movy*. Minsk: Sučasnae slova [Шведаў Сяргей Міхайлавіч. 2004. *Слоўнік сінонімаў беларускай мовы*. Мінск: Сучаснае слова].
- Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*. 1999. Rêd. Sudnik M.R., Круго M.N. Minsk: Bel'En [Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. 1999. Рэд. Суднік М.Р., Круго М.Н. Мінск: Бел'Эн].
- Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*. 2016. Rêd. Капылоў І.Л. Minsk: Bel'En imâ P. Broŭki [Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. 2016. Рэд. Капылоў І.Л. Мінск: Бел'Эн імя П. Броўкі].
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. 1977–1984. Rêd. Крапіва К.К. Т. 1–5. Minsk: Bel'En [Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. 1977–1984. Рэд. Крапіва К.К. Т. 1–5. Мінск: Бел'Эн].
- Ulasevič Viktorŭ Īvanaŭna, Daŭgulevič Natallâ Mikalaeŭna. 2009. *Sloŭnik novyh sloŭ belaruskaj movy*. Minsk: TêtraSistêms [Уласевіч Вікторыя Іванаўна, Даўгулевіч Наталля Мікалаеўна. 2009. *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*. Мінск: ТэтраСістэм].
- Volkava Āŭgeniâ, Avilava Valâncina. 2004. *Pol'ska-belaruski sloŭnik*. Rêd. Cyhun G. Minsk: Bel'En [Волкава Яўгенія, Авілава Валянціна. 2004. *Польска-беларускі слоўнік*. Рэд. Цыхун Г. Мінск: Бел'Эн].
- Zdanowicz Aleksander, Bohusz-Szyszk Michał, Filipowicz January i in. 1861. *Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wilno: Maurycy Orgelbrand.

Раздзелы ў манаграфіях

- Bartmiński Jerzy. 1988. *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*. W: *Konotacja*. Red. Bartmiński J. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 169–185.

Электронны рэсурсы

- Skarnik. 2013. (online) <https://www.skarnik.by/> (dostup 8.07.2019) [(доступ 8.07.2019)].

Summary

To the history of the use of the words *tolerance*, *reasonableness*, *patience* in Belarusian language. Diachronic aspect

The Author of the article is taking over the meaning of the words *талерантнасць* (eng. *tolerance*), *памяркоўнасць* (eng. *reasonableness*), *цярплікасць* (eng. *patience*), which are used for the description of the term TOLERANCE in Belarusian language. The Author is looking after its appearance at the Belarusian language dictionaries, analyzing its etymology, comparing synonyms, antonyms and hyperonyms. At the same time the Author specifies the time range of specific changes of the form and content. It is necessary to pay attention to the question concerning to the subject of tolerance from a concrete person whose characteristic features are: the acceptance of other people, kindness, understanding, appreciation and respect towards other people, social groups (especially religious and national), up to the characteristics of abstract conceptions, ideas. On the other hand

I should admit the absence at the vocabulary database of the content ‘understanding and respect for the different sexual orientation groups’, which begins to appear just at modern texts at the turn of the XX and the XXI century (so text researches as analyses of the questionnaires which will be carried out among Belarusian youth will be done by the Author in the nearest future). At the Belarusian language dictionaries nation is minimally characterized by the concept tolerance (refers to the joint subject). At the article the Author has used the methodology of cognitive definition, proposed by Jerzy Bartminski.

Key words: Belarusian language, tolerance, cognitive definition, semantics, dictionary

Andrzej Narloch

DOI: 10.31648/apr.4658

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5225-289X>

andrzej.narloch@amu.edu.pl

Życie człowieka w semiotyce koloru na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego (część II)

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań dotyczących związków kategorii czasu i koloru. Część pierwsza, opublikowana w „Acta Polono-Ruthenica” nr XXIII/3 [Narloch 2018, 89–98], została poświęcona analizie okresu narodzin, dzieciństwa i dorastania przez pryzmat koloru. W pierwszej publikacji zaprezentowano główne założenia dotyczące wzajemnych relacji obu kategorii, dlatego w niniejszym opracowaniu skupię się na omówieniu kolejnych stadiów życia, tj. etapu dorosłości, starości i śmierci.

Zacznijmy od etapu dorosłości człowieka i sposobów jego konceptualizacji z perspektywy określeń kolorystycznych. Okres dojrzałości w świadomości ludzkiej wiąże się z reguły z różnego rodzaju stabilizacją. Dlatego czas ten może wywoływać skojarzenia z pewną monotonią. Egzystencja dorosłej jednostki nierzadko oscyluje wokół kolorów mniej jaskrawych i intensywnych w porównaniu z wcześniejszymi stadiami, dlatego czas ten może być postrzegany w pewnym sensie jako nieciekawym, wyblakłym, w metaforycznym ujęciu – pozbawiony barw. W tym okresie człowiek i jego działalność wpisywana jest często w pewną większą zbiorowość, sprowadzając jednostkę do jednego z wielu elementów zunifikowanych z pozostałą częścią społeczeństwa. Do takiej unifikacji najczęściej wykorzystuje się niewyróżniającą się barwę, jaką jest *szarość*. Kolokacje typu *szary dzień*, *szara codzienność* stosowane są najczęściej w opisie ludzi dorosłych. Z punktu widzenia psychologii koloru *szary* uznawany jest za kolor nieprzyciągający uwagi, nudny, wręcz brzydki. Jak bardzo *szarość* wpisuje się w ów okres w polskim obszarze kulturowym, świadczą słowa piosenki zespołu Tilt pt. *Szare koszmary* :

W szarych domach szarzy ludzie
Szare komórki toną w szarej obłudzie
Szare myśli, szare twarze, szara rasa, szara masa
Monotonne, szare życie, beznadziejna szara prasa.

Szary to kolor bezpieczny, niewyróżniający się, czyli w odniesieniu do ludzi kreujący stateczność, której nierzadko towarzyszą apatia, obojętność i znużenie. Z tego względu pozycja *szarego* jest poniekąd nie do końca wyraźna i określona, gdyż wśród barw achromatycznych zajmuje pośrednie miejsce między *bielą* i *czernią*. *Biel* i *czern* metaforyzowane są jako początek (*białe szaty niemowlęcia*) i koniec (*czarna śmierć*), stoją na dwóch przeciwstawnych punktach osi życia, natomiast *szarość* ze względu na brak zdecydowanego przypisania do któregoś z tych dwóch kolorów podkreśla pewną „pośredniość” oscylującą metaforycznie w granicach stadium dojrzałości człowieka. Z aksjologicznego punktu widzenia *szarość* nie jest pozytywna jak *biel*, w większym stopniu nawiązuje jednak do negatywnej *czerni*, konotując często egzystencję, wegetację, tworząc opozycję metafor: *szare życie – kolorowe życie*. Przymiotnikiem *szary* określa się przede wszystkim osoby dorosłe. Nie określa się w ten sposób na przykład dzieci ani młodzieży (por. *szara młodzież, *szare dzieci). Kolor *szary* konceptualizuje temporalną stronę, jak już wspomniałem, przez pryzmat pewnej zbiorowości wyrażanej w języku, a zwłaszcza poprzez kolokacje: *szara masa, szary tłum*.

Porównując języki polski i rosyjski, zauważymy, że w rosyjskim przymiotnik *серый* ma inne znaczenie w odniesieniu do charakterystyki człowieka. Określenie *серый человек* oznacza człowieka niekulturalnego, niewykształconego, por. ‘Необразованный, малокультурный’ [БТСРЯ, 1080]. Kolokacja ta ma zatem inne znaczenie. W języku rosyjskim nie odnotowujemy tak silnego przywiązania tego koloru do okresu dorosłości jak w polskim, gdyż może on odnosić się również do dzieci – *серые дети* [БТСРЯ, 1080]. Niemniej przymiotnik *серый* w języku rosyjskim wykazuje związki znaczeniowe z pojęciami nudy i zubożenia, co znajduje swoje odbicie w połączeniach tego przymiotnika z rzeczownikami *будни, существование, жизнь*, odnoszonymi do opisu życia dorosłych. Jednak polski przymiotnik *szary* w większym stopniu wchodzi w relacje temporalne niż jego rosyjski ekwiwalent. Dorosłość na tle innych prezentowanych okresów wydaje się jednak najslabiej konceptualizowana przez kolory.

A zatem przejdźmy do kolejnego stadium – starości. Jest to w życiu człowieka okres szczególny, gdyż jako schyłkowy etap cechuje się mniejszą aktywnością psychofizyczną i społeczną jednostki. A zatem czy istnieją jakiegokolwiek leksykalne wykładniki barw konotujące ten okres? Należy zaznaczyć, że ów czas jest mocno powiązany jest ze zmianami somatycznymi człowieka. Mamy na myśli przede wszystkim wygląd zewnętrzny i wynikające z tego zmiany zabarwienia skóry czy włosów. Jednym z najbardziej wyrazistych wykładników tego etapu życia staje się kolor włosów, któremu najczęściej towarzyszy siwienie. Jak wiadomo, proces siwienia związany jest z mniejszym wydzielaniem melaniny przez organizm.

W języku wyrażają to leksemy *siwy* i *седой*¹. Przymiotniki te mają ograniczoną łączliwość obejmującą swoim zakresem właśnie włosy (jak również umaszczenie, upierzenie). Zgodnie z danymi leksykograficznymi, *седой* – to ‘Белый впоследствии потери окраски (о волосах). Седая борода. С. Старик. До седых волос дожить (состариться: разг.)’ [ТСРЯ, 708]. Definicja słownikowa wskazuje, że przymiotnik ten ma wyraźnie wyeksponowaną konotację temporalną, szczególnie wykazaną w egzemplifikacjach.

Przymiotniki *siwy* i *седой* ze względu na swoje znaczenie wchodzą w zakres znaczeniowy pola *biały* i *белый*, które to pełnią w obu kulturach wiele funkcji. Są one z jednej strony synonimem niewinności, czystości, przez co nawiązują w swoich konotacjach do okresu narodzin, wczesnego dzieciństwa, z drugiej zaś zajmują pozycję na przeciwległej osi. Na poziomie opozycji młodość – starość *biały/белый* tworzą wewnętrzną polaryzację, scalając dwa przeciwstawne okresy – początek i koniec. W takim wypadku *biel* zatacza krąg życia, jest początkiem i końcem zarazem. W językowych opisach wyglądu człowieka już samo pojawienie się pierwszych siwych włosów wskazuje na etap przejścia, od okresu aktywności życiowej (dorobności) do kolejnego, jeśli nie starości, to przynajmniej zwiastującego jej nadejście. Porównajmy fragment piosenki Mieczysława Fogga *Pierwszy siwy włos*:

Spostrzegłem dzisiaj **pierwszy siwy włos** na twojej skroni
I widzisz, miła, przed wzruszeniem trudno się obronić.
Mam przecież w oczach dzień, gdy pierwszy raz ujrzałem ciebie.

Powyższy przykład pokazuje, że biały kolor niesie ze sobą oznakę fazy przejścia do kolejnego etapu, czyli jest wykładnikiem początku starości i tak właśnie w kulturze polskiej rozumiane jest pojawienie się takiego odcienia włosów. Język rosyjski nie wykazuje różnic w tym zakresie, w którym odnajdujemy również tego typu określenie – *первые седые волосы*, por. *Пришло раскаянье, засеребрились первые седые волосы, и я нашел в себе силу сказать: все!*; *Рано или поздно в жизни каждого человека наступает момент, когда в его шевелюру вкрадываются первые седые волосы.*

Jak bardzo do koloru *siwy/седой* (i ich odcieni) przylgnął komponent ‘starości’ świadczą komentarze polskich i rosyjskich internautów na portalach internetowych o modzie: ***Siwe włosy*** *kojarzą się (sic!) ze starością, czyli z brakiem barwnika we*

¹ Przymiotnik *седой* posiada etymologicznie bliskie mu określenie w języku staropolskim – *szady* [SEJP, 538–539], które to cechuje wspólna etymologia ze słowem *sędziwy* ‘bardzo stary, świadczący o długim życiu’, co potwierdza silne związki niektórych przymiotników koloru z konotacjami temporalnymi.

włosach. Robienie sobie **siwych włosów**, to robienie się (sic!) na staruszkę. Nie ma w tym nic pięknego; За многие столетия у человечества выработалась стойкая ассоциация **седых волос** со старостью; Большинство людей появление первых **седых волос** воспринимают как неминуемое приближение старости. Z wypowiedzi wynika, że w świadomości użytkowników języka siwe włosy silnie konotują okres starości. Wydaje się, że skojarzenia te mają uniwersalny charakter, niezależnie od kultury.

Przyjrzyjmy się teraz przymiotnikom *srebrny* i *серебрянный* w odniesieniu do koloru włosów. O ile przymiotniki *siwy* i *седой* nie zawsze wartościują obiekt pozytywnie, o tyle przymiotniki *srebrny* i *серебрянный*, charakteryzując kolor włosów, niosą ze sobą dodatni ładunek emocjonalny. Przytoczę przykłady: *Dziadek to ktoś, kto ma srebrne włosy i złote serce* [NKJP]; *W pewnym mieście, na pewnym osiedlu, powstał pewien klub. Powołali go do życia „srebrnowłosi”;* *Klub srebrnego włosa* (nazwa programu telewizyjnego); *Klub Seniora „Srebrny Włos” powstał 13 maja 1974 roku przy ówczesnym Powiatowym Domu Kultury* [NKJP]; *Кожмякин не спал по ночам, от бессонницы болела голова, на висках у него явились серебряные волосы* [НКРЯ]; *К Софье Петровне вдруг подошла маленькая опрятная старушка с палочкой. Из-под котиковой, низко надвинутой шапки сверкали серебряные волосы* [НКРЯ]; *Старушка поклонилась мне, не вставая со стула и рассматривая меня в очки (...)* *Серебряные волосы* *вились из-под чепчика* [НКРЯ]. Należy zaznaczyć, że leksemy te, obok znaczenia starości, przywołują również konotacje takich cech jak: doświadczenie, mądrość życiową, spokój, ciepło. Na gruncie obu języków spotyka się również substatywne frazy *srebro włosów / серебро волос*, które nacechowane są stylistycznie. Obchodzone od niedawna w Rosji 1 października święto osób starszych (День пожилого человека) jest okazją do organizacji spotkań (wieczorków) w domach kultury przy akompaniamencie muzyki, czytaniu wierszy, rozmowach. Spotkania tego typu często organizowane są pod hasłem *Серебро волос и золото сердца*. Rosyjski słownik w hasle poświęconym rzeczownikowi *серебро* wskazuje na znaczenie odnoszące się do koloru włosów, por. „Трад.-поэт. О предметах или явлениях природы (обычно инее, свете луны, седине и т.п.)” [БТСРЯ, 1178]. Por. przykłady: *Пряди волос уже тронуты серебром* [НКРЯ]; *Srebrnem włosy kryją skronie, sieć pajęczyn rzeźbi lico, drżą niepewne, starcze dłonie, wolno stąpa w szarą nicość* [NKJP].

A teraz przejdźmy do ostatniego z omawianych okresów – etapu śmierci. Obraz śmierci profilowany jest przez leksykę kolorystyczną przeważnie pod wpływem czynników kulturowych. Symbole i wyobrażenia kulturowe od najdawniejszych czasów kształtowały życie i obraz człowieka, wpływały na jego zachowanie,

system wartości, idee, mity itd. Śmierć w ujęciu fizycznym to statyka, bezruch, a w poezji wyraźnie przejawia się w okresie symbolizmu, gdzie obiekty takie jak: śnieg, cień, mgła, księżyc, kwiaty, łabędź, anioł itd. występują w kontekstach snu, umierania, nocy, chłodu, czyli ogółem śmierci [Злыднева 2002, 424–431]. Ale biel w rosyjskiej tradycji folklorystycznej to również symbol początku nawiązujący do mleka, jajka, symboli płodności [Раденкович 1989, 122–148].

Jednak już średniowieczne wyobrażenia chrześcijańskie wiązały śmierć z najciemniejszym kolorem – czernią. Mimo iż w kulturze europejskiej (i nie tylko) kolor *czarny* ma bogatą symbolikę, to w powszechnym rozumieniu odbierany jest jako barwa symbolizująca wartości negatywne w opozycji do wartości pozytywnych widzianych przez pryzmat bieli i światła. Czerni to barwa smutku i żałoby. Związki czerni ze śmiercią, będące odbiciem wierzeń i zabobonów, są bardzo wyraźne w obu językach. W utartych zwrotach i wyrażeniach wszystko co czarne posiada ujemny znak wartości, por. *czarny kot*, *czarna owca*, *czarne myśli*, *чёрная кошка*, *чёрный ворон*, *чёрные мысли* itd. Dlatego do leksykalnych wykładników barw konotujących ten etap należą w pierwszej kolejności przymiotniki *czarny*, *чёрный* i ich synonimy. Zmarłego człowieka przyodziewa się w czarną odzież symbolizującą śmierć. Z okresem żałoby również związany jest ten kolor. Oprócz tego *noc* – jako prototyp koloru czarnego – nawiązuje w swoich konotacjach do śmierci w opozycji do *dnia*, tworząc modele metaforyczne: *światło* – *życie*, *noc (ciemność)* – *śmierć*.

Kojarzenie nocy (czerni) ze śmiercią ma swoje uzasadnienie, jakim jest brak światła. To właśnie w nocy ożywają mityczne postacie należące do świata zmarłych (duchy, zjawy itd.). Wśród synonimów przymiotnika *czarny* bezpośrednio do śmierci nawiązuje w języku polskim przymiotnik *kirowy*, który oznacza: ‘taki, który ma kolor czarny; żałobny, pogrzebowy’ [PSWP, XVI, 180]. W języku rosyjskim nie występuje odpowiedni ekwiwalent leksykalny.

Do etapu śmierci (lub zbliżającej się śmierci) może nawiązywać barwa skóry człowieka, co jest bezpośrednio związane z odbiciem aktywności procesów życiowych i idącymi za nimi zmianami zabarwienia. Kolor skóry zdrowego człowieka to kolor *cielisty*, *rumiany*, *różowy*, *czzerwony*, o czym już wspominałem w poprzednim artykule [Narloch 2018, 89–98]. Natomiast powstaje pytanie, czy równie stereotypowe zabarwienie posiada skóra nieżyjącego człowieka?

Należy zaznaczyć, że kolor skóry często opisuje końcowy etap życia. Doświadczenie ludzkie w tej kwestii jest dość niejednoznaczne i przypisuje kolorze skóry różne odcienie, najczęściej z zakresu odcieni żółtego, zielonego i niebieskiego. Ich leksykalnymi wykładnikami stają się najczęściej przymiotniki: *żółty/жёлтый*, *zielony/зеленый*, *siny*, *сизый*, *синий*. Należy odnotować, że przymiotniki te obejmują również nieco szerszy zakres znaczeń, gdyż ewokują też wszelkiego

typu stany chorobowe, których naturalną konsekwencją może stać się śmierć. Por. przykłady z użyciem przymiotników *żółty* i *жёлтый*: *Он так похудел, что обозначились скулы, а тонкий нос с горбинкой обтянут был желтой кожей покойника; При среднем росте, сухощавости, движения вялы, походка деланная, продолговатое лицо кажется изношенным, цвет кожи без жизни, с желтоватым отливом, выражение лица кажется застывшим; Pierwszego dnia, kiedy znajdowałem się u łóżka zmarłej (...), patrząc na tę tragiczną skroń, szukam machinalnie skali barw, jakie śmierć nałożyła na martwą twarz. Tony żółte, niebieskie, szare (...). Żywy trup, szkielet obleczony żółtą skórą. Każdy widoczny fragment ciała znaczą krwawe wybroczyny* [NKJP].

Niektóre przymiotniki, można stwierdzić, wręcz wyspecjalizowały się w oznaczaniu „koloru śmierci”. Jednym z nich jest w języku polskim *woskowy* i w rosyjskim *восковой*. W zdecydowanej większości wykorzystuje się je do opisu skóry martwego człowieka (jak i poważnie chorego), o czym świadczą poniższe przykłady: *И тут я вспоминаю прекрасные лица покойников, с опущенными веками цвета церковного воска* [НКРЯ]; *А еще, глядя на покойника в гробу, на его неподвижное восковое лицо с закрытыми глазами, на его большие, очень бледные руки, скрещенные на груди, она подумала, что это ведь лежит Павел (...); Na dwa, trzy dni przed śmiercią skóra zaczyna inaczej odbijać światło, szczególnie w ciągu dnia. Z miękkiej, sprężystej staje się **woskowa** i sztywna* [Kaczkowski, online]; *Oto najczęstsze objawy śmierci i agonii: (...) wyostrenie rysów twarzy, **woskowa cera**, brązowe zabarwienie skóry* [Gośliński, online].

Innymi przymiotnikami wskazującymi na semantykę śmierci są *trupii* i *мертвенный*. Rosyjski słownik notuje następujące znaczenie: *мертвенный* ‘Серовато-бледный, землистый (о цвете, свете)’ [БТСРЯ, 534]. Natomiast w języku polskim *trupii kolor* to ‘blady, żółtawy kolor, zimny blask’ [PSWP, XLIII, 241]. Przytoczę kilka przykładów: *И только сейчас, когда Августа повернула свое лицо к свету, Вера увидела глубоко запавшие глаза подруги, мертвенный цвет кожи, белые губы; Опыт жизни в гетто научил меня определять признаки близкой смерти: отеки под глазами, зеленовато-серый, мертвенный цвет кожи; Na sobie miał odświętną kapotę, w której go pochowano, patrzył prosto przed siebie, a jego skrzyżowane na piersiach ręce miały **woskowy trupi kolor*** [NKJP]; *Nie było sensu mieć jakichkolwiek złudzeń na ten temat. Łysa czaszka, **trupii kolor skóry**, ręce jak u kościotrupa, zimne, twarde* [NKJP]. Oprócz wymienionych przymiotników semantykę śmierci niesie ze sobą również przymiotnik *землистый*, por. *Появляется так называемое „лицо Гиппократа” (именно он описал видимые признаки лица умирающего): землистый цвет лица, пропадание блеска в глазах, западание глаз, опускание нижней челюсти*. Opis skóry

martwego człowieka z punktu widzenia ekspertyzy medycznej również określany jest jako *землистый* [Муженская 2015].

Na konotacje śmierci wskazuje także zakres pola znaczeniowego koloru zielonego (*zielony/зелёный*). Co ciekawe, barwa ta konotuje dwa przeciwstawne pojęcia. Przywołuje z jednej strony konotacje obejmujące pojęcia odradzającego się życia (*zielone pędy roślin, wiosenna zieleń*), z drugiej – śmierć. Por. *В ясном свете дня, на воздухе, среди живых цветов странным казалось зеленое лицо покойника, который как будто с важностью прислушивался к какой-то происходившей в нем неизъяснимой тайне; У того было белое с зеленоватым оттенком лицо трупа, обвисли, дряблые щеки, неровно поросшие желтой щетиной, в крупных серых морщинах (...); Ciało zmienia kolor. Najpierw robi się zielone, różniej fioletowe, a na końcu czarne.* W języku polskim rzadziej niż w rosyjskim wykorzystuje się kolor *zielony* do opisu skóry martwego człowieka. W kulturowym obrazie Polaków najbardziej jednak utrwalił się w tej funkcji przymiotnik *siny*. Porównajmy nazwy kolorów z pola znaczeniowego niebieskiego wykorzystywane w języku polskim i rosyjskim do wyrażania semantyki śmierci: *Dla postronnego człowieka, nieprzyzwyczajonego do trupów, procesów gnilnych, sinych plam opadowych, powstających wskutek spłynięcia krwi i przypominających ślady pobicia, widok wyłowionego ciała może być szokujący* [NKJP]; *Cale pole bitwy bylo uslane szczątkami koni (...) niezliczonymi stosami trupów wojowników o niebieskich ustach, lepkich twarzach i oczach rojących się od much* [NKJP]; *Spuchnięte języki sterczały pomiędzy wyszczerzonych zębów jak kamienie, a twarze martwych siniąły.* [NKJP]; *Szczęściem, że nim jeszcze chłopaka docucili, wywalili się z boru na drogę i powiedali, jak było, a może w pacierz sama już dojrzała przy ojcowym wozie Antka żywego: jako trup był siny, okrwawiony, zgoła nieprzytomny* [NKJP]; *Землекопы раскапывали ямы, обнажая залежи трупов, которые были сизо-серого цвета, слезались, утрамбовались и переплелись* [НКРЯ]; *В июле, в день объявления результатов битвы за Москву, когда на дверях факультета журналистики жалкая бумажка делила пушечное мясо списками на уцелевших и трупы (уцелевшие пили шампанское и весело плакали на маминых плечах, трупы синего цвета отходили, держа спину прямо и сжимая пыльные кулаки (...))* [НКРЯ]. Jak podkreśla Ewa Komorowska, w języku polskim stan śmierci i opis ciała osoby zmarłej oddawany jest przez *siność* [Komorowska 2010, 178]. Potwierdzają to również powyższe przykłady. Znacznie rzadziej odwołujemy się do przymiotnika *niebieski*. Różnica pomiędzy użyciem w obu językach danych koloratywów polega na tym, że w języku rosyjskim zastosowanie znajduje podstawowa nazwa barwy (*синий*), a w polskim jeden z odcieni (*siny*) barwy podstawowej o wspólnym z rosyjskim *синий* pniu słowiańskim *sińь-.

Również *biel* wydaje się wkraczać w omawiany etap śmierci i stanowi swego rodzaju łącznik starości ze śmiercią. W przeciwieństwie do pełni życia, wyrażanego kolokacjami *kolorowe życie, życie pełne barw*, użycie achromatycznych określeń kolorystycznych, w tym *bieli*, ewokuje okres schyłkowy. Takie ujmowanie *bieli* wyraża także odbicie codziennego doświadczenia związanego z kolorami zimy, czyli dominacją barw achromatycznych, a zwłaszcza koloru białego. Zima też w ludzkim rozumowaniu postrzegana jest jako pora statycznego widzenia zachodzących w przyrodzie zjawisk, bezruchu i śmierci (przyrody). Oprócz tego *biel* powiązana jest ze śmiercią poprzez różnego rodzaju nadprzyrodzone zjawiska prezentowane w literaturze jako białe postacie, tj. *biała zjawa, biała postać, белый призрак, белое привидение* itd.

Inną możliwością przywoływania konotacji śmierci są określenia, wskazujące i na biały kolor, i na ilość światła. Na tym polu należy odnotować znaczącą aktywność konstrukcji komparatywnych w obu językach. Por. użycie przymiotników *blady, biały, бледный, белый* w następujących konstrukcjach: *blady jak śmierć, blady jak trup, бледный как смерть, бледный, как мертвец, белый, как привидение; белый, как призрак; белый, как смерть* [Komorowska 2010, 177; Narloch 2007, 142]. Taki obraz znajduje swoje odzwierciedlenie w ludzkim doświadczeniu – odpływ krwi z twarzy człowieka powoduje, że traci ona swój rumieniec, swój atrybut witalności, stając się bladą, białą, tj. pozbawioną życia. W ten sposób przymiotniki *blady* i *бледный* wpisują się w zaprezentowaną już powyżej opozycję: achromatyczny (martwy) – chromatyczny (żywy, pełny życia), tj. *blady/бледный – martwy* i *червоний/красный – pełny życia*. Przytoczę kilka przykładów: *Kiedy widzisz własne dziecko przykryte białym prześcieradłem, z bladą martwą twarzą – nic nie jest w stanie Cię pocieszyć* [NKJP]; *To tam znaleźli go koledzy kiedy skończyła się transmisja. Był trupio blady i martwy. Nic nie pomogło wezwane pogotowie (...)* [NKJP]; *Ojciec zmarł 25 października 1944 roku. Rano matka znalazła go martwego w pościeli. Jego przeraźliwie blada twarz była spokojna* [NKJP]; (...) *когда она увидела перед собой старую ветхую виселицу, в петле которой уже болтался бледный труп какого-то несчастного седовласого старика* [HKPЯ]; *Сам Ленин не произвёл особого впечатления. Просто труп с бледным лицом восковой куклы, одетый в хороший костюм* [HKPЯ].

Zaprezentowany materiał pozwala na wysunięcie ogólnych wniosków. Na każdym etapie życia człowieka odnajdujemy szereg barw, które są wyraźnie zakorzenione w kulturowym obrazie każdego narodu i niewątpliwie w dużym stopniu wynikają z codziennego doświadczenia. Jak wykazała analiza materiału, bliskość kulturowa ukształtowana przez czynniki, takie jak położenie geograficzne, słowiańska wspólnota kulturowo-językowa, wielowiekowe kontakty pomiędzy narodami,

wykreowała podobne wzorce ujmowania określonych zjawisk i procesów otaczającej rzeczywistości w relacji człowiek – czas – kolor. Odnajdujemy jednak nieznaczne różnice w postrzeganiu poszczególnych barw i ich związków z kategorią czasu, co potwierdzają konkretne przykłady funkcjonowania kolorów w obu językach.

Wykaz skrótów

- [БТСРЯ] – *Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. 1997. Red. Kuznecov S.A. Sankt-Peterburg: Norint [Большой толковый словарь русского языка. 1997. Ред. Кузнецов С.А. Санкт-Петербург: Норинт].
- [ТСРЯ] – Ožegov Sergej Ivanovič, Švedova Nataliâ Ūl'evna. 1999. *Tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. Moskva: Azbukovnik [Ожегов Сергей Иванович, Шведова Наталья Юльевна. 1999. Толковый словарь русского языка. Москва: Азбуковник].
- [PSWP] – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. 1994–2005. Red. Zgółkowa H. Poznań: Kurpisz.
- [SEJP] – Brückner Aleksander. 1998. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- [NKJP] – Narodowy Korpus Języka Polskiego. (online) <http://www.nkjp.pl/>
- [НКРЯ] – Nacional'nyj korpus russkogo âzyka. (online) <http://www.ruscorpora.ru/> [Национальный корпус русского языка. (online) <http://www.ruscorpora.ru/>].

Bibliografia

- Gośliński Jarosław. *Jakie są pierwsze objawy śmierci?* (online) <https://www.zwrotnikraka.pl/objawy-smierci-agonia/> (dostęp 2.07.2019).
- Kaczkowski Jan. *Jak umiera ciało?* (online) <https://www.deon.pl/inteligentne-zycie/z-bliska/cialo-jakich-malo/art,6,jak-umiera-cialo.html> (dostęp 2.07.2019).
- Komorowska Ewa. 2010. *Barwa w języku polskim i rosyjskim. Rozważania semantyczne*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Muženskaâ Natal'â. 2015. *Ėkspertiza v rossijskom zakonodatel'stve: rukovodstvo-spravočnik dlâ sledovatelâ, doznavatelâ, sud'i*. Moskva: Izdatel'stvo „RG-Press” [Муженская Наталья. 2015. Экспертиза в российском законодательстве: руководство-справочник для следователя, дознавателя, судьи. Москва: Издательство „РГ-Пресс”].
- Narloch Andrzej. 2007. *Sravnitel'nye konstrukcii s belyj i černyj v russkom âzyke (v sopostavlenii s pol'skim biały i czarny)*. „Acta Polono-Ruthenica” nr XII: 137–144 [Narloch Andrzej. 2007. Сравнительные конструкции с белый и черный в русском языке (в сопоставлении с польским бiały i czarny). „Acta Polono-Ruthenica” nr XII: 137–144].
- Narloch Andrzej. 2018. *Życie człowieka w semiotyce koloru w języku polskim i rosyjskim (część I)*. „Acta Polono-Ruthenica” nr XXIII/3: 89–98.
- Puzynina Jadwiga. 1992. *Język wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Radenkovič Lûbinko. 1989. *Simvolika cveta v slavânskikh zagovorah*. V: *Slavânskij i balkanskij fol'klor*. Moskva: Nauka: 122–148 [Раденкович Любинко. 1989. Символика цвета в славянских заговорах. В: Славянский и балканский фольклор. Москва: Наука: 122–148].
- Zlydneva Nataliâ Vital'evna. 2002. *Belyj cvet v russkoj kul'ture XX veka*. V: *Priznakovoe prostranstvo kul'tury*. Red. Tolstaâ S.M. Moskva: Indrik: 424–431 [Злыднева Наталья Витальевна. 2002. Белый цвет в русской культуре XX века. В: Признаковое пространство культуры. Ред. Толстая С.М. Москва: Индрик: 424–431].

Summary

Human life in colour semiotics exemplified by Polish and Russian language (Part II)

In the contemporary linguistic research, the colour system occupies a special position. Today's culture space is supersaturated with colours, which are important semiotic components of human functioning and their relationships with other people. This paper attempts to describe colour semiotics from the point of view of the human development period. The author tries to determine whether colours can also determine the age frame of a person. First, the relationship between colours and time is analysed. The suggested description of the stages of life through the colour spectrum allows answering the question of how the respective stages of human life are determined by the colours assigned to them by the culture.

Key words: colour, time, metaphor, human ontogenesis, phraseologism

Joanna Orzechowska

DOI: 10.31648/apr.4659

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9458-5991>joanna.orzechowska@uwm.edu.pl

Ekwiwalenty rosyjskiej nazwy własnej *Kołobok* w języku polskim

Nazwy własne najczęściej traktowane są jako leksyka nieprzekładalna [Mańczak 1970, 250–254] lub bezekwiwalentowa [Бархударов 1975, 95]. Z reguły nie są tłumaczone, lecz przenoszone z tekstu oryginału do przekładu bez zmian z ewentualną transliteracją lub transkrypcją. Jednak nie zawsze takie potraktowanie *nomina propria* jest zasadne. Złożony problem przekładu nazw własnych był poruszany m.in. przez badaczy takich jak Laura Salmon Kovarski [2002, 83–84], Dmitrij Jermołowicz [2005], Ewa Wolnicz-Pawłowska [2014, 201–214], Krzysztof Hejwowski [2015, 85–104], Claudio Salmeri [2016, 109–121].

Techniki przekładu stosowane dla nazw własnych zależą od tego, czy są one semantycznie nietransparentne, czy też mają wyraźną motywację. Mogą więc dysponować „semantyką wewnętrzną” [Lewicki 2017, 269] zwaną także w literaturze „semantyką rdzenia” [Алексеева 2012, 194]. Semantyka wewnętrzna może stać się drogowskazem dla tłumaczy w ich poszukiwaniach ekwiwalentu.

Wiele nazw własnych posiada zaakceptowane kulturowo ekwiwalenty. W *Polsko-rosyjskim słowniku par przekładowych. Tom zbiorczy Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego (z. 1–5)* pod redakcją Wojciecha Chlebdy zostały zamieszczone przekłady nazw własnych „mieszkańców masowej wyobraźni: bohaterów literatury, filmu, folkloru” (np. *Kaczor Donald*, *Calineczka*, *Muminki*, *Jaś Fasola*) [PRSP 2014]. Znalazły się wśród nich imiona bohaterów transkulturowych, często używane w środkach masowego przekazu oraz zarejestrowane w słownikach. Autorzy zdają sobie jednak sprawę z faktu, że w wielu przypadkach słownik ma tylko „dać użytkownikowi pierwszy impuls, informację naprowadzającą, zamiar – a on sam doszuka sobie resztę” [2014, 65–66]. Oznacza to, że przekład nazwy własnej może się zmieniać w zależności od kontekstu. Kontekst odgrywa ogromną rolę w tworzeniu translatu w procesie tłumaczenia („nie ma tłumaczenia bez kontekstu” [Lewicki 2017, 76]). Konkretny wyraz, również ten umieszczony w słowniku przekładowym lub objaśniającym ma bowiem charakter wirtualny,

przekład natomiast odnosi się do konkretnego tekstu, czyli znaczenie wyrazu jest zależne od kontekstu [Lewicki 2017, 77].

Gert Jäger przeciwstawia znaczenie jednostki zamieszczone w słownikach wartości komunikacyjnej, rozumianej jako więź jednostki z pewnym kompleksem wyobrażeń, funkcjonującym w świadomości odbiorcy tekstu [Jäger 1986, 10–11]. W tłumaczeniu nazwy własnej ważne jest, by przekazać obie wartości znaczeniowe: element identyfikujący oraz skojarzenia, jakie wywołuje nazwa własna w tekście [Lewicki 2017, 270–271].

Przekazanie wartości komunikacyjnej oryginału nie może się obejść bez znajomości kulturowych uwarunkowań języka oraz pozajęzykowych determinantów kształtowania tekstu [Lewicki 2017, 85]. Roman Lewicki odnosząc się do nazw własnych, za Siergiejem Włachowem i Siderem Florinem [1980, 207] podkreśla szczególną rolę tłumacza, który powinien ocenić wagę semantyki wewnętrznej w konkretnym zastosowaniu tekstowym oraz wykorzystać swoje doświadczenie, swoją wiedzę o określonym fragmencie rzeczywistości i jego powiązaniach z innymi jej elementami. Ten złożony proces Wiktor Rozencwejj i Izaak Rewzin nazywają interpretacją [1964, 56–64]. Interpretacji podlegają jednostki o niepokrywającej się semantyce, np. leksyka bezekwiwalentowa. Jeśli w translandzie znajdują się takie jednostki, tłumacz jest zmuszony stosować odpowiednią technikę, czyli wnieść do translatu jednostki doraźnego użytku [Lewicki 2017, 90–91]. Anton Popovič nazwał to zjawisko „kreolizacją języka” [Popovič 1975, 278].

Jednym z imion własnych rozpoznawalnym w kulturze rosyjskiej, wywodzącym się z rosyjskiego folkloru jest *Kołobok*. W polskiej tradycji przekładoznawczej nie wypracowano trwałego ekwiwalentu imienia, dlatego każde jego użycie w translandzie jest ogromnym wyzwaniem dla tłumacza i wymaga interpretacji. W niniejszym artykule zostanie przeprowadzona analiza przekładów imienia *Kołobok* w polskich tekstach w aspekcie ich wartości komunikacyjnej.

Kołobok jest nazwą własną, która dysponuje „semantyką wewnętrzną”. W popularnym słowniku objaśniającym autorstwa Siergieja Ożegowa jest nazwą pospolitą: ‘nieduży okrągły chlebek (w bajkach ludowych)’ (‘колобок – это небольшой круглый хлебец, в народных сказках’) [Ожегов 1968, 277]. W słowniku pod redakcją Siergieja Kuzniecowa pojawia się także drugie znaczenie: ‘bohater znanej rosyjskiej bajki ludowej, uosobienie sprytu, zręczności’ (‘персонаж известной русской народной сказки; олицетворение хитрости, ловкости’) [БТСРЯ 1998].

Chociaż jednostka przekładowa *Kołobok* to nazwa własna z semantyką wewnętrzną, jej wartość komunikacyjna zależy od kontekstu i jest ona znacznie szersza niż znaczenie wskazane w słownikach objaśniających. Nie ma odpowiednika w języku polskim. Spełnia natomiast warunki jednostki tłumaczenia, czyli jest

odcinkiem tekstu oryginalnego, niezdzielonym przy tłumaczeniu, odznaczającym się względną niezależnością funkcjonalną, wskutek czego jest przedmiotem odrębnej decyzji translatorskiej, w tym przypadku interpretacji [Lewicki 2017, 105].

Wartość komunikacyjna imienia *Kołobok* jest rozbudowana. Wynika ona z semantyki wewnętrznej ('mały, okrągły chlebek') oraz konotacji narosłych w trakcie funkcjonowania w kulturze rosyjskiej jako nazwa własna. Konotacje powstają na bazie sygmatyki, czyli encyklopedycznej wiedzy o bohaterze bajkowym oraz pragmatyki i syntaktyki, czyli funkcjonowania tej jednostki w świadomości użytkownika języka [Orzechowska 2014, 102–115].

Kołobok to bajkowy bohater, ożywiony bochenek chleba, wypieczony przez dziadka i babcię z resztek mąki wymiecionej z różnych kątów. Kiedy zostaje pozostawiony na oknie do wystudzenia, ucieka, żeby zwiedzać świat. W czasie swej wędrówki spotyka kolejno zającą, wilka i niedźwiedzia. Każde z tych zwierząt chce go zjeść, lecz Kołobok wykazuje się sprytem i udaje mu się przechytrzyć napotkane zwierzęta. Dopiero lisicy udaje się oszukać Kołobka. Udając, że nie słyszy jego piosenki, namawia go, by się wtoczył na jej język (lub nos) i zjada go.

Wartość komunikacyjną, czyli obraz jednostki przekładu w świadomości Rosjan można odtworzyć na podstawie danych słownika asocjacyjnego [PAC 2002]. Powstał on na bazie masowo przeprowadzonych eksperymentów asocjacyjnych, które polegały na podawaniu przez ankietowanych skojarzeń (reakcji) na różne słowa-bodźce. Łańcuch reakcji (od najczęstszych do pojedynczych skojarzeń) daje wyobrażenie o danej jednostce w świadomości językowej.

Na podstawie przeprowadzonej analizy skojarzeń uzyskano następujący obraz jednostki przekładowej *Kołobok*:

- 1) Kołobok jest niewielkim okrągłym chlebkiem;
- 2) przywilej *Kołobok* nadaje się niewysokim i grubym ludziom (z nadwagą, z dużym brzuchem), lub mężczyznom z łysą, okrągłą głową;
- 3) cechą Kołobka jest specyficzne przemieszczanie się – toczenie;
- 4) Kołobok jest uciekinierem – uciekł od babci i dziadka;
- 5) Kołobok jest spryciarzem;
- 6) Kołobok jest wesoły, uśmiechnięty, śpiewa piosenki [Orzechowska 2014, 102–115].

W polskim folklorze i, szerzej, w kulturze nie odnajdziemy bohatera charakteryzującego się wszystkimi wymienionymi cechami. W przekładach pojawiają się więc doraźne nazwy własne będące kontekstowymi ekwiwalentami.

Rosyjska bajka ludowa była wydana w Polsce w 1982 roku pod tytułem *Kołaczek* (tłumaczenie Marii Dolińskiej). Jako ekwiwalent imienia bajkowego bohatera została wybrana nazwa wypieku o okrągłym kształcie, funkcjonująca w języku

polskim – *kołacz* (‘koliste ciasto weselne’) zdrobniona przyrostkiem *-yk* (por. *klucz* – *kluczyk*, *piłkarz* – *piłkarzyk* itp.). Interesującym wydaje się fakt, że ten ekwiwalent nie został wykorzystany w późniejszych przekładach przez innych tłumaczy, co może świadczyć o nieznanomości przekładu lub uznaniu go za nietrafiony w innych kontekstach.

Rozpatrzmy zatem, jakie ekwiwalenty imienia własnego *Kołobok* zostały użyte w literaturze popularnej.

Bohaterem serii kryminałów Aleksandry Marininy o Anastazji Kamińskiej oraz ich telewizyjnych ekranizacji jest pułkownik Gordiejew, noszący przezwisko *Kołobok*. Podwładni nazywają go tak, ponieważ jest okrągłutki i łysy:

Полковник Виктор Алексеевич Гордеев был наделен подчиненными прозвищем Колобок из самых лучших чувств. Над ним уже лет тридцать никто не смел подшучивать, и прозвище, которое приклеилось к нему еще с юных лет и кочевало из поколения в поколение, передаваясь от уходящих на пенсию молодым новичкам, к нынешнему времени обрело смысл почти угрожающий: не смотрите, что я кругленький и лысый, я на самом деле – свинцовый шар [Маринина 2004].

A. Marinina, nadając swemu bohaterowi przezwisko, wykorzystwała i utrwaliła popularną asocjacje: *Kołobok* to człowiek niewysoki i okrągłutki (z nadwagą, z dużym brzuchem), łysy, uśmiechnięty. W polskich przekładach pułkownik przez podwładnych nazywany jest *Pączkiem*. Chociaż powieści kryminalne Aleksandry Marininy były przekładane przez różnych tłumaczy, wszyscy konsekwentnie używają tego samego ekwiwalentu (np. Aleksandra Stronka w *Obrazie pośmiertnym*, Elżbieta Rawska w *Złowrogiej pętli*, Margarita Bartosik w *Kolacji z zabójcą*):

Wiktor Aleksiejewicz Gordiejew, kierownik wydziału MUR-u – niewysoki, z okrągłą twarzą, prawie całkiem łysy, z dość wydatnym brzuchem, nazywany przez podwładnych *Pączkiem* – też wybierał się do pracy [Marinina 2010, 18].

W przytoczonym fragmencie nadrzędną wartością komunikacyjną imienia *Kołobok* jest skojarzenie z niskim człowiekiem z nadwagą, z łysą, okrągłą głową.

W kryminale Borysa Akunina *Пелагия и красный петух* jeden z bohaterów również nosi takie przezwisko. Autor jednak zwraca uwagę na inne cechy fizyczne: okrągła głowa, niski wzrost, szybkie poruszanie się, jak gdyby toczenie:

Прозвище у Колобка такое, потому что маленький, ловкий, шагает мелко, пружинно, будто катится. И башка круглая, коротко стриженная. По бокам лопаточками уши, маленькие, но замечательно слухастые [Акунин 2010].

Przezwisko „Bochniaczek” wzięło się stąd, że jest on nieduży, zręczny, chodzi drobnymi kroczkami, sprężyste, zupełnie jakby się toczył. No i łebek ma okrągły, krótko ostrzyżony, a po bokach uszy niczym łopatki, malutkie, ale niezwykle wyczulone [Akunin 2003, 11].

W tym przypadku Henryk Chłystowski skupia się na przekazie semantyki wewnętrznej – ‘mały chlebek’ i za najbardziej właściwy uznaje polski odpowiednik *Bochniaczek* [Akunin 2003, 11]. Tłumacz dokonuje nieoczekiwanego wyboru, tworząc zdrobniały neologizm od słowa *bochen* (*bochenek*) z sufiksem *-aczek* (por. *krzak* – *krzaczek*, *burak* – *buraczek* itp.), a nie od słowa *chleb* (*chlebek*). Ekwiwalent jest oparty na semantyce wewnętrznej, ale dokonano przeniesienia *chleb* → *bochen*. Być może tłumacz uznał zdrobnienia wyrazu *chleb* za mniej udane niż zdrobnienia wyrazu *bochen*, jednocześnie wnoszące nowe, ale niepotrzebne konotacje znaczeniowe (*chlebek*, *chlebaczek*). Niewątpliwym mankamentem utworzonego okazjonalizmu jest brak asocjacji z toceniem się i okrągłością.

W powieści Wasilija Aksionowa *Новый сладостный стиль* porównanie bohaterki do Kołobka następuje z powodu jej przemieszczania się, podobnego do toczenia (zapewne z powodu nadwagi), i ta konotacja jest najważniejszą wartością komunikacyjną w tym kontekście:

Вдруг доносится через весь зал: „Саша, Саша, у нас имердженси!” Ну. То есть чепе. Меж столов катится, как колобок, главная корбаховская энтузиастка, ассистентка из „Черного Куба” Люша Божоле, родственница заморских вин [Аксенов 2009].

Irena Kołodziej w translacji skupia się na semantyce wewnętrznej jednostki i za nadrzędne uznaje odniesienie do *bochenka*:

Nagle w sali rozlega się: „Sasza, Sasza, mamy emergency!” Między stołami toczy się niczym bochenek chleba największa entuzjastka Korbacha, krewniaczka zamorskich win Lusha Beaujolais, asystentka z „Czarnego Sześcianu” [Aksionow 2000, 319].

Tłumaczenie jest literalne i nie gwarantuje wzmocnienia konotacji, ponieważ wyraz *bochenek* w języku polskim oznacza ‘uformowaną bryłę chleba lub ciasta przygotowanego do pieczenia’, niekoniecznie okrągłą.

W kryminale Tatiany Polakowej *Эксклюзивный мачо* jeden z bohaterów przypomina z wyglądu Kołobka z powodu nadwagi podkreślonej niewłaściwie dobranym ubiorem (jasne spodnie, wypuszczona koszula):

Я обернулась и увидела, как он бежит по пристани в мою сторону, изрядно запыхавшийся, покрасневший, в светлых брюках и пестрой рубашке навыпуск. Сейчас он еще больше походил на колобка [Полякова 2009].

W przekładzie Ewy Skórskiej obserwujemy zmianę semantyki wewnętrznej z ‘mały okrągły chlebek’ na ‘wielki bochen chleba’:

Odwrociłam się i zobaczyłam jak biegnie w moją stronę – zasapany, czerwony, w jasnych spodniach i wypuszczonej na wierzch kolorowej koszuli. Przypominał wielki bochen chleba [Polakowa 2008, 22].

W przekładzie brakuje odniesienia do poprzedniego opisu bohatera („еще больше походил на колобка” – jeszcze bardziej przypominał kołobka – „przypominał wielki bochen chleba”), które zostało opuszczone. Tłumaczka nie bierze pod uwagę kontekstu, w którym opisano pierwsze wrażenie:

Как выглядит Сафронов, я и понятия не имела и уже собралась поинтересоваться, имеется ли такой в наличии, как из ближайшего стола поднялся **тостяк** лет тридцати пяти и бросился ко мне с восторгом на лице и с громким воплем: – Ольга Сергеевна! [Полякова 2009].

W tekście mamy więc wskazanie, że nadrzędną wartością komunikacyjną jednostki jest informacja, że bohater był grubasem [Polakowa 2008, 17]. Tłumaczka dla relacji rosyjskiej pary *толстяк* → *колобок* stosuje ekwiwalenty *grubas* → *wielki bochen chleba*. W takiej parze konotacja imienia *Kołobok* pozostaje niejasna, tłumaczka musiała więc zrezygnować z przywołania pierwszego wrażenia (grubas, który przy powtórnym spotkaniu jeszcze bardziej przypominał wielki bochen chleba).

Również w kolejnym przekładzie jednostki tłumaczka Ewa Rojewska-Olejarczuk za najważniejszą uważa semantykę wewnętrzną, ale przenosi ją z *chleba* na *bochenek*. Natomiast w kontekście nadrzędną wartością komunikacyjną jest informacja o ucieczce Kołobka od babci i dziadka. Aby umożliwić czytelnikowi międzykulturowe poszukiwania, tłumaczka stosuje tzw. paratekstowe omówienie (klucz-wytrych dla zainteresowanych) w postaci epitetu ‘czarodziejski’:

Пóјдзиемы, поточиемы сię, як Цзародзиеjsки Боченек. Прзез поля, прзез ласы. Никт нас не догони. Знасз бажкэ о Цзародзиеjsким Боченку? [Акунин 2005, 170].

Podobny zabieg omówienia paratekstowego wykorzystała Elżbieta Rawska w przekładzie powieści Borysa Akunina *Skrzynia na złoto* (*Алтын-толобас*).

Uciekający przed mafią bohater jest porównany do Kołobka. Rozdział o ucieczce zatytułowany jest *Я от бабушки ушел, я от дедушки ушел* i nawiązuje do przyków bajkowego bohatera:

Ай да Николас, ай да ловкач, всех перехитрил – как Колобок. И от бабушки ушел, и от дедушки ушел [Акунин 2001].

W tłumaczeniu E. Rawskiej pojawia się następująca wersja polska:

No proszę, jaki spryciarz z tego Nicholasa, wszystkich przechytrył – niczym Bochenek z bajki. Uciekł od babki, uciekł od dziadka... [Akunin 2005, 199].

Dociekliwym czytelnikom pozostawiono możliwość samodzielnego odszukania historii bohatera, podrzucając wskazówkę – był czarodziejskim Bochenkiem z bajki. Zastanawiają przeniesienia semantyki wewnętrznej z *chlebka* na *bochenek*, a ich konsekwentne stosowanie (Bochenek z bajki, Czarodziejski Bochenek, wielki bochen chleba, bochenek chleba, Bochniaczek) przez różnych tłumaczy może świadczyć o ewentualnych semantyczno-konotacyjnych polsko-rosyjskich różnicach językowo-kulturowych.

W przekładzie bajki ludowej, dostępnej na blogu *O tłumaczeniach i języku rosyjskim* Dagmara Bożek-Andryszczak używa barbaryzmu – *Kołobok*. Wybór takiego ekwiwalentu imienia własnego z tekstu źródłowego stwarza możliwości jego semantyzacji, a przez to przyswojenie obcej kultury, ale pozbawia odbiorcę przekładu informacji dodanej – wartości komunikacyjnej.

Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzono, że nie istnieje stały ekwiwalent w języku polskim imienia własnego *Kołobok*. Wynika to z niedostatecznej popularności tekstu źródłowego w Polsce (przekładu bajki ludowej), i tym samym nieznaności bohatera (Kołaczyka, Kołoboka), oraz z braku w folklorze polskim bajkowego odpowiednika, który stanowiłby ekwiwalent wartości komunikacyjnej. W przedstawionych przekładach nie zawsze udało się ją zachować: w niewielu przypadkach niewłaściwie oceniono, które elementy znaczenia są w tekście relewantne, znaczące, a które redundantne, czyli semantycznie zbyteczne. Tworzone ekwiwalenty doraźne przeważnie zostały oparte na semantyce wewnętrznej imienia (z przesunięciem z *chlebka* na *bochenek*).

Bibliografia

- Aksenov Vasilij. 2009. *Novyj sladostnyj stil'*. Èksmo. (online) <https://mybook.ru/author/vasilij-ak-senov/novyj-sladostnyj-stil> (dostęp 11.04.2019) [Аксенов Василий. 2009. *Новый сладостный стиль*. Эксмо. (online) <https://mybook.ru/author/vasilij-ak-senov/novyj-sladostnyj-stil> (dostęp 11.04.2019)].
- Aksionow Wasilij. 2000. *Nowy słodki styl*. Warszawa.
- Akunin Boris. 2001. *Altyn-tolobas*. (online) http://librebook.me/altyn_tolobas (dostęp 11.04.2019) [Акунин Борис. 2001. *Алтын-толобас*. (online) http://librebook.me/altyn_tolobas (dostęp 11.04.2019)].
- Akunin Boris. 2004. *Pelagia i czerwony kogut*. Noir sur Blanc.
- Akunin Boris. 2005. *Lektura nadobowiazkowa*. Warszawa: Świat Książki.
- Akunin Boris. 2005. *Skrzynia na zloto*. Warszawa: Świat Książki.
- Akunin Boris. 2010. *Pelagiâ i krasnyj petuh*. AST Moskva, Harvest. (online) http://loveread.ec/view_global.php?id=2536 (dostęp 11.04.2019) [Акунин Борис. 2010. *Пелагия и красный петух*. АСТ Москва, Харвест. (online) http://loveread.ec/view_global.php?id=2536 (dostęp 11.04.2019)].
- Alekseeva Irina S. 2012. *Vvedenie v perevodovedenie*. Moskva-Sankt-Peterburg [Алексеева Ирина С. 2012. *Введение в переводоведение*. Москва-Санкт-Петербург].
- Barhudarov Leonid S. 1975. *Âzyk i perevod. Voprosy obšej i častnoj teorii perevoda*. Moskva: Izdatel'stvo „Meždunarodnye otnoŝeniâ” [Бархударов Леонид С. 1975. *Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода*. Москва: Издательство „Международные отношения”].
- Bol'šoj tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. 1998. Red. Kuznetsov S.A. Sankt-Peterburg: Norint. (online) <https://gufo.me/dict/kuznetsov> (dostęp 11.04.2019) [*Большой толковый словарь русского языка*. 1998. Ред. Кузнецов С.А. Санкт-Петербург: Норинт. (online) <https://gufo.me/dict/kuznetsov> (dostęp 11.04.2019)].
- Ermolovič Dmitrij I. 2001. *Imena sobstvennye na styke âzykov i kul'tur. Zaimstvovanie i peredača iměn sobstvennyh s točki zreniâ lingvistiki i teorii perevoda*. Moskva: „R. Valent” [Ермолович Дмитрий И. 2001. *Имена собственные на стыке языков и культур. Заимствование и передача имён собственных с точки зрения лингвистики и теории перевода*. Москва: „Р. Валент”].
- Hejwowski Krzysztof. 2012. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekladu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jäger Gert. 1986. *Die sprachlichen Bedeutungen – das zentrale Problem bei der Translation und ihrer wissenschaftlichen Beschreibung*. W: *Bedeutung und Translation*. Hrsg. Jäger G., Neubert A. Leipzig: 5–66.
- Kolaczyk*. 1982. Moskva: Wydawnictwo „Małyśz”.
- Mańczak Witold. 1970. *Onomastyka a strukturalizm*. W: *Z problemów językoznawstwa ogólnego*. Red. Mańczak W. Wrocław: 250–254.
- Marinina Aleksandra. 2004. *Smert' radi smerti*. Moskva: ÈKSMO. (online) http://loveread.ec/read_book.php?id=2729 (dostęp 11.04.2019) [Маринина Александра. 2004. *Смерть ради смерти*. Москва: ЭКСМО. (online) http://loveread.ec/read_book.php?id=2729 (dostęp 11.04.2019)].
- Marinina Aleksandra. 2010. *Kolacja z zabójcą*. Warszawa.
- Lewicki Roman. 2017. *Zagadnienia lingwistyki przekladu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Orzechowska Joanna. 2014. *Rola i struktura komentarza lingwokulturologicznego (na przykładzie Kolobka)*. „Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego” nr 2 (7): 102–115.
- Ožegov Sergej I. 1968. *Slovar' russkogo âzyka*. Moskva: Izdatel'stvo „Sovetskaâ ênciklopediâ” [Ожегов Сергей И. 1968. *Словарь русского языка*. Москва: Издательство „Советская энциклопедия”].

- Poláková Tat'ána. 2009. *Ěksklúzivnyj mačo*. Ěksmo. (online) http://loveread.ec/read_book.php?id=2008 (dostęp 11.04.2019) [Полякова Татьяна. 2009. *Эксклюзивный мачо*. Эксмо. (online) http://loveread.ec/read_book.php?id=2008 (dostęp 11.04.2019)].
- Polakowa Tatiana. 2008. *Ekskluzywny macho*. Przedsiębiorstwo Wydawnicze „Rzeczpospolita” S.A.
- Popovič Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.
- RAS – *Russkij asociativnyj slovar'*. 2002. T. I, ot stimula k reakcii. Moskva: AST, Astrel' [РАС – *Русский ассоциативный словарь*. 2002. Т. I, от стимула к реакции. Москва: АСТ, Астрель].
- Revzin Isaak I., Rozencvejg Viktor Ū. 1964. *Osnovy obšego i mašinnogo perevoda*. Moskva: Izdatel'stvo „Vysšaâ Škola” [Ревзин Исаак И., Розенцвейг Виктор Ю. 1964. *Основы общего и машинного перевода*. Москва: Издательство „Высшая Школа”].
- Salmeri Claudio. 2016. *Trudności z przekładem nazw własnych. Dylematy tłumaczy na wybranych przykładach fikcji literackiej w języku angielskim*. „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią i dydaktyką przekładu” nr 11: 109–121.
- Salmon Kovarski Laura. 2002. *Antroponyms, acronyms and allocutives in interpreting from Russian*. W: *Interpreting in the 21 st Century: Challenges and Opportunities*. Eds. Viezzi M. i in. Amsterdam–Philadelphia: 83–94.
- Vlahov Sergej, Florin Sider. 1980. *Neperevodimoe v perevode*. Moskva: Izdatel'stvo „Meždunarodnye otnošeníâ” [Влахов Сергей, Флорин Сидер. 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Издательство „Международные отношения”].
- Wolnicz-Pawłowska Ewa. 2014. *Nazwy własne w przekładzie. Zarys problematyki*. W: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze. Przestrzenie językoznawcze. Prace dedykowane Profesor Irenie Sarnowskiej-Gieffing*. T. 27. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: 201–214.

Summary

Polish equivalents of the Russian proper name *Kolobok*

The paper presents an analysis of Polish equivalents of the Russian proper name *Kolobok*. Their diversity results from insufficient familiarity with the Russian source text (a folk fairy tale) in Poland, which is caused by little acquaintance with the hero of the story and lack of a Polish equivalent of such a fairy tale character that carries the same communicative value. Examples included in the paper do not always preserve the communicative value of the context: in few cases, it had been assessed which elements of the meaning are relevant and significant, and which are redundant, i.e. semantically irrelevant. Provisional equivalents in most cases are based on the inner semantics of the discussed proper name.

Key words: proper name, translation, equivalent, communicative value, *Kolobok*

Barbara Rodziewicz

DOI: 10.31648/apr.4660

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7724-5602>

barbara.rodziewicz@usz.edu.pl

Koncepcja *arche* w projekcji mentalnej Polaków i Rosjan (na materiale słowników asocjacyjnych)

Słowo *arché* wywodzi się z języka starogreckiego (*ἀρχή*), jest pojęciem polisemantycznym i oznacza początek (w ujęciu czasowym), podłoże (w ujęciu przestrzennym), prasu substancję (w ujęciu materialnym) podstawę (w ujęciu przyczynowym), aksjomat (w ujęciu logicznym), jak również władzę i zwierzchność (w ujęciu etymologicznym). W odniesieniu do praw natury jako pojęcie oznaczające przasadę wszechrzeczy, pierwobyt słowo *arché* zostało użyte po raz pierwszy przez wychowanka Talesa z Miletu Anaksymandra (ok. 610–546 p.n.e.), który mianem tym określał bezkres (*ἄπειρον*) [Tatarkiewicz 1970, 14]. Rozważania na temat pierwszej zasady rzeczywistości, praprzyczyny wszystkiego pojawiały się również w pracach szeregu innych przedstawicieli filozofii przyrody – Platona, Arystotelesa, Pitagorasa czy Demokryta. Narodziny zachodniej filozofii, identyfikowanej pierwotnie z metafizyką przyrody, wiążą się jednoznacznie z dociekaniami na temat tworzywa i natury świata oraz zasad nim rządzących, jak również fundamentalnych praw porządkujących ludzki byt, z materią *arché*. U starożytnych myślicieli nie było zgody w określeniu tego, czym jest *arché*, istota i treść pierwszej zasady. W hilozoistycznej polemice pierwszego okresu greckiej myśli (ok. V–III wieku p.n.e.) dość silnie zaznaczyło się, kontynuowane także na różne sposoby w późniejszej refleksji filozoficznej, utożsamianie *arché* z jednym podstawowych żywiołów lub ze wszystkimi naraz – wodą, ogniem, ziemią i powietrzem [Wojtysiak 2016, 323–344].

Tales z Miletu na podstawie obserwacji przyrody przyjął, iż poszukiwanym praelementem natury jest wszechobecna wilgoć, woda [Karpiniński, Kojkoł 2002, 20]. Z kolei według Anaksymenesa świat powstał w rezultacie zgęszczania i rozrzedzania się powietrza, a wszystkie pozostałe twory natury biorą z niego swój początek, są jego metamorfozą. Dla Ksenofanesa z Kolofonu prasiła i prasu substancja tkwi w ziemi [Tatarkiewicz 1981, 33–34]. Heraklit upatrywał mocy i prapoczątku wszechrzeczy w ogniu: „Tego kosmosu, tego samego dla wszystkich nie stworzył

ani któryś z bogów, ani z ludzi, lecz zawsze był, jest i będzie ogniem wiecznie żywym, zapalającym się według miar i według miar gasnącym” [Mrówka 2004, 113]. Za prekursora filozofii żywiołów chodzi jednak Empedokles z Akragas [Wilkoszewska 2002, 264], który, porządkując i rozwijając teoretyczne rozważania Anaksymandra, wyraźnie wskazał na współbytovanie i moc sprawczą świata czterech elementów jako czynnika subontycznego. Zastosował on jednocześnie regułę ujednostkowania, pozwalającą wszystkie żywioły, inaczej pierwiastki – ogień, wodę, ziemię i powietrze – ze względu na ich koincydencyjne własności odnieść do jednej kategorii *arché*.

W późniejszych wiekach starożytna teoria sprawczych pierwiastków przyrody była często rozwijana i przenoszona w inne (poza filozoficzne) obszary: z koncepcją żywiołów powiązano m.in. szereg „poczwórnych” zjawisk, by wspomnieć podział na pory roku, strony świata oraz rodzaje temperamentu [Vollmer 1993, 236].

Problematyka żywiołów i, szerzej, relacji człowieka z przyrodą, poruszała umysły nie tylko filozofów, lecz także artystów, psychologów czy wreszcie przeciętnego człowieka, o czym świadczy bogata symbolika, jaką obrosły na przestrzeni dziejów kultur ludzkich cztery potężne moce przyrody, oraz ich obecność w języku, stanowiąca odzwierciedlenie codziennych doświadczeń w kontakcie z tym tajemniczym i nieujarzmionym wymiarem natury.

W niniejszym artykule przedmiotem analizy językowej są dwa spośród żywiołów – ogień i woda. Sytuują się one bez wątpienia w obszarze podstawowych źródeł służących zaspokojeniu potrzeb życiowych człowieka. Oba symbolizują również szereg zarówno pozytywnych, jak i negatywnych wartości. W obszarze dodatnio ewaluowanym ogień kojarzony jest przede wszystkim z życiem, miłością i ciepłem, a także z mocą, energią i zapałem; wartościowanie ujemne przejawia się w konotowaniu ognia m.in. z nienawiścią, śmiercią, zniszczeniem, złem, diabelstwem i piekłem. Woda z kolei jest z jednej strony symbolem bezmiaru, życia, odrodzenia i oczyszczenia, siły, prawdy i mądrości, z drugiej natomiast utożsamia się ją z chaosem, niestałością, zmiennością, zapomnieniem, niebezpieczeństwem oraz śmiercią [Kopaliński 1990].

Wartościowanie ognia i wody przekłada się na językowe użycia tych pojęć, których symbolika ukształtowana i ugruntowana na przestrzeni dziejów w kulturze, zwyczajach i obrzędach legła u podstaw motywacji wielu związków frazeologicznych i przysłów najpełniej rejestrujących kolektywne obserwacje i empirię obcowania z rzeczywistością. Zasoby frazeologiczne i paremiczne badanych języków, polskiego i rosyjskiego, dostarczają pod tym względem wielu poświadczeń. Przynotuję kilka z nich:

OGIEŃ – w języku polskim: *Kto bliżej ognia, bardziej gore; Nie wojuj z ogniem, to się nie poparzysz; Ogień i woda dobrzy słudzy, lecz źli gospodarze; iskrzyć się ogniem; oczy pełne ognia, ogień miłości*; w języku rosyjskim: *Не подкладывай к огню соломы; Огню да воде бог волю дал; Огонь без дыму не живет; бежать как от огня; играть с огнем; огонь жизни; пройти сквозь огонь и воду*; **WODA** – w języku polskim: *Kto mieszka blisko wody; przygotuj się na szkody, Przyjaciela zawsze trzeba każdemu jak wody; Woda bierze, woda daje; Zimna woda zdrowia doda; iść jak woda; niezbędny jak woda*; w języku rosyjskim: *Вода все кроет, и берега роет; Вода дороже золота; Вода камень точит; Вода свое возьмет; Вода студена – тело ядрено; выводить на чистую воду; как в воду канул, как водой смыло*¹.

Czy interakcja człowiek – żywioły (ogień i woda), wypracowana w długim kulturowym koegzystowaniu i rejestrowana przez zasoby systemowe obu języków, jest w zbiorowym doświadczeniu aktualna także dzisiaj? Czy ogień i woda zachowują status *arché* w epoce niemającego precedensu postępu technicznego i technologicznego, w czasach, gdy człowiek w coraz mniejszym stopniu zależny jest od przyrody? Odpowiedzi na te pytania mogą dostarczyć wyniki prowadzonych współcześnie kognitywistycznych studiów nad językiem², w tym również prezentowane w tym artykule rezultaty badań z wykorzystaniem tzw. testów swobodnych skojarzeń. Celowość i przydatność badań asocjacyjnych, zwłaszcza w ujęciu międzykulturowym, bazuje, ogólnie rzecz ujmując, na przekonaniu, iż szereg zjawisk otaczającej człowieka rzeczywistości znajduje odzwierciedlenie i utrwalany jest przez jego świadomość. Świadomość jednostki rejestruje nie tylko same zdarzenia, lecz także ich wielorakie związki – przestrzenne, czasowe, przyczynowo-skutkowe i emocjonalne. Narzędziem wyrażania myśli, a tym samym źródłem wiedzy o świecie jego użytkownika, który bytuje w określonym czasie i określonej wspólnocie cywilizacyjnej, jest język. Jest on więc jednocześnie rezerwuarem pewnych fenomenów kulturowych właściwych danej społeczności językowej. Dotarcie do wspomnianych wieloaspektowych więzi między zjawiskami rzeczywistości społeczno-kulturowej zakorzenionymi w świadomości a sposobami ich przekazywania przez język to zadanie psycholingwistyki wykorzystującej m.in. testy asocjacyjne

¹ Już pobieżna analiza przytoczonych potencjalnych pól interpretacyjnych pozwala wykryć szereg opozycyjnych własności omawianych konceptów – pojęć, m.in. takie jak: siła – słabość, ciepło – zimno, suchość – wilgoć, uczucie – rozum, góra – dół, szybkość – powolność. Są to więc z jednej strony pojęcia (koncepty) wzajemnie się wykluczające, antagonistyczne, z drugiej zaś mogą być one jednocześnie rozważane jako sprzęgnięte semantycznie przestrzenie binarnej natury, co sprawia, iż stają się interesującym obiektem dociekań lingwistycznych.

² Sprawcze pierwiastki przyrody były już przedmiotem analiz lingwistycznych, zob. m.in. Bartmiński [1993], Majer-Baranowska [1993], Szadura [1998], Adamiczka [2012], Chomko [2013], Dziewońska-Kiss [2013], Алефиренко [2013], Бочина [2013], Есенова [2016].

i pojęcie tzw. asocjacyjnego znaczenia słowa, które rosyjska badaczka etnopsycholingwistyki Viktoriâ Krasnyh charakteryzuje następująco:

(...) ассоциативное значение, внутренняя структура, глубинная модель связей и отношений, которая складывается у человека через речь и мышление, лежит в основе «когнитивной организации» его многостороннего опыта и может быть обнаружена через анализ ассоциативных связей слова [Красных 2001, 38].

Nie wdając się z braku miejsca w szczegóły historii i rozwoju badań skojarzeń słownych stosowanych w językoznawstwie od początku ubiegłego stulecia³, podkreślę, iż dają one nie tylko możliwość poznania standardowych związków międzypojęciowych, językowych stereotypów i klisz, lecz także pozwalają na wytyczenie drogi ewaluacji semantyki oddzielnych słów, jak również potrzebne i interesujące aktualizowanie sfery ich użycia oraz ich znaczenia w jego skomplikowanej i wielowymiarowej relacji do kultury. Według Anny Wierzbickiej niektóre słowa mogą wręcz pełnić funkcję swoistych centrów skupiających wokół siebie charakterystyczne zjawiska kulturowe. Poddając analizie owe słowa-centra, można wnikać w konkretną sferę kultury i odkryć porządkującą ją zasadę, a następnie podjąć próbę przeniesienia tej zasady i jej potencjału wyjaśniającego w inne obszary (Wierzbicka 2007, 43).

Eksperymentalne badania skojarzeń pozwalają ujawnić unikalne fenomeny językowe, pewien, jak je interpretuje Nadežda Râbceva,

подтекст, за-текст, имплицитную, дополнительную, неявно вараженную информацию, которой отличительная особенность – связь с ментальными состояниями говорящего как субъектом мышления, поведения, практической деятельности, коммуникации и культуры (Рябцева 2005, 560).

Materiał językowy będący przedmiotem analizy w niniejszym artykule wyekscerpowałam ze słowników asocjacyjnych. Są to *Polski słownik asocjacyjny z suplementem* (Gawarkiewicz, Pietrzyk, Rodziewicz 2008) oraz *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский* (Уфимцева, Черкасова, Караулов, Тарасов 2004). Oba słowniki gromadzą dane językowe pozyskane w wyniku testu swobodnych skojarzeń werbalnych⁴. Eksperymentowi temu poddano w każdym przypadku grupę studentów (różnych

³ Historię i kierunki rozwoju badań z wykorzystaniem testów swobodnych skojarzeń przedstawiam w wyczerpujący sposób w monografii: Rodziewicz Barbara. (2014). *Wartości. Polacy – Rosjanie – Niemcy*, Szczecin.

⁴ Szczegółowe dane o eksperymentach przeprowadzonych w Rosji i w Polsce znajdują się we wstępach do przytoczonych słowników asocjacyjnych.

kierunków i specjalności, uczących się w wielu ośrodkach akademickich) liczącą 500 osób. Respondenci otrzymali ankiety w języku ojczystym z listą 110 wyrazów hasłowych (opracowaną przez zespół badawczy Instytutu Psycholingwistyki Rosyjskiej Akademii Nauk pod kierunkiem Natalii Ufimcewej). Zadanie polegało na zapisaniu pierwszego przychodzącego na myśl słowa lub wyrażenia w reakcji na każde słowo-bodziec z listy. Liczba skojarzeń werbalnych zapisanych przez uczestników badania i umieszczonych po opracowaniu w słownikach wyniosła dla języka polskiego, jak i rosyjskiego po około 50 tys.

W katalogu stymulantów znalazły się także m.in. nazwy żywiołów, wśród nich **OGIEŃ** i **WODA / ОГОЊЬ** i **ВОДА**.

Jak zatem koncept *arché* utrwalony został w polskim i rosyjskim korpusie asocjacyjnym? Przytoczę dane liczbowe. Słowo-bodziec **WODA** wywołało u ankietowanych Polaków 100 reakcji ujętych słowami i wyrażeniami, słowo **OGIEŃ** – 85 konotacji. Respondenci rosyjskojęzyczni zapisali w ankietach 138 skojarzeń na wyraz hasłowy **ВОДА** oraz 145 reakcji na stymulant **ОГОЊЬ**. Konceptualizacja bazowych pojęć dokonuje się na kilku relatywnie dobrze identyfikowalnych płaszczyznach: normatywnej (definicyjnej), utylitarnej, atrybutywnej oraz symboliczno-kulturowej, w mniejszym stopniu w obszarze emocjonalno-behawioralnym i prymarnie ewaluacyjnym.

Profil definicyjny utrwalony w świadomości językowej ankietowanych zawiera kilka podstawowych składników leksykalnych pojęć *woda/woda* mieszczących się w opisach normatywnych rejestrowanych przez jednojęzyczne słowniki i werbalizowany jest za pomocą niezbyt licznie powielanych reakcji, por. np.⁵

- w języku polskim: *ciecz* (2 reakcje – 0,4% ogółu odpowiedzi), *płyn* (1 reakcja – 0,2%), *przezroczysta* (1 reakcja – 0,2%), *morze* (11 reakcji – 2,2%), *rzeka* (11 reakcji – 2,2%), *jezioro* (6 reakcji – 1,2%), *strumień* (5 reakcji – 1%);
- w języku rosyjskim: *жидкость* (14 reakcji – 2,8%), *прозрачная* (10 reakcji – 2%), *без вкуса* (1 reakcja – 0,2%), *без цвета* (1 reakcja – 0,2%), *без запаха* (1 reakcja – 0,2%), *река* (22 reakcje – 4,4%), *море* (16 reakcji – 3,2%), *родник* (6 reakcji – 1,2%), *водопад* (3 reakcje – 0,6%), *источник* (3 reakcje – 0,6%), *колодец* (3 reakcje – 0,6%).

Do skojarzeń o charakterze definicyjnym (prototypowym) odnieść można również reakcje nazywające postaci, w jakich woda występuje w naturze, por. w języku polskim – *kropla* (2 reakcje – 0,4%); w języku rosyjskim – *лед* (5 reakcji – 1%), *дождь* (2 reakcje – 0,4%), *капля* (2 reakcje – 0,4%).

⁵ Przytaczam spektakularne przykłady odpowiedzi.

Na pograniczu płaszczyzny definicyjnej i symboliczno-kulturowej umiejscowić można odpowiedzi wskazujące na związek wody z funkcjami życiowymi. Woda od zawsze jest symbolem życia – daje życie i jest warunkiem istnienia życia wszelkich organizmów. W przekazach kulturowych, m.in. w tekstach precedensowych⁶, woda uzdrawia i przywraca życie; w mitologii greckiej woda stanowi granicę dwóch światów, bóg konających, Charon, przewozi dusze przez Styks do zaświatów – nowego miejsca ich bytowania; woda wykorzystywana w chrześcijańskim obrzędzie inicjacyjnym zanurzenia symbolizuje nie tylko oczyszczenie z grzechu pierwotnego, lecz także narodziny właśnie – początek nowego życia we wspólnocie religijnej. Woda jako życiodajny płyn profilowana jest przez następujące reakcje: w języku polskim – *życie* (93 odpowiedzi – 18,6%), *życia* (5 odpowiedzi – 1%), *źródło życia* (1 reakcja – 0,2%); w języku rosyjskim – *жизнь* (51 odpowiedzi – 10,2%), *чтобы жить* (1 reakcja – 0,2%).

Kanoniczne składniki znaczeniowe pojęć *ogień/огонь* (czyli takie, które odnotowują jednojęzykowe źródła leksykograficzne) przytaczane w charakterze odpowiedzi przez Polaków i Rosjan poddanych testowi swobodnych skojarzeń werbalnych to:

- w języku polskim: *pożar* (43 reakcje – 8,6%), *ognisko* (18 reakcji – 3,6%), *plomień* (13 reakcji – 2,6%), *plomienie* (2 reakcje – 0,4%);
- w języku rosyjskim: *пламя* (54 reakcje – 10,8%), *костер* (24 reakcje – 4,8%), *языки пламени* (1 reakcja – 0,2%).

Obszernie prezentuje się katalog skojarzeń w obszarze atrybutywnym, w zakres którego wchodzi odpowiedzi werbalizowane w większości przez adiectiva. W obszarze skojarzeń akwatywnych ankietowani podobnie charakteryzują analizowane pojęcie i przypisują wodzie przede wszystkim własności odbierane przez ich zmysły, eksponując głównie jej cechy, takie jak: temperatura, kolor, czystość oraz właściwości fizyczne, por. np.

- w języku polskim: *zimna* (8 reakcji – 0,8%), *chłód* (3 reakcje – 0,6%), *niebieski* (4 reakcje – 0,8%), *niebieska* (3 reakcje – 0,6%), *czysta* (35 reakcji – 7%), *mokra* (6 reakcji – 1,2%), *mokro* (4 reakcje – 0,8%);
- w języku rosyjskim: *холодная* (23 reakcje – 4,6%), *теплая* (7 reakcji – 1,4%), *горячая* (2 reakcje – 0,4%), *голубая* (3 reakcje – 0,6%), *белая* (1 reakcja – 0,2%), *чистая* (63 reakcje – 12,6%), *грязная* (7 reakcji – 1,4%), *мутная* (5 reakcji – 1%), *мокрая* (18 reakcji – 3,6%), *мокро* (4 reakcje – 0,8%), *гладкая* (1 reakcja – 0,2%), *глубоко* (1 reakcja – 0,2%).

⁶ Tekst precedensowy to tekst istotny, ważny kulturowo, niezbędny dla poczucia wspólnoty, tożsamości narodowej, odtwarzany w sytuacji komunikacji z innymi ludźmi. Ma formę aluzji, cytatu, streszczenia lub przywołania dzieła literackiego, mitu, legendy, bajki, dialogu filmowego, tekstu publicystycznego czy politycznego. Często służy jako podstawa porównania i wartościowania [Gos 2006].

Pozostałe skojarzenia akwatywne o charakterze atrybutywnym to nieliczne przytaczane czasowniki i rzeczowniki z jednej strony określające ruch wody, z drugiej zaś związane z percepcją słuchową ankietowanych, nazywające zjawiska akustyczne wywołane przez płynącą wodę, por. np.

- w języku polskim: *plynie* (3 skojarzenia – 0,6%), *plynąć* (1 skojarzenie – 0,2%), *plusk* (1 reakcja – 0,2%);
- w języku rosyjskim: *течет* (12 skojarzeń – 2,2%), *течь* (3 skojarzenia – 0,6%), *журичит* (3 skojarzenia – 0,6%), *журичанье* (1 reakcja – 0,2%).

W podobny sposób konceptualizowane są przez przedstawicieli badanych społeczności pojęcia *ogień* i *огонь*. Główne atrybuty ognia mają związek z jego naturą fizykalną – temperaturą, barwą oraz luminacją, por. np.

- asocjaty polskojęzyczne: *ciepło* (91 skojarzeń – 18,2%), *gorąco* (59 skojarzeń – 11,8%), *żar* (20 reakcji – 4%), *czerwony* (10 reakcji – 2%), *czerwień* (6 reakcji – 1,2%);
- asocjaty rosyjskojęzyczne: *тепло* (21 reakcji – 4,2%), *горячо* (16 reakcji – 3,2%), *жар* (16 reakcji – 3,2%), *горячий* (17 reakcji – 3,4%), *красный* (15 reakcji – 3%), *яркий* (32 reakcje – 6,4%).

Odpowiedzi werbalizowane słowami *ciepło*, *gorąco* i *тепло*, *горячо* można wiązać również z aspektem użyteczności ognia jako źródła ciepła.

W obszarze atrybutywnym usytuować należałoby też reakcje odnoszące się do efektów spalania, por. np. asocjaty polskojęzyczne – *dym* (2 reakcje – 0,4%), *iskra* (2 reakcje – 0,4%), *iskry* (1 reakcja – 0,2%); asocjaty rosyjskojęzyczne – *дым* (6 reakcji – 1,2%), *пепел* (1 reakcja – 0,2%), *зола* (1 reakcja – 0,2%).

Inne cechy ignistyczne utrwalone w analizowanych danych językowych lokowane są w schemacie semantyczno-składniowym i związane są z formami aktywności i oddziaływania ognia, por. np. skojarzenia w języku polskim – *parzy* (7 reakcji – 1,4%), *parzyć* (2 reakcje – 0,4%), *płonie* (2 reakcje – 0,4%), *pali się* (1 reakcja – 0,2%); skojarzenia w języku rosyjskim – *горит* (25 reakcji – 5%), *жжет* (7 reakcji – 1,4%), *гореть* (4 reakcje – 0,8%), *попыхает* (2 reakcje – 0,4%), *трепещет* (1 reakcja – 0,2%).

Silnie utrwalony w strukturach mentalnych, zwłaszcza respondentów polskojęzycznych, jest profil użytkowy, w szczególności jego wymiar akwatywny. Przedstawiciele badanych społeczności językowych podkreślają kilka aspektów użyteczności wody: służy ona przede wszystkim zaspokojeniu pierwszorzędnej potrzeby wiscerogennej – pragnienia, nie tylko w czystej postaci, lecz także jako niezbędny składnik szeregu napojów, w dalszej kolejności – kosmetyce oraz spędzaniu czasu wolnego bądź rozwijaniu sprawności fizycznej, por. np.

- odpowiedzi polskojęzyczne: *picie* (41 skojarzeń – 8,2%), *pić* (25 skojarzeń – 5%), *pragnienie* (31 skojarzeń – 6,2%), *mineralna* (8 skojarzeń – 1,6%), *orzeźwienie* (4 skojarzenia – 0,8%), *napój* (3 skojarzenia – 0,6%), *kąpiel* (5 skojarzeń – 1%), *kolońska* (3 skojarzenia – 0,6%), *plaża* (1 skojarzenie – 0,2%), *pływać* (1 skojarzenie – 0,2%);
- odpowiedzi rosyjskojęzyczne: *нить* (34 skojarzenia – 6,8%), *жажда* (20 skojarzeń – 4%), (7 skojarzeń – 1,4%), *водка* (6 skojarzeń – 1,2%), *питьевая* (6 skojarzeń – 1,2%), *пиво* (4 skojarzenia – 0,8%), *газированная* (3 skojarzenia – 0,6%), *прохлада* (5 skojarzeń – 1%), *душ* (1 skojarzenie – 0,2%).

Niektóre cytowane odpowiedzi, werbalizowane np. słowami *kolońska*, *mineralna* czy *газированная* powielają prawdopodobnie pewne klisze językowe – utrwalone połączenia wyrazowe z komponentami *woda/woda* rejestrowane przez słowniki frazeologiczne, co jest charakterystyczne dla części wyników uzyskiwanych w testach asocjacyjnych, gdyż owe wyrażenia stanowią nośniki silnie zakotwiczone w kompetencji językowej, i – co za tym idzie – utrwalone w świadomości językowej użytkownika języka, wartości semantycznych.

Nieliczni ankietowani werbalizują pojęcia *woda/woda*, odtwarzając słowa nazywające różnego rodzaju naczynia do przechowywania, transportu i podawania wody: w języku polskim – *butelka* (1 reakcja – 0,2%), *miska* (1 reakcja – 0,2%), *szklanka* (1 reakcja – 0,2%); w języku rosyjskim – *ведро* (2 reakcje – 0,4%), *стакан* (2 reakcje – 0,4%), *бочка* (1 reakcja – 0,2%).

W równej mierze uczestnicy eksperymentu zwracają uwagę na dostępność wody, wskazując na jej związek z powszechnie stosowanym urządzeniem dopływu cieczy, por. w języku polskim – *kran* (5 reakcji – 1%), *w kranie* (2 reakcje – 0,4%); w języku rosyjskim – *кран* (6 reakcji – 1,2%), *водопровод* (1 reakcja – 0,2%), *из крана* (1 reakcja – 0,2%), oraz, w znikomym stopniu, dostępność ognia, por. w języku polskim – *zapalka* (1 reakcja – 0,2%); w języku rosyjskim – *зажигалка* (1 reakcja – 0,2%), *спички* (1 reakcja – 0,2%).

Użyteczność ognia nie wydaje się aż tak silnie utrwalona w świadomości zbiorowej respondentów jak przydatność wody. Pojęcie ognia jest w tym znaczeniu w asocjacyjnym teaurusie obu języków stosunkowo słabo usieciowione. Podstawowe funkcje ognia to dostarczanie światła i ciepła, pozostałe, reprezentowane w większości przez pojedyncze konotacje, sprowadzają się do zaspokajania potrzeb mniej ważnych typu hedonistycznego, por. np.

- asocjaty w języku polskim: *światło* (5 reakcji – 1%), *kominek* (2 reakcje – 0,4%), *kielbaski* (3 reakcje – 0,6%), *biwak* (1 reakcja – 0,2%), *piknik* (1 reakcja – 0,2%);

– asocjaty w języku rosyjskim: *свет* (7 reakcji – 1,4%), *свеча* (4 reakcje – 0,8%), *камин* (4 reakcje – 0,8%), *зреть* (1 reakcja – 0,2%), *шапшлыки* (1 reakcja – 0,2%), *курить* (1 reakcja – 0,2%).

Profil symboliczno-kulturowy budowany jest z kilku faset zróżnicowanych pod względem semantyki i odniesienia do obszaru kultury. Zarówno respondenci polskojęzyczni, jak i rosyjskojęzyczni wskazują w pierwszej kolejności na prymarne prototypowe antonimy wyrazów hasłowych. Są to równocześnie charakterystyczne dla wyników uzyskiwanych w badaniach swobodnych skojarzeń tzw. reakcje kategoriale paradygmatyczne, chociaż geneza łączenia czterech praelementów w zborną kategorię żywiołu wyraźnie wskazuje na ich podłoże kulturowe (*sensu stricto* pankulturowe). Stąd odniesienie adekwatnych odpowiedzi na wyrazy hasłowe do omawianego aspektu profilowania, por. reakcje na słowa-bodźce **WODA/ВОДА**: polskojęzyczne – *ogień* (36 skojarzeń – 7,2%), *ziemia* (2 skojarzenia – 0,4%); rosyjskojęzyczne – *огонь* (24 skojarzenia – 4,8%), *земля* (8 skojarzeń – 1,6%), *воздух* (4 skojarzenia – 0,8%), oraz skojarzenia z wyrazami hasłowymi **OGIEŃ/ОГОНЬ**: w języku polskim – *woda* (99 reakcji – 24,8%), *powietrze* (1 reakcja – 0,2%); w języku rosyjskim – *вода* (106 reakcji – 26,2%), *и вода* (4 reakcje – 0,8%), *воздух* (2 reakcje – 0,4%), *земля* (1 reakcja – 0,2%). W tym samym obszarze sytuują się również asocjaty odnoszące się do pankulturowego *genus proximum*, takie jak: *żywiol* (19 odpowiedzi – 3,8%) i *стухия* (2 odpowiedzi – 0,4%) w reakcji na stymulanty **WODA/ВОДА** oraz *żywiol* (13 odpowiedzi – 2,6%) jako element konceptualizacji pojęcia *ogień*. Istnieje jednak również możliwość odmiennej interpretacji wspomnianego *genus proximum*. Być może pojęcie żywiołu wiąże się z atrybutyzacją pierwiastków przyrody – groźnych, potężnych, nieujarzmionych, niszczycielskich sił natury, działających niezależnie i poza wolą człowieka.

Symbolika akwaticzna ukryta w strukturach mentalnych powiela znane schematy pankulturowe. Szczególnie silnie zaznacza się ona w świadomości językowej studentów polskojęzycznych, którzy podkreślają w pierwszym rzędzie na oczyszczającą moc wody, por. *czystość* (26 skojarzeń – 5,2%), *oczyszczenie* (2 skojarzenia – 0,4%). W dalszej kolejności, choć poświadczane jednostkowymi reakcjami, ankietowani odwołują się do następujących własności emblematycznych: *przemijanie*, *zmiennność*, *wolność*, *niebezpieczeństwo* (i pośrednio związane z niebezpieczeństwem odpowiedzi werbalizowane czasownikami *tonąć* oraz *topić*), moc uzdrawiania – *żywa*.

W mentalnym obrazie świata uczestniczących w badaniu Rosjan duże znaczenie ma moc uzdrawiająca i oczyszczająca oraz siła wody, która niszczy, por. *живая* (8 reakcji – 1,6%), *чистота* (7 reakcji – 1,4%), *очищение* (1 reakcja – 0,2%), *зубит* (1 reakcja – 0,2%), *тонуть* (1 reakcja – 0,2%), *тониться* (1 reakcja – 0,2%), *утопленник* (1 reakcja – 0,2%).

Wyraźniej usieciowiony w omawianym aspekcie jest profil ignistyczny. W tym wypadku więcej skojarzeń ze znaczeniem emblematycznym analizowanego pojęcia odnotowano w katalogu odpowiedzi rosyjskojęzycznych.

W materiale polskojęzycznym w pojęcie *ogień* wpisują się z jednej strony witalność i siła, z drugiej natomiast – destrukcja. Nadto respondenci identyfikują ogień z piekłem i ogólnie pojętym złem, por. *siła* (6 reakcji – 1,2%), *moc* (2 reakcje – 0,4%), *życie* (2 reakcje – 0,4%), *temperament* (1 reakcja – 0,2%), *śmierć* (2 reakcje – 0,4%), *zło* (2 reakcje – 0,4%). Pomimo względnie bogatej symboliki ognia, nawiązującej do sfery uczuć i poświadczonej w języku polskim związkami frazeologicznymi i paremiczną, jedynie dwóch badanych przytacza odpowiedzi wpisujące się w ten kontekst – *namiętność* i *pożądanie*.

W korpusie danych rosyjskojęzycznych zwracają uwagę przede wszystkim utożsamiane z ogniem energia wewnętrzna (duchowa) oraz uczucie i namiętność, następnie, podobnie jak ma to miejsce w profilu asocjacyjnym rejestrowanym przez *Polski słownik asocjacyjny*, szeroko pojmowana destrukcja, por. np. *в душе* (6 reakcji – 1,2%), *страсть* (4 reakcje – 0,8%), *в глазах* (3 reakcje – 0,6%), *любовь* (3 reakcje – 0,6%), *смерть* (3 reakcje – 0,6%), *разрушение* (2 reakcje – 0,4%).

Rosjanie odwołują się ponadto do prototypowych heraklitejskich własności ognia – zdolności odradzania się i braku ładu, przytaczając w reakcji na wyraz hasłowy słowa *жизнь* (9 reakcji – 1,8%), *война* (1 reakcja – 0,2%), *войны* (1 reakcja – 0,2%).

Doświadczenie obcowania z ogniem ewokuje w świadomości językowej ankietowanych szereg skojarzeń związanych z różnymi negatywnymi reakcjami na bezpośredni kontakt z ogniem: psychicznymi (emocjonalnymi) – *strach* (3 reakcje – 0,6%), *obawa* (1 reakcja – 0,2%); *страх* (1 reakcja – 0,2%), *тревога* (1 reakcja – 0,2%); somatycznymi – *poparzenie* (1 reakcja – 0,2%), *sparzenie* (1 reakcja – 0,2%); *жгучий* (5 reakcji – 1%), *ожог* (5 reakcji – 1%); oraz psychosomatycznymi – *ból* (4 reakcje – 0,8%); *боль* (4 reakcje – 0,8%).

Zgodnie z klasyfikacją typologiczną skojarzeń integralną część pola asocjacyjnego stanowią reakcje natury ewaluatywnej [Kurcz 1976, 192] – ostatni dający się wyróżnić obszar konceptualizacji referowanych pojęć. Ocena *explicite* ujawnia się w analizowanym materiale językowym z reguły w jednostkowych odpowiedziach. Woda wartościowana jest dodatnio, ogień – dwubiegunowo, zarówno *in minus*, jak i *in plus*, por. np. odpowiedzi w języku polskim – **WODA** – *dobra, konieczność, szanować*; **OGIEŃ** – *niebezpieczeństwo* (2 reakcje – 0,4%), *zagrożenie, przyjemność*; odpowiedzi w języku rosyjskim – **ВОДА** – *дороже золота, приятна и полезна, приятно, хорошая, хорошо*; **ОГОНЬ** – *негативно, опасность, приятно, радость*.

Reasumując, profile asocjacyjne wody i ognia odnotowane przez analizowane polsko- i rosyjskojęzyczne źródła leksykograficzne różnią się stopniem złożoności, nasycenia i frekwencji, zbliżają się w jednak aspekcie wytyczonej skojarzeniami rozpiętości semantyczne j. Najwięcej reakcji na wyrazy hasłowe **WODA/ВОДА**, odpowiednio 30% i 34% danych źródłowych, werbalizuje konstytutywy definicyjne. Odnośnie do pojęć **OGIEŃ/ОГОНЬ** aspekt normatywny realizuje 15% wszystkich skojarzeń polskojęzycznych i blisko 19% skojarzeń rosyjskojęzycznych. Silnie reprezentowany jest w materiałach słowników profil atrybutywny analizowanych pojęć: **WODA/ВОДА** – niemal 29% ogółu reakcji polskojęzycznych, 30% reakcji rosyjskojęzycznych, **OGIEŃ/ОГОНЬ** – 43% odpowiedzi w języku polskim, 41% odpowiedzi w języku rosyjskim. Słabiej usieciowiony jest obszar utylitarny, zwłaszcza w konceptualizacji pojęć *ogień/огонь* – analogicznie nieco ponad 2% i 4% ujętych. Słowa-bodźce **WODA/ВОДА** w tym ujęciu charakteryzuje ponad 25% ankietowanych Polaków i 20% Rosjan.

Referowane profile asocjacyjne ujawniają wobec statusu normatywnego obu pojęć nieznaczne poszerzenie i pogłębienie ich zakresu znaczeniowego (zwłaszcza w obrębie odniesień atrybutywnych i utylitarnych), pozostając jednocześnie wysoce skonwencjonalizowane. W analizowanym materiale (obszar symboliczno-kulturowy) odnajdują się rudymenarne ślady pierwotnego konceptu *arché* – zasady regulującej odwieczny porządek świata wbrew woli człowieka i niezależnie od niej. Znajdują one poświadczenie w profilowaniu wody i ognia jako czynników kauzalnie samoczynnych, dynamicznych, wzajemnie sprzecznych i równocześnie komplementarnych, dualistycznych, odpowiedzialnych za narodziny i śmierć oraz wykazujących jednocześnie moc kreatywną i destrukcyjną.

Bibliografia

- Gawarkiewicz Roman, Pietrzyk Izabela, Rodziewicz Barbara. 2008. *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*. Szczecin: Print Group.
- Gos Elżbieta. 2006. *Co to jest tekst precedensowy?*. „Przegląd Rusycystyczny” z. 4 (116): 78–84.
- Karpiński Adam, Kojkoł Jerzy. 2002. *Filozofia. Zarys historii*. Gdynia: AMW.
- Kopaliński Władysław. 1990. *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Krasnyh Viktoriâ. 2001. *Osnovy psicholingwistiki i teorii komunikacii*. Moskwa: Gnozis [Красных Виктория. 2001. *Основы психоллингвистики и теории коммуникации*. Москва: Гнозис].
- Kurcz Ida. 1976. *Psycholingwistyka. Przegląd problemów badawczych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mrówka Kazimierz. 2004. *Heraklit. Fragmenty: nowy przekład i komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Râbceva Nadežda. 2005. *Âzyk i estestvennyj intelekt*. Moskwa: Academia [Рябцева Надежда. 2005. *Язык и естественный интеллект*. Москва: Academia].
- Rodziewicz Barbara. 2014. *Wartości. Polacy – Rosjanie – Niemcy*. Szczecin: Volumina.pl.

- Tatarkiewicz Władysław. 1970. *Historia filozofii*. T. 1. Warszawa: PWN.
- Ufimceva Natal'â, Čerkasova Galina, Karaulov Ūrij, Tarasov Evgenij. 2004. *Slavânskij asociativnyj slovar': russkij, belorusskij, bolgarskij, ukrainskij*. Moskva: Institut âzykoznanîâ RAN [Уфимцева Наталья, Черкасова Галина, Караулов Юрий, Тарасов Евгений. 2004. *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*. Москва: Институт языкознания РАН].
- Vollmer Gerhard. 1993. *W poszukiwaniu porządku. Przyrodniczo-filozoficzne rozważania nad ewolucją obrazów świata*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Philosophica” z. 10: 223–249.
- Wierzbicka Anna. 2007. *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wilkoszewska Krystyna. 2002. *Powrót żywiołów*. W: *Estetyka czterech żywiołów: ziemia, woda, ogień, powietrze*. Red. Wilkożewska K. Kraków: Universitas: 261–276.
- Wojtysiak Jacek. 2016. *Zasada*. W: *Encyklopedia filozofii przyrody*. Red. Roskal Z.E. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: 323–344.

Summary

Concept of *arché* in the mental projection of Poles and Russians (based on associative dictionaries)

This article describes the linguistic-cultural and associative field of the universal concept of *arché* (fire and water) in the Polish and Russian languages and identifies its general and specific cognitive symptoms in a variety of conceptual spheres. The author performs an analysis of the Polish and Russian associative dictionary that forms the so-called core of language consciousness.

Key words: *arché*, associative dictionary, linguistic image of the world, conceptualization, fire and water

Michał Sobczak

DOI: 10.31648/apr.4661

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: <https://orcid.org/000-0002-9106-5074>

sobe@wp.pl

Uwagi o strukturze i przekładzie skrótowców z dziedziny wojskowości i przemysłu w *Słowniku rosyjsko-polskim* Józefa Krasnego

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł stanowi próbę charakterystyki stanu i rozwoju języka rosyjskiego na płaszczyźnie skrótowców z dziedziny wojskowości oraz przemysłu zarejestrowanych na kartach opublikowanego w międzywojniu *Słownika rosyjsko-polskiego* autorstwa Józefa Krasnego. Celem badań jest opis struktury zgromadzonych jednostek skrótowych, a także sformułowanie ogólnych uwag dotyczących przekładu abrewiatur¹ na język polski i ich opracowania leksykograficznego. Analizę lingwistyczną poprzedza synteza badań związanych z historią skrótowców w języku rosyjskim, ich definicją, typologią oraz problemami tłumaczenia tych specyficznych translandów.

Wybór ram czasowych oraz dziedzin życia, do których odnosi się zebrany materiał leksykalny, nie jest przypadkowy. Lata wczesnoprewolucyjne uważane są bowiem za czas w historii języka rosyjskiego, kiedy wykazujące różnorodną strukturę i semantykę skrótowce były powoływane do życia na niespotykaną dotąd skalę. Jednostki te występowały nie tylko w języku pisanym (co było obserwowane już we wcześniejszych fazach rozwoju języka rosyjskiego), lecz także weszły do języka żywego, funkcjonując w nim „jak zwykle rzeczowniki” [Rieger 1998, 198]. Formy skrócone miały poręcznie zastąpić wielowyrazowe odpowiedniki nowo powstałych nazw instytucji, organizacji, stowarzyszeń, stanowisk itp., których używanie w codziennej komunikacji było nieekonomiczne i nieporęczne. Warto w tym miejscu przytoczyć myśl, którą, badając historię skrótowców w ruszczyźnie, sformułował Dmitrij Aleksejev:

¹ Określenia *skrótowiec* i *abrewiatura* traktuję w tekście synonimicznie.

За 1917–1918 гг. не возникло, пожалуй, ни одного важного государственного учреждения, ни одной новой должности с однословным официальным названием (...). Определениями обрастают даже, казалось бы, самые обычные названия лиц. В учреждениях работал отныне не просто служащий, а советский служащий, (...) в армии красный командир, (...) в школе – не учитель, а школьный работник (...) [Алексеев 2009, 151].

Po roku 1917 zaszły w Rosji nie tylko istotne zmiany polityczne i społeczne, lecz międzywojnie stanowi również czas intensywnego rozwoju wojskowości i przemysłu. Opracowywany pod koniec lat 30. XX wieku pierwszy plan pięcioletni przewidywał w swoich założeniach zwiększenie nakładów na przemysł i gospodarkę, które miały wzrosnąć o 168%, inwestycje zaś w produkcję maszyn powinny osiągnąć pułap 40% ogólnych dochodów państwa [Nolte 1991, 133]. Jednocześnie Earl Ziemke zauważa, że u schyłku 1917 roku rozpoczęto tworzenie Armii Czerwonej, podkreślając, iż: „(...) komitety musiały podjąć – według określenia Lenina – całkowicie nowe zagadnienie, (...) mianowicie, jak uczynić elementem państwa robotniczego najbardziej reakcyjną instytucję burżuazyjną, czyli armię” [Ziemke 2015, 61]. Tak aktywny rozwój gospodarki i wojskowości nie mógł zatem nie znaleźć swojego odbicia w ówczesnym języku. Zauważmy bowiem, że język jest porównywany do czułego sejsmografu, który dokładnie rejestruje przemiany zachodzące w świecie [Altbauer 2002, 25], a czynniki ekstralingwalne najsilniej oddziałują na rozwój języka na płaszczyźnie słownictwa [Bartoszewicz 1987, 10]. Tak więc obserwowany w analizowanym okresie postęp technologiczno-przemysłowy, towarzysząca jemu mobilizacja wojskowa, jak i konieczność ekonomicznego, skrótowego komunikowania się w czasie wojen światowych stanowią bez wątpienia zespół czynników istotnie wpływających na produktywność abrewiacji i zasadność podjęcia problemu opisu ówczesnych skrótowców².

Źródło materiału językowego, który poddaję analizie w niniejszym artykule, stanowi *Słownik rosyjsko-polski* Józefa Krasnego opublikowany w 1933 roku w Moskwie przez wydawnictwo Sovetskaâ ènciklopediâ. Opracowanie wchodzi w skład międzywojennej serii „Inostrannye slovari”, w ramach której wydrukowano wiele słowników przekładowych. Słownik zawiera około 65 tys. haseł i, jak przekonują autorzy, jest pierwszym porewolucyjnym słownikiem rosyjsko-polskim. Co ciekawe, publikacja ta (podobnie jak i inne ówczesne słowniki drukowane w ramach tej serii) była adresowana do przedstawicieli mniejszości etnicznych (w tym wypadku – Polaków) zamieszkujących w okresie międzywojennym terytorium Związku Radzieckiego, tj. osób, które znały język rosyjski. Warto również

² Por. w tym kontekście także ustalenia Jadwigi Puzyniny [1976, 81–82] oraz Józefa Młodyńskiego [1986, 159–160].

odnotować, że główny redaktor słownika – Józef Krasny – nie był leksykografem i nie dysponował wykształceniem filologicznym. Jeszcze przed rozpoczęciem II wojny światowej J. Krasny był poddany represjom, a jego słownika nigdy nie wznowiono [Grek-Pabisowa 1997, 66].

Z historii skrótowców w języku rosyjskim

Jak wiadomo, pojawienie się skrótowców w języku ma swoją genezę przede wszystkim w dążeniu do oszczędzania czasu, energii, a nawet, jak słusznie zauważa Stanisław Szadyko, papieru czy nerwów [Szadyko 2000, 21–22]³. Warszawski językoznawca podkreśla, że proces abrewiacji można obserwować już od początków piśmiennictwa słowiańskiego, jednak aż do schyłku XIX wieku nie odgrywał on istotnej roli w języku. Tezę tę potwierdza cytat zawarty w pracy Marii Jankovic, będący przywołaniem słów Petrevicsa Baloghne: „хотя способ сокращений слов на письме и существовал уже в древних языках, все же большого развития не получил” [Янкович 2003, 190]. Mimo stosunkowo niewielkiego rozpowszechnienia abrewiacji, Dmitirij Alekseev, opisując system skrótów staroruskich, wskazuje na występujące wówczas następujące grupy funkcjonalne skrótów: abrewiacja tekstowa (pojawiająca w księgach cerkiewnych, kronikach, utworach literackich), abrewiacja okołotekstowa i sytuacyjno-kontekstowa (mowa o skrótach używanych w przypisach, bibliografiach, tytułach i podtytułach, wszelkiego rodzaju aneksach do książek) oraz abrewiacja pozatekstowa (tj. symbole, inicjały grawerowane na monetach, wyrobach przeznaczonych do użytku domowego) [Алексеев 1979, 19]. Rosyjski badacz podjął również próbę periodyzacji zjawiska skracania wyrazów w ruszczyźnie, wyróżniając następujące etapy:

- czas od początków piśmiennictwa do XVIII wieku: okres abrewiacji graficznej z zastosowaniem znaku tyłta, odnoszący się w głównie do wyrazów sakralnych (np. бѣъ = божь, бѣца = богородица),
- okres od XVIII wieku do wybuchu rewolucji październikowej: etap abrewiacji graficznej z zastosowaniem znaku kropki zamiast skróconej części wyrazu (точечные сокращения), np. в. = век, гг. = годы,
- etap od 1917 roku do dnia dzisiejszego: przełom w słowotwórstwie skrótowców, tj. pojawienie się abrewiatur leksykalnych i ich szybkie rozpowszechnianie się [Алексеев 2009, 18–103].

³ Oszczędność czasu jako główną przyczynę abrewiacji podaje także zespół redakcyjny *Słownika skrótów* – prawdopodobnie pierwszego tego typu opracowania w języku polskim – który został opublikowany w 1928 r. w Warszawie nakładem wydawnictwa Michała Arcta: „Hasło oszczędzania czasu znalazło, pomiędzy innymi, wyraz w skracaniu nazw instytucyj, terminów naukowych, handlowych, oraz stale powtarzających się zwrotów” [*Słownik skrótów* 1928, 5].

Jak już wspomiano we wprowadzeniu, to właśnie ostatni z opisanych okresów jest najbardziej interesujący w kontekście analizy rozwoju abrewiacji, bowiem po rewolucji październikowej natychmiast wyszły z obiegu te wyrazy, które odnosiły się do dawnego państwa burżuazyjnego. W zasobie leksykalnym pojawiły się natomiast, co zrozumiałe, liczne wieloczłonowe formacje wyrazowe nazywające nowe instytucje, organy administracyjne, funkcje, stanowiska, w tym liczne określenia odnoszące się do dziedziny przemysłu (np. nazwy organizacji, stowarzyszeń, fabryk) oraz wojskowości (np. nazwy stopni, funkcji itp.). Właśnie owe kilkuwyrazowe określenia stały się źródłem abrewiacji, zgodnie bowiem z zasadą ekonomii środkowych językowych niedopuszczalne jest, by bardzo często używane nazwy (a do takich należały nazwy instytucji, organizacji itp.) stanowiły grupę wyrazową, a nie pojedynczy wyraz. Skrótowce nie miały jednocześnie żadnych formalnych ograniczeń – mogły zostać utworzone od każdej wieloczłonowej jednostki językowej⁴ i były wygodne, nie budziły negatywnych skojarzeń, stając się tym samym głównym sposobem tworzenia neologizmów i, jak się wyraził Alekseev, narodowo-rewolucyjną metodą słowotwórczą [Алексеев 2009, 152–154]⁵.

Problemy terminologiczne

O problemach definicyjnych wokół pojęć *skrót* oraz *skrótowiec* pisało wielu językoznawców, a spory i niespójności wokół tego zagadnienia pojawiają się zarówno na gruncie językoznawstwa polskiego, jak i rosyjskiego. Terminy te często, zapewne z przyczyn czysto technicznych, traktowane są synonimicznie. Dla przykładu, Józef Paruch swoje opracowanie z 1970 roku zatytułował jako *Słownik skrótów*, mimo że ujął w nim zarówno skróty graficzne, jak i skrótowce⁶. Daniela Podlawska i Iwona Płóciennik piszą, że skrótowiec to „wyraz pochodny powstały w wyniku skrócenia kilkuwyrazowej nazwy (...)” i zaznaczają, że obok nich „istnieją również tradycyjne skróty wielu słów pojedynczych” [Podlawska,

⁴ Takie ograniczenia dotyczyły natomiast innych sposobów „syntezy” wieloczłonowych nazw, np. zachowanie tylko dwóch wyrazów z grupy wyjściowej, por. *Комиссариаг продовольствия*, zachowanie jednego wyrazu wyjściowego, por. *Совет (рабочих и крестьянских депутатов)*, utworzenie jednowyrazowego synonimu z wykorzystaniem sufiksu *-ка*, por. *учредилка (учредительное собрание)*, czy stosowanie tzw. formy umownej, por. *Кокс*. Tak utworzone wyrazy miały potoczny charakter (formacje z sufiksem), często także nie były jednoznaczne (np. formy umowne) [Алексеев 2009, 152–153].

⁵ Na marginesie dodajmy, że ze względu na skalę zjawiska abrewiacji porewolucyjna Rosja uznawana jest za „ojczyznę nowoczesnego skrótowca” [Orzechowska 1975, 200], badania zaś nad polszczyzną potwierdziły, że to właśnie z silnie nacechowanego skrótowcami języka rosyjskiego, formacje te trafiły do polszczyzny [Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008, 161].

⁶ W korpusie słownika zostały np. zarejestrowane formacje *EPU = European Payments Union* oraz *etc. = et cetera* [Paruch 1970, 98].

Płóciennik 2004, 239–240]. Podobną definicję skrótowca podaje Kazimierz Polański [1999, 537]. Opozycji terminologicznej *skrót* – *skrótowiec* oraz funkcjonowaniu w języku polskim określeń *abrewiatura* oraz *akronim* cały rozdział swojej monografii poświęciła Irina Tabakova. Estońska badaczka prześledziła definicje omawianych pojęć zarejestrowane w rozmaitych opracowaniach lingwistycznych, pokazując ich nieostrość i konkludując, że najbardziej adekwatne jest używanie pojęcia *skrót* w odniesieniu do formacji występujących tylko na piśmie (skrótów graficznych), skrótowiec zaś do jednostek mających status samodzielnych wyrazów. Pod terminem *akronim* rozumiane są przez nią te wyrazy skrócone, których struktura fonetyczna jest tożsama z innym, nieskróconymi, samodzielnymi wyrazami (np. *BOR* = *Biuro Ochrony Rządu* i *bor* = nazwa pierwiastka chemicznego) [Табакова 2009, 18–29]. Warto jednak także odnotować, za Renatą Grzegorzczukową, tezę Jadwigi Puzyniny, która zakłada, że skrótowce mogą zostać utworzone również od pojedynczych leksemów [Grzegorzczukowa 1984, 62]. Pogląd ten podziela S. Szadyko, określając tego typu formacje skrócone jako skrótowce morfologiczne⁷.

Podobne problemy można odnotować na gruncie językoznawstwa rusycystycznego, gdzie nie ma jasnego rozróżnienia między terminami *аббревиатура* i *сокращение*. I tak, np. w *Wielkim słowniku encyklopedycznym* znajdziemy wyjaśnienie terminu *аббревиатура* (‘существительное, состоящее из усеченных слов, входящих в исходное словосочетание (...)’ [Ярцева 2000, 9], nie zarejestrowano zaś terminu *сокращение*, mimo że pojawia się on w tytułach licznych słowników, np. obszernego opracowania Alekseewa [1983]. Generalnie jednak, na bazie prac rosyjskich badaczy podejmujących tematykę abrewiacji, można przyjąć, że terminy *аббревиатура* i *сокращение* traktowane są synonimicznie, w kontekście zaś skrótów występujących tylko na piśmie używane jest na ogół określenie *графическое сокращение*⁸.

Типы структуралне

Struktura skrótowców, podobnie jak towarzyszące im problemy terminologiczno-definicyjne, stanowiła też przedmiot zainteresowań licznych lingwistów. Najbardziej kompleksową klasyfikację skrótowców rosyjskich, uwzględniającą ich różnorodną strukturę, zaproponował S. Szadyko. Warszawski badacz, jako jeden

⁷ Wśród form powstałych przez skrócenie pojedynczego wyrazu Szadyko wymienia: apokopy (np. *абитур*), aferezy (np. *заготовки*) i synkopy (np. *бесхозный*) [Szadyko 2000, 87–90].

⁸ Por. cytowane już prace Алексеев [2000], Szadyko [2000], Табакова [2009], a także np. Янко-Трыницкая [2001].

z pierwszych, obok wspomnianych wcześniej R. Grzegorzczukowej i J. Puzyniny, wskazał, że skrótowcami są nie tylko formacje utworzone od wieloczłonowych nazw wyjściowych, lecz także takie, które powstały wskutek opuszczenia fragmentu pojedynczego wyrazu. W kontekście zaś skrótowców utworzonych od kilkuczłonowych nazw S. Szadyko wyróżnił aż siedem typów głównych, wyodrębniając dodatkowo szczegółowe podgrupy⁹. Stosunkowo obszerną klasyfikację abrewiatur przedstawiła Vera Belošapkova, dzieląc skrótowce na: literowce, np. *ВЛКСМ* [вЭЛКЭСЭМ] = *Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодёжи*; głoskowce, np. *ЦУМ* [цум] = *центр учащейся молодёжи*, sylabowce, np. *колхоз* = *коллективное хозяйство*; skrótowce składające się z części początkowej pierwszego wyrazu (ostatni komponent występuje w całości), np. *подлодка* = *подводная лодка*; abrewiatury utworzone z początkowych głosek pierwszych wyrazów konstrukcji wyjściowej i początkowej części jej ostatniego komponentu, np. *ИМЛИ* = *Институт мировой литературы*; skrótowce składające się z części początkowej pierwszego wyrazu konstrukcji wyjściowej oraz części końcowej jej ostatniego komponentu, np. *мопед* = *мотор + велосипед* [Белошাপкова 1981, 314–314].

⁹ Ponieważ w kontekście analizowanego materiału klasyfikacja ta jest zbyt obszerna, wspomnijmy jedynie na marginesie, że Szadyko wyróżnił: 1) skrótowce mające za podstawę grupę wyrazową, które: a) składają się wyłącznie ze spółgłosek, np. *БССР*; b) zawierają samogłoskę, jednak w takim zestawieniu ze spółgłoskami, które uniemożliwia wymowę abrewiatury jako zwykłego wyrazu, np. *АТС*; c) mają w swoim składzie samogłoskę, która wprawdzie daje możliwość wymowy skrótowca jako zwykłego wyrazu, jednak taka wymowa nie jest stosowana z uwagi na niepożądane skojarzenia, np. *КРВ*; 2) skrótowce utworzone od grup wyrazowych (lub złożeń) i składające się z pierwszych głosek formacji wyjściowej, umożliwiających wymowę skrótowca jako zwykłego wyrazu (głoskowce), np. *ГЭС*; 3) abrewiatury składające się z sylab lub z części komponentów wyjściowych (skrótowce sylabowe), np. *волком*; 4) skrótowce powstałe wskutek skrócenia pierwszego komponentu (i kolejnych), z zastrzeżeniem, że ostatni wyraz konstrukcji wyjściowej występuje w całości (skrótowce złożeniowe), np. *Всекобанк*; 5) skrótowce mieszane, będące rezultatem połączenia sylab, części wyrazów, a także pierwszych głosek komponentów formacji wyjściowej, wśród których mogą wystąpić następujące kombinacje: a) komponent inicjalny (literowy, głoskowy) + komponent sylabowy, np. *ошосдоп*; b) komponent sylabowy + komponent inicjalny, np. *комвуз*; c) komponent sylabowy + komponent inicjalny + komponent sylabowy, np. *Медгуз*; d) komponent inicjalny + komponent sylabowy + komponent inicjalny, np. *КОТИНРО*; 6) abrewiatury stanowiące terminologiczne skrócenie dwóch wyrazów wyjściowych, 7) skrótowce zawierające kombinacje elementów skróconych i występujących w całości, w których: a) brak jakiegokolwiek elementu skróconego (forma tych jednostek nie wskazuje na ich skróconość charakter), np. *Дагестаннефть*; b) występują elementy skrócone oraz cały wyraz (przypominają skrótowiec złożeniowe, jednak nie mają bezpośredniego logicznego związku z konstrukcją wyjściową), np. *Главкино* = *Государственный комитет кинематографии* (nie zaś *Главное кино*) [Szadyko 2000, 98–103].

Problemy przekładu skrótowców

Z uwagi na fakt, że skrótowce są jednostkami języka, które najczęściej odnoszą się do leksyki realioznawczej lub bezekwiwalentnej, ich przekład stanowi zadanie niełatwe i rola, jaką tłumaczeniu przypisuje Venedikt Vinogradov, wydaje się szczególnie istotna: „перевод – одно из древнейших занятий человека. Различие языков побудило людей к этому нелегкому, но столь необходимому труду, который служил и служит целям общения и обмена духовными ценностями между народами” [Виноградов 2001, 5]. Autorzy monografii *Непереводимое в переводе* poświęcili cały rozdział formacjom skróconym i dostrzegli, że stanowią one wyrazy osobliwe, wręcz zagadkowe [Влахов, Флорин 1980, 314–315]. Ponieważ koncepcję bułgarskich badaczy opisywałem już wcześniej¹⁰, w tym miejscu przytoczę syntetycznie pryncypia przekładu abrewiatur sformułowane przez Lva Nelûbina. I tak, L. Nelûbin wskazuje na następujące możliwości: przekład pełnej formy skrótowca i utworzenie na jej podstawie skrótowca docelowego, przekład formy rozwiniętej abrewiatury, transliteracja skrótowca, przeniesienie (zapożyczenie), transkrypcja, transkrypcja głoskowo-literowa, przekład skrótowca wraz z transkrypcją [Нелюбин 2003, 144].

Analiza

1. Metoda

W dalszej części artykułu zaprezentuję zebrany materiał badawczy, który obejmuje łącznie 72 skrótowce odnoszące się do dziedziny przemysłu i wojskowości. Zebrane jednostki są analizowane pod względem opisu leksykograficznego oraz struktury. W wypadku niektórych abrewiatur dodatkowo zamieszczam uwagi dotyczące ich przekładu na język polski (np. wtedy, gdy widać wpływy rosyjskie lub gdy ekwiwalent nie jest jednoznaczny). W toku prac wyróżniłem następujące schematy opisu leksykograficznego:

- I. [skrótowiec rosyjski → skrótowiec polski]
- II. [skrótowiec rosyjski + rozwinięcie rosyjskie → tłumaczenie rozwinięcia + transkrypcja/transliteracja skrótowca]
- III. [skrótowiec rosyjski + rozwinięcie rosyjskie → tłumaczenie rozwinięcia]
- IV. [skrótowiec rosyjski → tłumaczenie rozwinięcia]

¹⁰ Por. np. Sobczak [2018].

Materiał prezentuję na podstawie struktury zgromadzonych skrótowców oraz klasy tematycznej (wojskowość/przemysł). Uwzględniając specyfikę ekscerptu, wydzieliłem następujące grupy strukturalne: A – skrótowce inicjalne; do tej grupy zaliczam zarówno formacje literowe, jak i głoskowe, ponieważ ich stosunkowo niewielka liczba nie uzasadniała ustanawiania oddzielnych grup; B – skrótowce sylabowe; C – złożeniowce; do nich zaliczam wyrazy częściowo skrócone, które składają się zarówno z części komponentu/komponentów formy wyjściowej i pełnej formy ostatniego wyrazu, jak i te, które zawierają takie elementy skrócone i nieskrócony wyraz, które nie odnoszą bezpośrednio do pełnej formy skrótowca (przede wszystkim nazwy organizacji, por. np. *Автомпроморг*); D – skrótowce mieszane, tj. takie, które zawierają rozmaite kombinacje inicjałów/części/sylab pełnej formy.

Za każdym razem, po podaniu skrótowca, jego ewentualnego rosyjskiego rozwinięcia i przekładu na język polski, w nawiasie kwadratowym rzymską cyfrą określam typ opracowania leksykograficznego, następnie po średniku podaję ewentualne doprecyzowanie struktury skrótowca oraz uwagi dotyczące opisu i/lub tłumaczenia skrótowca. Prezentację korpusu wieńczą wnioski, uwzględniające zarówno dane liczbowe, jak i wyniki analizy strukturalno-translatologicznej.

2. Korpus

A. Skrótowce inicjalne (a – literowe; b – głoskowe)

1. Wojskowość

MBO = Московский военный округ = Moskiewski okrąg wojskowy¹¹ [III; a; zmiana samogłoski w polskim tłumaczeniu; powinno być: *okrąg*]; *ОДВКА* = Особая дальневосточная краснознаменная армия = Specjalna czerwonosztandarowa armia na Dalekim Wschodzie; [III; a; nieudany odpowiednik rosyjskiego rozwinięcia, powinno być: *Specjalna Armia na Dalekim Wschodzie Oznaczona Orderem Czerwonego Sztandaru*]; *ПУР* = Политическое управление Рабоче-крестьянской красной армии = Zarząd polityczny Robotniczo-chłopskiej armii czerwonej, *PUR* [II; b]; *РККА* = Рабоче-крестьянская красная армия = Robotniczo-włościańska armia czerwona, *RKKA* [II; a].

2. Przemysł

ВАТО = Всесоюзное автотракторное объединение = Wszechzwiązkowe zjednoczenie budowy samochodów i traktorów, *WATO* [II; b; dobre rozwiązanie:

¹¹ Interferencja ortografii rosyjskiej w polskim zapisie; jest to bardzo częste zjawisko w analizowanym słowniku – tylko nieliczne zapisy nazw instytucji mają właściwą ortografię (w wypadku prawidłowego zapisu wskazują na to w przypisie).

wprowadzenie elementu *budowa* do tłumaczenia formy rozwiniętej]; *ВЭО* = Всесоюзное электрическое объединение = Wszzechzwiązkowe zjednoczenie przemysłu elektrotechnicznego [III; b]; *МОГЭС* = Московское объединение государственных электрических станций = Moskiewskie zjednoczenie elektrowni państwowych [III; b].

B. Skrótwce sylabowe

1. Wojskowość

главком = главнокомандующий = głównodowodzący m, wódz naczelny [III; zbędne podanie rodzaju gramatycznego przy pierwszym z odpowiedników, synonimiczność ekwiwalentów]; *командарм* = командующий армией = dowódca armii [III]; *комдив* = командир дивизии = dowódca dywizji [III]; *Наркомвоенмор* = K.L. Wojny i Marynarki¹² [IV; powinno być: Wojska; skrót graficzny w polskim odpowiedniku]; *помзав* = помощник заведующего = pomocnik zarządzającego, kierownika [III; synonimiczność ekwiwalentów].

2. Przemysł

Автотор = Общество содействия развитию автомобилизма и улучшению дорог в РСФРР = Stowarzyszenie rozwoju automobilizmu i ulepszenia dróg w RSFRR, Awtodor [II]; *Всехимпром* = Всесоюзное объединение химической промышленности = Wszzechzwiązkowe zjednoczenie przemysłu chemicznego [III]; *Главпромкادر* = Главное управление промышленных кадров = Główny urząd (szkolenia) kadrów przemysłowych, Głównopromkadr [II; naddane uściślenie: *szkolenia*; zmieniona – pod wpływem rosyjskim – forma dopełniacza liczby mnogiej, powinno być: *kadr*]; *Минералпруд* = Всесоюзное объединение горной промышленности = Wszzechzwiązkowe zjednoczenie przemysłu górniczego, Minerałrud [II]; *Мосдрев* = Гос. московский трест деревообрабатывающей промышленности = Moskiewski trust państwowy przemysłu drzewnego [III; skrót graficzny w rozwinięciu rosyjskim]; *Москвотоп* = Гос. московский топливный и лесопромышленный трест = Moskiewski państwowy trust opałowy i przemysłu leśnego, Moskwo¹³ [II; skrót graficzny w rozwinięciu rosyjskim]; *Москвошвей* = Московский государственный трест швейной промышленности = Moskiewski trust zakładów krawieckich, Moskwo¹³ [II]; *Москож* = Московский гос. трест кожевенной промышленности

¹² Przykład właściwego zapisu ortograficznego polskiego odpowiednika nazwy rosyjskiej.

¹³ Na przykładzie opracowania haseł *Мосдрев* i *Москвотоп* można zauważyć niekonsekwencję zespołu redakcyjnego w opisie leksykograficznym skrótowców o tej samej strukturze i podobnej semantyce; w pierwszym z artykułów hasłowych zamieszczono tylko tłumaczenie rozwinięcia, w drugim zaś wzbogacono je o transliterację skrótowca. Brak symetrii w opracowaniu podobnych haseł jest częstym zjawiskiem w słowniku J. Krasnego.

= Moskiewski trust państwowy przemysłu skór nego, Moskoż [II; skrót graficzny w rozwinięciu rosyjskim; powinno być: *skórzanego*]; *Мосполиграф* = Московский гос. трест полиграфической промышленности = Moskiewski trust państwowy przemysłu poligraficznego [III]; *Моссельпром* = Московский государственный¹⁴ трест по переработке продуктов сельскохозяйственной промышленности = Moskiewski państwowy trust przemysłu rolnego [III]; *Наркомлегпром* = K.L. Przemysłu Lekkiego¹⁵ [IV, skrót graficzny w polskim odpowiedniku]; *Наркомтяжпром* = K.L. Przemysłu Ciężkiego¹⁶ [IV, skrót graficzny w polskim ekwiwalencie].

C. Złożeniowce (a – skrótowce, których znaczenie nie wynika bezpośrednio z ich formy)

1. Wojskowość

Балтфлот = Балтийский флот = flota, marynarka bałtycka [III, synonimiczność odpowiedników]; *бортмеханик* = ав. механик окрётowy, pokładowy, mechanik lotniczy [IV, kwalifikator odnoszący hasło do dziedziny lotnictwa¹⁷; synonimiczność odpowiedników]; *реввоенсовет* = революционно-военный совет = rada rewolucyjno-wojenna [III; rusycyzm w polskim przekładzie, powinno być: *wojskowa*].

2. Przemysł

Автотранспортное и торговое промышленное акционерное общество = Handlowo-przemysłowe towarzystwo komunikacji, Awtopromtorg [II; a]; *Автострой* = Строительство автомобильного завода в Нижнем-Новгороде) = Budowa zakładów automobilowych w Niżnym-Nowgorodzie, Awtostroj [II; a; powinno być: *Niżnim*]; *Азнефть* = Объед. Азерб. нефт. пром-сти = Trust przemysłu naftowego w Azerbejdżanie, Aznieft [II; a, skróty graficzne w rozwinięciu rosyjskim]; *Амторг* = Американское акционерное общество торговли = Towarzystwo akcyjne handlu ZSRR z Ameryką Północną, Amtorg [II; a]; *Ангарострой* = Промышленное строительство на Ангаре = Elektrownia i budownictwo przemysłowe na Angarze, Angarostroj [II; a; element naddany w stosunku do tłumaczenia rosyjskiego: *elektrownia*]; *Во́лховстрой* = Волховская гидроэлектрическая станция им. Ленина = Wołchowska centrala elektryczna im. Lenina, Wołchowstroj [II; a; zamiast: *centrala elektryczna*, powinno być: *elektrownia wodna*]; *Бумтрест* = Трест бумажной промышленности = Trust

¹⁴ W tym wypadku właściwie użyto pełnej formy rosyjskiego przymiotnika, jednak w większości haseł z elementem *государственный* w rozwinięciu rosyjskim pojawia się skrót *гос.*

¹⁵ Prawidłowy zapis ortograficzny.

¹⁶ Jw.

¹⁷ Odnotowuję ten fakt, ponieważ jest to jednostkowy wypadek w zebranych materiale.

przemysłu papierniczego [III; a]; *Востокосталь* = Объединение металлургических заводов на Востоке = Zjednoczenie zakładów metalurgicznych na Wschodzie ZSRR [III; a; właściwe uściślenie w polskim tłumaczeniu: *ZSRR*]; *Востокоуголь* = Объединение угольных копей на Востоке = Zjednoczenie kopalni węgla na wschodzie (ZSRR) [III; a; uściślenie w polskim tłumaczeniu, tym razem podane w nawiasie]; *Всекопромсоюз* = Всесоюзный союз промышленной кооперации = Wszeczwiązkowy związek kooperacji przemysłowej [III; a]; *госпромышленность* = гос. промышленность = przemysł państwowy [III; skrót graficzny w rosyjskim rozwinięciu]; *Госшвеймашина* = Гос. трест по производству и продаже швейных машин = Trust państwowy do wyrobu i sprzedaży maszyn dla szycia, Gosszwejmaszyna [II; a; błędne użycie przyimków w polskim tłumaczeniu, powinno być: w pierwszej części bez przyimka *do*, w drugiej zamiast: *maszyn dla szycia: maszyn do szycia*]; *Грознефть* = Гос. объединение грозненской нефтяной и газовой промышленности = Zjednoczenie państwowe przemysłu naftowego i gazowego w Groźnym [III; a; skrót graficzny w rosyjskim rozwinięciu; niewłaściwy (hiperpoprawny) zapis nazwy własnej, powinno być: *Groznym*]; *Жиркость* (ТЕЖЭ) = Гос. трест высшей парфюмерии, жиров и космеобработывающей промышленности = Państwowemu trust wyższej perfumerii i przetworów tłuszczowych [III; a; skrót graficzny w rozwinięciu rosyjskim; brakuje rosyjskiego rozwinięcia oraz przekładu na język polski skrótowca z nawiasu]; *Кузнецкстрой* = Кузнецкое строительство = Kuźnieckie budownictwo przemysłowe, Kuznieckstroj [II; a; element naddany: *przemysłowe*]; *Москомгаз* = Трест городских газовых предприятий Московского коммунального хозяйства = Moskiewski trust gazowych zakładów miejskich, Moskomgaz [II; a; niedokładny przekład rozwinięcia rosyjskiego; powinno być: *Trust Miejskich Zakładów Gazowych Moskiewskiej Gospodarki Komunalnej*]; *Наркомлес* = К.Л. Премислу Леśного¹⁸ [IV; a]; *промакадемия* = промышленная академия = akademia przemysłowa [III]; *промбанк* = промышленный банк = bank przemysłowy [III]; *промбюро* = бюро przemysłowe [III]; *промкадры* = промышленные кадры = kadry przemysłowe, przemysłu [III; synonimiczność ekwiwalentów]; *промпартия* = промышленная партия – организация вредителей = partia przemysłowa [III; w przekładzie pominięto element *организация вредителей*]; *промплан* = промышленный план = plan przemysłowy [III]; *промпредприятие* = предприятие przemysłowe [IV]; *промстатистика* = статистика przemysłowa [IV]; *промотоварный* = przemysłowo-towarowy [IV]; *промотовары* = towary przemysłowe, wyroby przemysłu [IV; synonimiczność

¹⁸ Prawidłowy zapis ortograficzny.

ekwiwalentów]; *промторг* = промышленность и торговля = przemysł i handel, towarzystwo przemysłu i handlu [III; a; synonimiczność ekwiwalentów, w drugim pojawia się element naddany: *товарыство*]; *промфинплан* = промышленно-финансовый план = plan przemysłowo-finansowy, promfinplan m [II; zbędne podanie rodzaju gramatycznego]; *Северолес* = Северный государственный трест лесной промышленности = Północny trust państwowy przemysłu leśnego [III; a]; *Севзаплес* = Северо-западный государственный лесопромышленный и лесоэкспортный трест = Północno-zachodni trust państwowy przemysłu leśnego i eksportu (wywozu) drzewa [III; a; element naddany w nawiasie: *вывозу*; powinno być: *древна*]; *Союзалюминий* = Всесоюзное объединение по добыче и обработке легких металлов = Wszeczwiązkowe zjednoczenie dla wydobywania i obróbki lekkich metalów, Sojuzaluminium [II; a; zamiast rusycyzmu *lekkich metalów* powinno być: *metali lekkich*]; *Союзбумага* = Всесоюзное объединение бумажной промышленности = Wszeczwiązkowe zjednoczenie przemysłu papierniczego, Sojuzbumaga [II; a]; *Союзмолоко* = Всесоюзное гос. малочно-маслячное объединение = Wszeczwiązkowe państwowe zjednoczenie przemysłu mlecznego i maślarskiego, Sojuzmolo [II; a; skrót graficzny w rozwinięciu rosyjskim]; *Союзмука* = Всесоюзное объединение мукомольной промышленности = Wszeczwiązkowe zjednoczenie przemysłu mącznego, Sojuzmuka [II; a]; *Союзмясо* = Всесоюзное гос. мясопромышленное объединение = Wszeczwiązkowe państwowe zjednoczenie przemysłu mięsnego, Sojuzmiaso [II; a; skrót w rozwinięciu rosyjskim]; *Союзнефть* = Всесоюзное объединение нефтяной и газовой промышленности = Wszeczwiązkowe zjednoczenie przemysłu naftowego i gazowego, Sojuznieft [II; a]; *Союзсахар* = Гос. всесоюзное объединение сахарной промышленности = Wszeczwiązkowe państwowe zjednoczenie przemysłu cukrowniczego, Sojuzsachar [II; a; skrót w rozwinięciu rosyjskim]; *Союзтабак* = Всесоюзное объединение табачной и махорочной промышленности = Wszeczwiązkowe zjednoczenie przemysłu tytoniowego, Sojuztabak [II; a]; *Союзторф* = Всесоюзное объединение торфяной промышленности = Wszeczwiązkowe zjednoczenie przemysłu torfowego, Sojuztorf [II; a]; *химтрест* = химический трест = trust chemiczny, trust przemysłu chemicznego [III; synonimiczność odpowiedników]; *Цветметзолото* = Всесоюзное объединение по добыче, обработке и реализации цветных металлов, золота и платины = Wszeczwiązkowe zjednoczenie dla produkcji, obrabiania i realizacji metalów barwnych, złota i platyny, Cwetmetzolo [II; a; zbędny przyimek *dla*; zamiast *обrabiania* powinno być *obróbki*; zamiast rusycyzmu *realizacja* powinno być: *sprzedaż*; dopełniacz liczby mnogiej pod wpływem formy rosyjskiej (powinno być: *metali*); zamiast *barwnych* powinno

być: *kolorowuch*]; *Эмбонепть* = Гос. объединение эмбинской нефтяной промышленности = Państwowe zjednoczenie Embińskiego przemysłu naftowego, Emboniefť [II; a; skrót graficzny w rozwinięciu rosyjskim].

D. Skrótowce mieszane

1. Wojskowość

Пуокр = политическое управление военного округа = zarząd polityczny okręgu wojskowego [III; w tym wypadku właściwy przekład: *wojskowego*, mimo że we wcześniejszych przykładach używano w takich kontekstach rusycyzmu (*wojenny*)].

2. Przemysł

Гомза = Гос. Объединение машиностроительные заводы = Państwowe zjednoczone zakłady przemysłowe budowy maszyn, Gomza [II; (struktura = element inicjalny + element inicjalny + element inicjalny + sylaba), skrót w rozwinięciu rosyjskim]; *ПОМО* = Республиканское объединение общего машиностроения при ВСХ РСФСР = Republikańskie zjednoczenie przemysłu budowy maszyn przy NRGL RSFRR, ROMO [skrótowiec *ПОМО*¹⁹ został opracowany według modelu II, występujący zaś w rozwinięciu rosyjskim akronim *ВСХХ* (*Высший Совет Народного Хозяйства*) – według modelu I (*NRGL* = *Najwyższa Rada Gospodarki Ludowej*)].

Podsumowanie

Z przeprowadzonego badania 72 jednostek wyekscerpowanych ze *Słownika rosyjsko-polskiego* J. Krasnego wynika, że skrótowce wojskowe i przemysłowe są dość licznie reprezentowane w analizowanym słowniku i stanowią blisko 20% wszystkich zarejestrowanych w nim abrewiatur²⁰. Porównując obie grupy tematyczne, trzeba jednak odnotować, że w zebranych materiale zdecydowanie przeważają skrótowce przemysłowe (59 przykładów). Analiza struktury zgromadzonych abrewiatur wskazuje, że najliczniejszą grupę stanowią skrótowce złożeniowe [ponad 60% materiału (łącznie 45 jednostek, tj. 3 wojskowe i 42 przemysłowe)]. Relatywnie produktywną grupą okazały się także skrótowce sylabowe [blisko 1/4 materiału, tj. 17 abrewiatur (5 wojskowych i 12 przemysłowych)]. Nielicznie reprezentowane są natomiast skrótowce inicjalne, które stanowią niecałe 10% korpusu, tj. 7 przykładów (4 wojskowe i 3 przemysłowe). Do grupy skrótowców mieszanych zaliczają się zaś

¹⁹ Skrótowiec ten można by interpretować jako głoskowy, jednak ze względu na zmienioną kolejność inicjałów ująłem go w grupie mieszanej.

²⁰ Ogólna liczba skrótowców w słowniku wynosi 468.

tylko 3 przykłady (1 skrótowiec wojskowy i 2 przemysłowe). Warto odnotować, że wśród skrótowców złożeniowych aż 29 przykładów (czyli ponad 80% tej grupy, wszystkie z dziedziny przemysłu) to abrewiatury, których znaczenie nie wynika wprost z elementów pozostających w formie skróconej. Fakt ten potwierdza bardzo dużą produktywność tego typu formacji, charakterystycznych dla ruszczyzny.

Najczęstszymi modelami opisu leksykograficznego okazały się typy II i III – opracowano tak po 31 przykładów, czyli około 43% materiału, podczas gdy model IV obejmuje zaledwie 10 jednostek. Wg typu I przełożono i opracowano tylko 1 abrewiaturę, która nie była samodzielnym artykułem hasłowym, lecz znalazła się w rosyjskim rozwinięciu formacji *POMO*. Brak przykładów w ramach modelu I wskazuje na to, że międzywojenne skrótowce rosyjskie były tworamami nowymi, niemającymi jeszcze swoich systemowych odpowiedników w polszczyźnie i ich przekład wymagał innych rozwiązań. Na podstawie badania opracowania leksykograficznego zaprezentowanych haseł można stwierdzić, że najbardziej optymalny wydaje się opis według modelu II, w którym użytkownik słownika – obok rosyjskiego rozwinięcia skrótowca – otrzymuje polskie tłumaczenie pełnej formy oraz transkrypcję/transliterację skrótowca. Model III jest – w mojej opinii – adekwatny w wypadku rozpowszechnionych skrótowców typu *промплан*, w wypadku zaś skróconych nazw instytucji organizacji itp., jak np. *Севзаплес*, odpowiedniejszy byłby model II. Typ IV, jak sądzę, nie jest najlepszym rozwiązaniem, szczególnie w odniesieniu do mało znanych, nieoczywistych abrewiatur (jak np. niektóre formacje z elementem *Нарком-*), ponieważ brakuje w nim zarówno rosyjskiego rozwinięcia, jak i transkrypcji/transliteracji akronimu.

Konkludując, trzeba podkreślić, że niebędący leksykografem J. Krasny dosyć dobrze poradził sobie z niełatwym zadaniem słownikowego opisu abrewiatur i stosował, niejako intuicyjnie, zasady przekładu opracowane w drugiej połowie XX wieku. Jego pracę należy ocenić pozytywnie, zwłaszcza uwzględniając fakt, że słownik był adresowany do przedstawicieli polskiej mniejszości etnicznej, dla której opracowanie to spełniało szczególną funkcję, przede wszystkim pasywną. Wprawdzie w opisie leksykograficznym pojawiają się pewne niekonsekwencje w zakresie użycia kwalifikatorów, podawania rodzaju gramatycznego, zdarzają się wypadki synonimiczności ekwiwalentów oraz wpływu leksyki rosyjskiej na język polski, jednak nie umniejszają one wartości słownika. Problemy te są jednocześnie ciekawym polem do dalszych analiz zarówno w kontekście (historii) leksykografii rosyjsko-polskiej, teorii i praktyki przekładu, jak i w perspektywie badań poświęconych polszczyźnie radzieckiej międzywojnia.

Bibliografia

- Alekseev Dmitrij Ivanovič. 2009. *Sokrašennnye slova v russkom âzyke*. Moskva: Librokom [Алексеев Дмитрий Иванович. 2009. *Сокращенные слова в русском языке*. Москва: Диброком]²¹.
- Altbauer Mosze. 2002. *Wzajemne polsko-żydowskie wpływy w dziedzinie językowej*. Wyb. i oprac. Brzezina M. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Ânko-Труницкаâ Nadiâ. 2001. *Slovoobrazovanie v sovremennom russkom âzyke*. Moskva: Indrik [Янко-Труницкая Надя. 2001. *Словообразование в современном русском языке*. Москва: Индик].
- Ânkovič Mariâ. 2003. *Abbreviaciâ v prošlom i nastoâšem*. „Studia Slavica Savariensia”: 189–194 [Янкович Мария. 2003. *Аббревиация в прошлом и настоящем*, „Studia Slavica Savariensia”: 189–194.]
- Ârceva Viktoriâ (red.). 2000. *Bol'soj ênciklopedičeskij slovar'. Âzykoznanie*. Moskva: Bol'saâ Ros-sijskaâ ênciklopediâ [Ярцева Виктория Николаевна (Ред.). 2000. *Большой энциклопедический словарь. Языковедение*. Москва: Большая Российская энциклопедия].
- Bartoszewicz Albert. 1987. *Zagadnienia ewolucji współczesnego języka rosyjskiego*. Warszawa: PWN.
- Belošapкова Vera. 1981. *Sovremennyj russkij âzyk*. Moskva: Vysšaâ škola [Белошапкова Вера. 1981. *Современный русский язык*. Москва: Высшая школа].
- Grek-Pabisowa Iryda. 1996. *Z historii słowników polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich*. W: *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*. Red. Popowska-Taborska H. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy: 61–73.
- Grek-Pabisowa Iryda, Ostrówka Małgorzata, Biesiadowska-Magdziarz Beata. 2008. *Język polski na Białorusi radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Grzegorzczukowa Renata. 1984. *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa–Łódź: PWN.
- Krasnyj Źef (Red.). 1933. *Russko-pol'skij slovar'*. Moskva: Sovetskaâ ênciklopediâ [Красный Юзеф (Ред.). 1933. *Русско-польский словарь*. Москва: Советская энциклопедия].
- Młodyński Józef. 1986. *Skrótowce we współczesnym języku polskim*. W: *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*. Red. Kurkowska H. Warszawa: PWN: 156–186.
- Nelûbin Lev. 2003. *Tolkovyyj perevodovedčeskij slovar'*. Moskva: Flinta [Нелюбин Лев. 2003. *Толковый переводоведческий словарь*. Москва: Флинта].
- Nolte Hans-Heinrich. 1991. *Russland/UdSSR. Geschichte, Politik, Wirtschaft*. Hannover: Fackel-träger-Verlag.
- Orzechowska Alicja. 1975. *Właściwości gramatyczne skrótowców polskich*. „Polonica” nr I: 199–211.
- Paruch Józef. 1970. *Słownik skrótów*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Podlawska Daniela, Plóciennik Iwona. 2004. *Słownik wiedzy o języku*. Bielsko Biała: Park.
- Polański Kazimierz (Red.). 1999. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Puzynina Jadwiga. 1976. *Skróty językowe – charakterystyczna struktura XX wieku*. W: *Z problemów współczesnych języków i literatur słowiańskich*. Red. Magnuszewski J. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: 81–89.
- Rieger Janusz. 1998. *Z dziejów języka rosyjskiego*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Słownik skrótów*. 1928. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta (zebrała i ułożyła Zofia de Bondy).

²¹ Korzystałem także z wydania z 1979 r. opublikowanego w Saratowie.

- Sobczak Michał. 2018. *Kurzwörter im deutschen Raketen- und Artilleriewortschatz: strukturelle und translatorische Aspekte*. „Acta Neophilologica” nr XX: 51–63.
- Szadyko Stanisław. 2000. *Abbreviaciâ v russkom âzyke (v sopostavlennii s pol'skim)*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa [Szadyko Stanisław. 2000. *Аббревиация в русском языке (в сопоставлении с польским)*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa].
- Tabakova Irina. 2009. *Osnovnye tipy abbreviatur v sovremenom pol'skom âzyke (k specifikie modelej proizvodâših struktur)*. Tartu: Kirjastus [Табакова Ирина. 2009. *Основные типы аббревиатур в современном польском языке (к специфике моделей производящих структур)*. Tartu: Kirjastus].
- Vinogradov Venedikt. 2001. *Vvedenie v perevodovedenie (obšie i leksičeskie voprosy)*. Moskva: Izdatel'stvo instituta obšego srednego obrazovaniâ RAO [Виноградов Венедикт. 2001. *Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы)*. Москва: Издательство института общего среднего образования РАО].
- Vlahov Sergej, Florin Sider. 1980. *Neperevodimoe v perevode*. Moskva: Meždunarodnye otnošenîâ [Влахов Сергей, Флорин Сидер. 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения].
- Ziemke Earl. 2015. *Armia Czerwona 1918–1941. Powstanie narzędzia agresji*. Oświęcim: Napoleon V.

Summary

Some Remarks on the Structure and Translation of Industry and Military Abbreviations (A Study Based on the *Russian-Polish Dictionary* Compiled by Józef Krasny)

This paper examines the structure and translation of industry and military abbreviations compiled by Józef Krasny in the Moscow Russian-Polish dictionary. The first section refers to abbreviations as language units and focusing on the interwar period, provides a brief historical context of abbreviations in the Russian language. It further describes terminological and classification problems and refers to selected aspects of translation.

The paper aims first and foremost to analyse the structure of the extracted initialisms, syllabic and complex abbreviations and clipped forms. In addition, it deals with models of their translation and lexicographic representation. Ultimately, it evaluates if the choice of Polish equivalents for Russian abbreviations in the dictionary in question is adequate and consistent.

Key words: Russian-Polish Dictionary by Józef Krasny, abbreviations, structure, translation

Kulturoznawstwo

Marcin Cybulski

DOI: 10.31648/apr.4662

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6196.6699>

cybulski@kul.pl

Wężowe źródło* Nikolaja Lebediewa a konwencja gatunkowa *slasher

Horror filmowy jest niemal tak stary jak samo kino. Już w pierwszych latach istnienia dziesiątej muzy powstawały obrazy, które odnosiły się do tematyki nadprzyrodzonej i fantastycznej, bazując przy tym na wywołaniu u odbiorcy uczucia niepokoju i strachu. Było to zresztą naturalne przeniesienie do kina motywów popularnych w literaturze od co najmniej kilku dziesięcioleci. Za pierwsze filmy o cechach horrorów można uznać choćby wybrane dzieła Georgesa Mélièsa, w których pojawiają się nadprzyrodzone i budzące strach potwory¹. Po I wojnie światowej nastąpił wyraźny rozwój kina grozy, na co wpływ miała w szczególności estetyka niemieckiego ekspresjonizmu, natomiast w okresie międzywojennym horror stawał się systematycznie coraz popularniejszym gatunkiem w kinie hollywoodzkim, tworząc postaci takie jak choćby Dracula czy Frankenstein. Okres powojenny z kolei wykreował nowy gatunek horroru, odnoszący się tematycznie do inwazji z kosmosu lub skutków katastrofy nuklearnej. W latach 60. i 70. nowa fala amerykańskiego horroru całkowicie zrewolucjonizowała ten gatunek poprzez serię niskobudżetowych filmów, które zerwały z tradycyjną estetyką kina grozy, wprowadzając lęk i nadprzyrodzone zjawiska do pozornie bezpiecznego, małowsteczkowego świata amerykańskiej prowincji. Od lat 90. do czasów współczesnych zaznacza się duża różnorodność w zakresie omawianego gatunku. Przeważają utrzymane w typowym nurcie średnio- i wysokobudżetowe produkcje, choć co jakiś czas pojawiają się ambitne tytuły, odświeżające gatunek.

Historia kina grozy jest tematem tak obszernym, że nie sposób jej streścić w kilku zdaniach nawet w najbardziej ogólny sposób. Jednak głównym obszarem zainteresowania niniejszego artykułu będzie szczególnie gatunek horroru filmowego, jakim jest *slasher*, przy czym podjęta tu zostanie próba odpowiedzi na pytanie, czy bardzo interesujący (choć nieznan w Polsce) film *Wężowe źródło*

¹ Na przykład trzyminutowy film *Rezydencja diabła* (1896) często uznawany jest za pierwszy horror w historii kina.

(ros. *Змеиный источник*) Nikołaja Lebediewa z 1997 roku można uznać za pierwszy, pełnoprawny *slasher* produkcji rosyjskiej.

Czym jest zatem *slasher* i jakie są jego cechy charakterystyczne? Zanim będzie można podjąć próbę odpowiedzi na tak postawione pytanie, warto kilka słów poświęcić historii tej odmiany gatunkowej kina grozy. Za pierwowzór *slasher* dość często uważa się *Psychozę* (1960) Alfreda Hitchcocka, ale wydaje się, że tezę tę należy traktować nieco umownie. Faktem jest, iż film ten pokazuje postać psychopatycznego mordercy, który zakłóca pozorny spokój sielankowego świata amerykańskiej prowincji, a słynna scena pod prysznicem ugruntowała ikoniczne zestawienie: brutalny morderca kontra niewinna dziewczyna [Bukowczan-Rzeszut 2012, online], jednak *Psychoza* nie ma jeszcze wielu zasadniczych cech podgatunku (o których nieco dalej), a do tego jest dziełem znacznie ambitniejszym od większości typowych *slasherów*. Warto podkreślić, że w tym samym roku powstał film, który znacznie bardziej zasługuje na miano prekursora *slasher* (i tak właśnie bywa często określany), a mianowicie *Podglądacz* (*Peeping Tom*, 1960) w reżyserii Michaela Powella. Opowieść ta zawiera w sobie już sporo klasycznych cech *slasher*, m.in. maniakałnego mordercę, który mści się za swoje traumatyczne przeżycia z dzieciństwa, zabijając młode, niewinne dziewczyny. Dziś film zalicza się do kultowych, zwłaszcza wśród miłośników horrorów i *slasherów*. Za kolejne kluczowe dzieła dla rozwoju *slasher* należy natomiast bez wątpienia uznać *Teksańską masakrę piłą mechaniczną* (1974, reż. Tobe Hooper) oraz *Halloween* (1978, reż. John Carpenter). W latach 70. zrealizowano także w podobnej konwencji *Ostatni dom po lewej* (1972, reż. Wes Craven), *Czarne święta* (1974, reż. Bob Clark) i *Wzgórza mają oczy* (1977, reż. W. Craven). W kolejnej dekadzie powstały *Piątek trzynastego* (1980, reż. Sean S. Cunningham) oraz *Koszmar z ulicy Wiązów* (1984, reż. W. Craven). W okresie tym zapoczątkowano też serię filmów o laleczce Chucky, które opowiadają o sadystycznym mordercy wcielającym się w postać tytułowej laleczki². Za złotą erę *slasher* uznaje się lata 80., kiedy powstało bardzo wiele filmów w tej konwencji, która jednak u schyłku dekady zaczęła ulegać wyraźnemu wyczerpaniu. Niespodziewany, olbrzymi sukces frekwencyjny i komercyjny filmu *Krzyk* (1996) w reżyserii W. Cravena zapoczątkował nową falę *slasherów* w kolejnym dziesięcioleciu, które jednak podejmowały już konwencję podgatunku w sposób

² W sumie powstało osiem filmów z tego cyklu. Były to: *Laleczka Chucky* (1988), *Powrót laleczki Chucky* (1990), *Laleczka Chucky 3* (1991), *Naręczona laleczki Chucky* (1998), *Laleczka Chucky. Następne pokolenie* (2004), *Kłątwa laleczki Chucky* (2013) i *Kult laleczki Chucky* (2017) i *Laleczka* (2019). Połowę filmów z serii wyreżyserował Don Mancini, scenarzysta i pomysłodawca tytułowej postaci, jednak pierwszy film wyszedł spod ręki Toma Hollanda, drugi i trzeci odpowiednio: Johna Lafii i Jacka Bendera, a ostatni Larsa Klevberga. Więcej o serii zob. Miniewicz [2016, online].

kreatywny, nierzadko ją reinterpretując [Wichowicz 2012, online]³. Znakomita większość wymienionych tutaj tytułów doczekała się wielu kontynuacji, co jest powszechną cechą *slasherów*, wynikającą również z ich konstrukcji narracyjnej, co z kolei zostanie omówione nieco szerzej w dalszych partiach niniejszego tekstu⁴. Wymienione tutaj filmy najpierw ugruntowały, potem zaś skodyfikowały i wreszcie twórczo zreinterpretowały zasadniczą konwencję *slasher* jako krwawej opowieści o grupie osób prześladowanych przez maniakalnego zabójcę.

Ten krótki szkic historyczny naprowadza w ogólnym zarysie na najważniejsze cechy gatunkowe *slasher*, wśród których należałoby wymienić przede wszystkim konstrukcję bohaterów, określone reguły narracji oraz potencjalną seryjność.

Z pewnością bardzo charakterystyczny jest negatywny bohater *slasher*, o którym Karolina Chymkowska pisze: „Diabło skuteczny zabójca o niezidentyfikowanej tożsamości, niezwykle pomysłowy, jeżeli chodzi o sposoby uśmiercania swoich ofiar, motywowany najczęściej osobistą krzywdą z przeszłości, napędzany pragnieniem zemsty, nieuchwytny i nienasycony” [Chymkowska 2017, online]. Także inni autorzy zwracają uwagę na specyfikę bohatera w tym podgatunku horroru. Amelia Wichowicz podkreśla, że to właściwie jedyny przypadek, gdy widzowie częściej kibicują negatywnemu bohaterowi niż jego ofiarom, którymi na ogół są zresztą lekkomyślne i niezbyt rozgarnięte nastolatki [Wichowicz 2016, online]. Ułatwia to często stosowana technika POV, czyli subiektywnej kamery, ale inscenizowanej nie z punktu widzenia bohaterów pozytywnych, ale właśnie psychopatycznego mordercy [Łętowski 2008, online]. Obok cech psychopatycznych bohater *slasher* zwykle ma także odrażający wygląd zewnętrzny. Często są to różnego rodzaju deformacje lub okaleczenia, na ogół będące konsekwencją jakichś traumatycznych doświadczeń z przeszłości, które uczyniły bohatera tym, kim jest teraz, i za które w jakiś sposób „mści się” on obecnie na ludzkości. Bohater *slasher* jest także obdarzony wyjątkową mocą – nie chodzi tu jednak o nadprzyrodzone zdolności rodem z filmów *fantasy*, co raczej o niezwykłą odporność na usilne próby pokonania go. Morderca ze *slasher* pada ofiarą strzałów lub innych prób wyeliminowania go, jednak z nadludzką żywotnością wciąż budzi się do życia i staje się coraz groźniejszy – zwykle też nie ginie w sposób jednoznaczny na koniec historii, co otwiera drogę do realizowania *sequeli*.

³ Film *Krzyk* był zresztą postmodernistycznym hołdem złożonym całej wcześniejszej tradycji nie tylko *slasher*, lecz także horroru w ogóle [Płaza 2015, online]. Z elementów *slasher* w twórczy sposób czerpie też film *Oszukać przeznaczenie* (2000, reż. James Wong), który do standardowej serii morderstw dodaje nietypowy motyw profetycznych wizji zła i konceptu przeznaczenia. Film doczekał się aż czterech kontynuacji.

⁴ Rekordzistami są tutaj *Piątek trzynastego* i *Halloween*, które stały się seriami liczącymi po kilkanaście odsłon.

Równie skodyfikowany jest typ bohaterów reprezentujących ofiary mordercy. Niemal zawsze jest to bohater zbiorowy, grupa osób połączona ze sobą jakimiś bliskimi więzami. Może być to rodzina, mogą być sąsiedzi, studenci z jednego rocznika czy wreszcie nastolatkwie z jednej klasy. Osoby te z jakiegoś powodu znajdują się w jednym miejscu, co oczywiście ułatwia mordercy wykonanie krwawego zadania. Warto podkreślić, że nominalnie pozytywni bohaterowie *slasherów* budowani są zwykle grubą kreską i łatwo wśród nich wyodrębnić postacie, które są nośnikami cech negatywnych, np. zarozumiały sąsiad, traktująca innych z góry blond piękność, grupowy rasista, klasowy cwaniaczek itd. Osoby obdarzone tymi wątpliwymi moralnie cechami niemal nigdy nie mają szans na przeżycie w *slasherze* – krwawy mord dokonany przez psychopatę w swoim drugim dniu okazuje się więc jakąś quasi-biblijną karą za grzechy.

W *slasherze* występuje także trzeci typ bohatera, który umownie nazywany jest *final girl*. Z reguły jest to młoda, ładna dziewczyna, spokojna i raczej uległa, ale inteligentna (często inteligentniejsza od pozostałych bohaterów), która trzyma się z daleka od „grzesznego” świata (np. alkoholu, narkotyków, przygodnego seksu) i to ona jako jedyna wychodzi cało z opresji lub nawet pokonuje mordercę [Wichowicz 2016, online]. Zwykle jest to zresztą najmniej jednowymiarowo przedstawiona postać, ponieważ z uwagi na zaistniałą sytuację reprezentuje typ bohatera, który musi przejść jakąś przemianę. Oczywiście *final girl* nie zawsze musi być młodą kobietą, chociaż jest to chwyt najczęściej stosowany.

Za kolejną istotną cechą gatunkową *slaschera* należałoby uznać określone reguły narracyjne (a wręcz klisze), które z upodobaniem powtarzane są przez twórców oraz których odbiorcy najwyraźniej oczekują. Po pierwsze, tzw. czynniki grzechu (uprawianie seksu, zażywanie narkotyków, picie alkoholu) są swoistym wabikiem na mordercę, i osoby, które się tym czynnościom oddają, raczej prędzej czy później padną jego ofiarą. Po drugie, określone zachowania, takie jak: odbieranie telefonów, zabieranie nieznanego do samochodu, otwieranie drzwi obcym, ikoniczne już wypowiedzenie sentencji „Zaraz wracam”, schodzenie do piwnicy czy nawiązywanie kontaktu z podejrzanymi wyglądającymi osobnikami (często mającymi bielmo na oku lub zepsute uzębienie), zawsze muszą skończyć się źle i okazują się kardynalnym błędem [Walkiewicz 2011, online]⁵. Fabuła *slaschera* zwykle sprowadza się do krótkiego czasu (maksymalnie kilkudziesięciu godzin) i ujednoczonego miejsca akcji.

Slashery w szczególny sposób traktują erotykę i kobiecość; z jednej strony dość regularnie pokazują sytuacje seksualne, ale zwykle są one potem „karane”

⁵ Wspomniane reguły narracyjne w autotematyczny sposób zostają wprost wyłożone ustami bohaterów postmodernistycznego *slaschera* *Krzyk* w reżyserii Wesa Cravena.

przez bohatera-zabójcę, z drugiej zaś w spadku pozostawionym przez *Psychozę* bazują często na zestawieniu atrakcyjnej, młodej kobiety z okrutnym mordercą. Zestawienie scen erotycznych z brutalną przemocą służy zwiększeniu wstrząsu emocjonalnego u odbiorcy [Bukowczan-Rzeszut 2012, online].

Na koniec należy wspomnieć, że *slashery* są gatunkiem horroru wyjątkowo krwawym, wręcz epatującym obrazami krwi, zabijania, ludzkich wnętrzności itp. Konwencja ta jest posunięta tak daleko, iż nader często zatracą swój naturalistyczny charakter, dzięki czemu *slasher* – mimo że nadal budzi grozę – może przybierać także charakter groteskowo-humorystyczny. Mówiąc inaczej, całego tego festiwalu krwawej przemocy nie należy brać zbyt poważnie. K. Chymkowska pisze:

Ten rodzaj filmów balansuje na granicy dramatu i komizmu, wręcz groteski, jest celowo przejawskrawiony do absurdu, z niezmordowaną machiną do zabijania w samym centrum. Morderca jest niezniszczalny, silny jak tur i odporny na ciosy. Wydaje się postacią niemal nadludzką, a czasem faktycznie nią jest. Brutalność i śmiech idą tu w parze, a rola *slasherów* jest przede wszystkim rozrywkowa i odprężająca, bo po prostu trudno brać to wszystko na poważnie [Chymkowska 2017, online].

Za cechę *slasher* – choć nie obligatoryjną – można też uznać jego seryjność, czyli takie budowanie narracji, by bez problemu dało się realizować jej kontynuację, a także rzadziej *prequela*, *rebooty* lub *spin-offy*. Seryjność można więc postrzegać w przypadku *slasher* jako kategorię zarówno narracyjną, jak i produkcyjną. Najlepszym przykładem są tu filmy *Halloween*, *Piątek trzynastego* czy *Koszmar z ulicy Wiązów*, które doczekały się pokaźnej liczby kontynuacji. Podstawowym obszarem tychże było kino (a także inne obszary dystrybucji filmów kinowych, jak kasyety VHS, a później płyty DVD), choć w ostatnim czasie kontynuacje te zaczynają przenikać także do świata telewizyjnych seriali⁶.

Podsumowując cechy gatunkowe *slasher*, należy zauważyć, że nie dąży on do oryginalności, ale wręcz przeciwnie – opiera się na katalogu określonych klisz i schematów, których rozpoznawanie dostarcza przyjemności fanom gatunku. Złożoność fabuły czy pogłębiony rys charakterologiczny zasadniczo nie miewają tu zastosowania, liczy się przede wszystkim przemoc, krew i wywołanie silnej reakcji emocjonalnej u widza [Chymkowska 2017, online].

Rekapitulując, za podstawowe cechy *slasher* na potrzeby tego artykułu wypada uznać:

1. Specyficzny typ bohaterów: psychopatyczny morderca, grupa ofiar oraz *final girl*.
2. Reguły narracyjne, m.in. aspekt kary za grzechy oraz mnożenie klisz sytuacyjnych.

⁶ Tylko w latach 2015–2016 powstały aż trzy serie nawiązujące do kinowych klasyków, a były to *Slasher* (Super Channel, 2016), *Scream* (MTV, 2015) i *Królowe krzyku* (FOX, 2015).

3. Zestawienie erotyzmu z brutalnością.
4. Groteskowość, aspekt humorystyczny spowodowany przesadzoną konwencją ukazywania przemocy.
5. Potencjał seryjności.

Ten zestaw cech gatunkowych (czy raczej podgatunkowych, bo *slasher* należy uznawać za odmianę gatunkową horroru) wykształcił się zasadniczo w obrębie kina amerykańskiego, ponieważ w ogóle wydaje się, że *slasher* jest silnie związany z kulturą Stanów Zjednoczonych. Za ikoniczne dla Ameryki można uznać motywy, takie jak: samotny, psychopatyczny zabójca, koncepcja seryjnego mordercy, w ogóle, wreszcie inicjacja społeczno-kulturowa, jaką przechodzą młodzi ludzie kończący szkołę lub *college* (nader często będący przecież bohaterami *slasherów*). Co prawda w swoich wczesnych latach pierwsze *slashery* inspirowały się dość wyraźnie specyficznym gatunkiem kina europejskiego, a mianowicie włoskim *giallo* [Walkiewicz 2011, online]⁷, jednak zasadniczo jest to konwencja filmu *stricte* amerykańska. Nie oznacza to oczywiście, że w innych krajach jej nie podejmowano, zwykle jednak było to dość odtwórcze. Na polskim gruncie do nurtu tego nawiązywała *Pora mroku* (2008) Grzegorza Kuczeriszki, film ten jednak został chłodno przyjęty zarówno przez krytykę, jak i widzów, a oprócz tego estetycznie zbliża się on do podgatunków *gore*, *splatter* lub *torture porn* niż do klasycznego *slaschera* [Muszyński 2008, online]. Pozostawiając na boku rozbudowany rynek horrorów azjatyckich, głównie japońskich i koreańskich, gdzie konwencja *slaschera* również odnajdywała swoje miejsce (choć nigdy wiodące), dla ułatwienia można przyjąć, że ta odmiana gatunkowa kina grozy jest charakterystyczna dla kultury i filmografii amerykańskiej. Co więcej, należy podkreślić, że *slasher* albo „maniakalny thriller” (bo takiego określenia używa część rosyjskiej krytyki) był gatunkiem właściwie nieistniejącym w kinematografii ZSRR ze względów ideowych. Figura maniakalnego zabójcy, pozbawionego cienia skrupułów i jakiegokolwiek moralności, zabijającego z równym okrucieństwem dorosłych, dzieci, kobiety i mężczyzn nie mieściła się w zakresie obszaru ideowego, w którym poruszać się miało kino Kraju Rad. Przypadki realnie istniejących seryjnych i maniakalnych morderców były więc skrzętnie tuszowane – tak, aby nie przedostawały się do opinii publicznej. Istnienie takich postaci zgodnie z obowiązującą ideologią przypisywano wyłącznie zdeprawowanemu światu zachodniemu [Петров 2012, online].

Interesujące staje się więc pytanie, czy rosyjski film grozy – zrealizowany w 1997 roku obraz *Wężowe źródło* w reżyserii N. Lebediewa – można uznać

⁷ Za prekursora *slasherów* dość często uważa się film *Krwawy obóz* (1971) w reżyserii Mario Bavy [Płaza 2015, online].

za zgodny z konwencją gatunkową, udany, pełnoprawny *slasher*, czy też jest to raczej film jedynie wykorzystujący niektóre jego elementy narracyjne?

Wężowe źródło powstało w połowie lat 90. – w czasach, gdy rosyjska kinematografia przechodziła znaczące zmiany. Kilka lat po rozwiązaniu Związku Radzieckiego nastąpił obfity wysyp kina gatunkowego, nastawionego na komercyjny sukces na lokalnym rynku. Poza nielicznymi wyjątkami zaznaczył się wyraźny odwrót od kina artystycznego. Triumf święciły przede wszystkim filmy kryminalne i gangsterskie, a także epickie opowieści wojenne. Podjęcie próby zrealizowania horroru wpisuje się zatem w szerszą aurę kina rosyjskiego tamtej dekady. Możliwość powstawania takich filmów wynikała oczywiście z likwidacji cenzury. *Wężowe źródło* określane jest jako pierwszy rosyjski film, który mierzy się z typowym przeciwieństwem dla *slasher* motywem maniackalnego mordercy [Петров 2012, online].

Urodzony w 1966 roku w Kiszyniowie Nikołaj Lebediew już od początku swojej kariery filmowej wykazywał zainteresowanie kinem grozy. Na pograniczu horroru i filmu psychologicznego plasował się jego krótkometrażowy debiut *Nocleg. Piątek (Ночлег. Пятница)* z 1991 roku. W kolejnych latach twórca oddał się komercyjnej pracy na rzecz telewizji, gdzie pracował w charakterze scenarzysty i reżysera programu dla dzieci – znanej również w Polsce *Ulicy Sezamkowej*. Realizował także dokumenty i podejmował próby literackie, głównie w gatunku kryminalnym. Pełnometrażowym debiutem N. Lebediewa był będący przedmiotem niniejszych rozważań obraz *Wężowe źródło*, który mimo niskiego budżetu został dobrze przyjęty i chwalony był za precyzyjną realizację i klimat bliski filmom A. Hitchcocka. W następnych latach reżyser zrealizował kilka innych, z reguły także dobrze przyjętych filmów.

Wężowe źródło w większości materiałów prasowych i katalogów kina rosyjskiego przedstawiany jest jako *thriller*. Mimo to historia maniackalnych zabójstw rozgrywających się na rosyjskiej prowincji wydaje się bliska wyznacznikom narracyjnym *slasher*a. Przez recenzentów film był określany jako przykład udanego przeniesienia sprawdzonych wzorców gatunkowych na grunt rosyjski [Васильев 2001, online]. Chwalono także sugestywny klimat i klaustrofobiczny świat przedstawiony, w którym rozgrywa się akcja.

Fabula filmu to historia młodej kobiety imieniem Dina (Jekatierina Gusiewa), która przyjeżdża do małego miasteczka, aby odbyć tam praktykę w lokalnej szkole, a przy tym spotkać się ze swą dawną miłością – Aleksiejem (Siergiej Machowikow). Miejsce, do której przybywa dziewczyna, pod pozorem sielskiego spokoju kryje swoje mroczne tajemnice. Bohaterka uwikłana zostaje w wątek serii morderstw na młodych kobietach, których ktoś dokonuje po zmroku. Istotną rolę w fabule odgrywają także lokalny fotograf (Dmitrij Marjanow) oraz apodyktyczna

dyrektorka szkoły (Olga Ostroumowa), pełniąca rolę niekwestionowanej przywódczyni lokalnej społeczności, której autorytetu obawia się nawet komendant lokalnego posterunku milicji. Cała ta fabuła jest mało oryginalna i opiera się na wielu dobrze znanych schematach, wykorzystywanych od lat przez kino gatunkowe z obszaru *thrillera* i horroru – przede wszystkim amerykańskie [Петров 2012, online]. Jeżeli nie szukać w omawianym obrazie zbyt wygórowanych ambicji artystycznych, to można uznać go za całkiem udany przykład przeniesienia tych tropów i motywów na grunt młodego kina rosyjskiego.

Czy jednak *Wężowe źródło* można traktować jako *slasher*? Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Na dobrą sprawę, gdyby trzymać się ścisłych wyznaczników gatunkowych, to film N. Lebediewa nie jest nawet horrorem, ponieważ nie występują w nim elementy jednoznacznie nadprzyrodzonej proveniencji. Jest to więc raczej *thriller*, jednak cała jego otoczka estetyczna na tyle wyraźnie nawiązuje do kina grozy, że nie będzie wielkim nadużyciem stwierdzenie, iż film ma raczej charakter horroru niż kryminalnego *thrillera*. Trzeba przy tym pamiętać, że *slasher* jest odmianą gatunkową horroru, w której czynniki nadnaturalne (duchy, *zombie*, umarli, demony itd.) często nie występują, a negatywny bohater, mimo swoich szczególnych i wyjątkowych cech, jest człowiekiem z krwi i kości. *Wężowe źródło* nie kryje zresztą swych horrorowych inklinacji, począwszy od otwierającej film kołysanki w duchu słynnego utworu Krzysztofa Komedy z *Dziecka Rosemary*, poprzez stylowe, mroczne zdjęcia, przewagę scen nocnych, cały katalog atrybutów grozy w postaci opuszczonych budynków, skrzypiących drzwi i okien, księżycowego światła, kostiumowych i scenograficznych nawiązań do epoki wiktoriańskiej, aż po pojawiające się niekiedy szybkie cięcia montażowe i akcenty dźwiękowe mające wywołać w odbiorcy lęk. Jeżeli nie trzymać się purystycznie wyznaczników gatunkowych, film N. Lebediewa można więc z powodzeniem uznać za horror, natomiast odrębnym pytaniem pozostaje, czy jest on rzeczywiście pierwszym rosyjskim *slasherem*. W celu zweryfikowania takiej hipotezy należy pokrótce przyjrzeć się temu obrazowi pod kątem wcześniej zidentyfikowanych podstawowych wyznaczników tego podgatunku filmowego.

Za jedną z generalnych cech *slaschera* uznano wcześniej specyficzny typ bohaterów, pośród których można wyodrębnić maniakałnego zabójcę, bohatera zbiorowego i *final girl*. Ten pierwszy typ bohatera występuje oczywiście w *Wężowym źródle*, bo na dokonanych przez niego morderstwach opiera się cała fabuła. Niemniej jednak jego konstrukcja nie jest typowa dla *slaschera*, choćby z tego powodu, że do ostatnich sekwencji filmu nie poznajemy jego tożsamości. Zidentyfikowanie zabójcy jest jedną z osi konfliktu przebiegu fabularnego, a podejrzania padają początkowo na osobę niewinną, którą jest główna bohaterka Dina. Oczywiście

podejrzanie rzucone na niewłaściwą postać to motyw, który w *slasherach* się pojawia (choćby w *Koszmarze z ulicy Wiązów*), jednak w rosyjskim filmie motyw ten ma charakter bliższy *thrillerom* kryminalnym w stylu Alfreda Hitchcocka czy na gruncie literackim Agathy Christie. Fabuła filmu właściwie nie pokazuje przemocy dokonywanej przez mordercę, poza jedną, kulminacyjną sceną. To znowu oddala go od typowych *slasherów*, a zbliża choćby do *Psychozy*. Zabójca nie ma cech, takich jak: nadludzka siła i wytrzymałość, wyjątkowa pomysłowość w dokonywaniu przemocy, nieuchwytność itp. Nie jest to zatem typowa figura maniakalnego mordercy znanego z klasycznych *slasherów*. Konstrukcja psychologiczna zabójcy także wydaje się inspirowana raczej kultowym filmem Hitchcocka niż klasycznymi *slasherami*. Andron (Jewgienij Mironow), który okazuje się ostatecznie zabójcą, to silnie związany z matką prymus, trzymający na biurku jej zdjęcie i umierając szepczący „Nie mówcie mojej matce”. Również motyw przebierania się w kobiece stroje wydaje się zaczerpnięty z *Psychozy* i podkreśla jeszcze silniej emocjonalne uzależnienie antagonisty od matki. Są to więc raczej elementy konstrukcji bohatera w psychologicznym *thrillerze* niż *slasherze*, aczkolwiek pewne podobieństwa z tym drugim także można tu odnaleźć. Przecież deformacja psychiczna *slasherowych* morderców ma zwykle korzenie w ich przeszłości – można przyjąć, że nadmierny związek z apodyktyczną i surową rodzicielką spowodował w bohaterze dysfunkcje emocjonalne, które ostatecznie przybrały ekstremalną formę.

Także bohater zbiorowy ma nieco odmienny charakter niż w najbardziej znanych filmach omawianego podgatunku. Niewątpliwie mieszkańcy miasteczka stanowią pewną zbiorowość, którą łączy z jednej strony zamieszkiwane miejsce, a z drugiej niechęć do obcych i pragnienie znalezienia winnego morderstw. Jednak większość społeczności stanowi tu tylko niewiele znaczące tło. Zaledwie kilka osób: dyrektorka szkoły, jej asystent Andron, szef milicji oraz właścicielka kwatery i jej córka (pomijając kluczowych bohaterów męskich, czyli Aleksieja i fotografa Andrieja) zarysowano nieco dogłębniej. Jednak nie stanowią one tak ściślej i odizolowanej grupy jak w wielu klasycznych *slasherach*. Nie jest to grupa żyjąca w przyjaźni, mająca wspólne cele, spędzająca wspólnie czas. Zasadniczą różnicą w stosunku do tradycyjnej formuły *slasher* jest także to, że członkowie tej grupy w większości nie padają ofiarą mordercy. Dwie młode kobiety przez niego zamordowane wpisują się raczej w motyw typowy dla *thrillerów* i klasycznych horrorów, w których punktem wyjścia historii staje się odnalezienie zwłok zabitej dziewczyny. *Slasher* często opiera się na budowanym napięciu bazującym na pytaniu: kto z grupy będzie następny? Tu nic takiego nie występuje. Nie ma tu klasycznego chwytu narracyjnego polegającego na tym, że grupa bohaterów na skutek brutalnych mordów zabójcy stopniowo się „zmniejsza” aż do momentu

pokonania go przez pozytywną bohaterkę. Można zatem przyjąć, iż – jakkolwiek przecież poszczególne *slashery* znacznie różnią się między sobą rozwiązaniami fabularnymi – jednak jak na razie ani w konstrukcji bohatera negatywnego, ani zbiorowego *Wężowe źródło* nie odwołuje się w pełni do typowych dla tej odmiany gatunkowej wyznaczników formalnych.

Co natomiast z charakterystyczną figurą tzw. *final girl*? Niewątpliwie jedyną postacią, która może być przypisana do tej roli, jest główna bohaterka, praktykantka Dina. Ma ona pewne cechy klasycznej *final girl ze slashera*: jest młoda, piękna, inteligentna, dociekliwa. To ona w finałowej, kulminacyjnej scenie omal nie pada ofiarą zabójcy, ale udaje jej się go pokonać i tym samym zamknąć główny wątek fabularny. Jednocześnie jednak Dina nie stroni od kontaktów z mężczyznami (za co finalnie nie zostaje „ukarana”), nie jest typem spokojnej, uległej kobietki ani też nie zostaje ostatnia na placu boju po stracie swoich współtowarzyszy z grupy, co jest standardowym rozwiązaniem w *slasherach*. Można zatem przyjąć, że główna bohaterka filmu ma wiele cech klasycznej *final girl*, ale nie jest jej pełnowymiarowym wcieleniem.

Jak wspomniano wcześniej, za kolejny wyznacznik odmiany gatunkowej horroru, jaką jest *slasher*, przyjęto stosowanie określonych rozwiązań narracyjnych i pewnych klisz sytuacyjnych. Mowa była o tak konstruowanej historii i bohaterach, aby działanie mordercy (mimo że jest on negatywnym bohaterem) przyjmowało w pewien sposób formę kary za niemoralność. Tego motywu nie odnajdujemy w jednoznaczny sposób w omawianym filmie, aczkolwiek trzeba zwrócić uwagę na to, że ofiary mordercy były kochankami Aleksieja, można zatem mówić tu o motywie zazdrości o powodzenie u płci pięknej.

W *slasherze* stosuje się też wiele różnych klisz sytuacyjnych, które z powodzeniem powtarzane są w każdym tego rodzaju filmie. Obraz N. Lebediewa zawiera typowe schematy estetyczne, ale właściwe raczej horrorowi w ogóle niż *slasherowi*. Mroczny charakter małego miasteczka, las nad jeziorem, zimne księżycowe światło, skrzypiące drzwi itp. to typowe tropy horroru, niekoniecznie jednak *slashera*. *Wężowe źródło* skupia się raczej na próbie odnalezienia mordercy i na relacjach psychologicznych pomiędzy bohaterami, niż bazuje na lęku, kto zaraz zginie, bo znajdzie się w niewłaściwym miejscu i niewłaściwym czasie. Nie oznacza to, że obraz rosyjskiego reżysera nie ma wewnętrznego napięcia, jednak jest ono budowane nieco inaczej niż w typowych *slasherach*. Stwierdzenie to natomiast przestaje mieć rację bytu w odniesieniu do kulminacyjnej sekwencji rozgrywającej się nocą w opuszczonej szkole pomiędzy ściganą Diną i usiłującym ją dopaść zamaskowanym zabójcą. Scenę zrealizowano dokładnie według zasad kierujących *slasherem*. Morderca jest przerażający, niewidoczny, przewidujący każdy ruch bohaterki i atakujący na nowo

ze zdwojoną siłą za każdym razem, gdy Dina jest przekonana, że udało jej się uciec przed niebezpieczeństwem. Ostatecznie bohaterka pokonuje oprawcę, wbijając mu rozbitą ampułkę z chemikaliami w twarz. To najbardziej krwawa i jednocześnie przerysowana scena całego filmu i jest jej zdecydowanie najbliższe do konwencji *slasher* z całego przebiegu fabularnego. Ogółem film natomiast ma charakter raczej poważny, jedynie postacie dyrektorki szkoły i jej asystenta wnoszą do fabuły pewien element przerysowania i humorystycznej groteski. Film N. Lebidiewa ma jednak pewne ambicje kina psychologicznego i z tego powodu trudno go traktować jako jednoznaczną, przerysowaną rozrywkę, jak u typowych *slasherów*. Od klasyki gatunku odróżnia go także fakt, że praktycznie nie pokazuje się tu przemocy, a morderca działa pozakadrowo. Oprócz wspomnianej sceny dwukrotnie widzimy zwłoki ofiar i właściwie na tym kończy się cały zestaw pożądanых przecież w *slasherze* okropności. W tym obszarze również widać rozdźwięk z podstawowymi wyznacznikami konwencji gatunkowej.

Film rosyjskiego reżysera nie stawia także specjalnie na erotykę, mimo wątku romansowego. Za element typowy dla *slasher* można jednak uznać scenę odnalezienia pierwszej ofiary podczas nocnej, półnagiej kąpieli bohaterki. Zestawienie młodego, seksownego ciała kobiety z ofiarą brutalnego mordu oraz jej przerażający krzyk jako reakcja na znalezisko to motywy zaczerpnięte z typowego katalogu strachu szanującego się *slasher*.

Wężowe źródło nie nosi też w sobie potencjału seryjności. Nie chodzi już tylko o to, że nie powstała kontynuacja filmu ani że raczej takowa nie była planowana, ale o fakt, że historia fabularna zostaje domknięta i nie pozostawia wielkiego pola do popisu pod tym względem (choć oczywiście, gdyby film odniósł olbrzymi sukces, wyobraźnia scenarzystów na pewno znalazłaby sposób na stworzenie ciągu dalszego historii Diny).

Czy można zatem jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy *Wężowe źródło* N. Lebidiewa da się uznać za pierwszy, pełnoprawny rosyjski *slasher*? Jeżeli trzymać się bardzo purystycznie wyznaczników tego podgatunku i odnosić do jego najbardziej klasycznych przedstawicieli, to odpowiedź z pewnością będzie negatywna. Rosyjski film nie jest typowym *slasherem* – jest mrocznym *thrillerem* utrzymanym w estetyce horroru, który jednak na ogół nie korzysta z typowych dla *slasher* rozwiązań. Nieco odmienna jest konstrukcja bohatera negatywnego, nie ma jasno zarysowanej grupy walczących z nim bohaterów pozytywnych, także główna bohaterka tylko po części spełnia kryteria figury *final girl*. Film obficie korzysta z motywów klasycznych dla horroru (dlatego estetycznie jest mu bliżej do kina grozy niż *thrillera*), nie są to jednak na ogół motywy typowe dla podgatunku *slasher*. Niewiele jest tu też przerysowania i epatowania przemocą,

a film nie stworzył potencjału seryjności. Niemniej jednak sugestywna, stworzona ściśle według konwencji scena kulminacyjna oraz niektóre inne motywy (jak np. znajdowanie zwłok ofiar) wydają się dość dobrze odpowiadać konwencji *slasher*a. Niewątpliwie twórcy filmu inspirowali się tym podgatunkiem horroru i doskonale znali jego amerykańską klasykę. Nawet jeżeli *Wężowe źródło* nie jest więc filmem, który można określić jako pełnoprawny *slasher*, pierwszy w rosyjskiej kinematografii, to i tak niewątpliwie dzierży on palmę pierwszeństwa jako obraz, który w takim stopniu inspirował się zarówno tą odmianą gatunkową, jak i w ogóle estetyką amerykańskiego kina grozy. Co więcej, dzięki reżyserskim umiejętnościom N. Lebediewa i doborowej obsadzie aktorskiej ów przeszczep gatunkowy można uznać za eksperyment spełniony.

Bibliografia

- Bukowczan-Rzeszut Agnieszka. 2012. *Renesans slasherów, czyli morderca nie umiera nigdy*. „Film Polter” 6 sierpnia. (online) <http://polter.pl/film/Renesans-slasherow-c24690> (dostęp 20.08.2019).
- Chymkowska Karolina. 2017. *Bracia Myersa, następcy Kruegera. Kultowe slashery a rzeczywistość*. „Film.org.pl” 28 kwietnia. (online) <https://film.org.pl/a/bracia-myersa-nastepcy-kruegera-kultowe-slashery-a-rzeczywistosc-110191> (dostęp 20.08.2019).
- Łętowski Marcin. 2008. *Slashery albo psychopata ukryty w lazience*. „Racjonalista” 3 grudnia. (online) <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6231> (dostęp 20.08.2019).
- Miniewicz Sonia. 2016. *Jednym zniszczył dzieciństwo, inni uwielbiają się go bać. Laleczka Chucky w TV*. „Gazeta Wyborcza. Kultura” 7 października. (online) <http://kultura.gazeta.pl/kultura/7,127222,20797683,jednym-zniszczyl-dziecinstwo-inni-uwielbiaja-sie-go-bac-laleczka.html> (dostęp 20.08.2019).
- Muszyński Łukasz. 2008. *Pora umierać*. „FilmWeb” 17 kwietnia. (online) <https://www.filmweb.pl/review/Pora+umiera%C4%87-5419> (dostęp 20.08.2019).
- Petrov Aleksej. 2012. *Ubit' po-russki*. „Darker” nr 9. (online) <http://darkeromagazine.ru/page/ubit-po-russki> (dostęp 15.02.2019) [Петров Алексей. 2012. *Убить по-русски*. „Darker” nr 9. (online) <http://darkeromagazine.ru/page/ubit-po-russki> (dostęp 20.08.2019)].
- Płaza Marta. 2015. *Zabijając śmiechem, czyli jak „Krzyk” Wesa Cravena zmienił historię slasherów*. „Na Ekranie” 2 lipca. (online) <https://naekranie.pl/artykuly/zabijajac-smiechem-czyli-jak-krzyk-wesa-cravena-zmienil-historie-slasherow> (dostęp 20.08.2019).
- Vasil'ev Aleksej. 2001. *O fil'me „Zmeinyj istočnik”*. „Afisha.ru” 1 stycznia. (online) <https://www.afisha.ru/movie/165810/?reviewid=144244> (dostęp 20.08.2019) [Васильев Алексей. 2001. *О фильме „Змеиный источник”*. „Afisha.ru” 1 stycznia. (online) <https://www.afisha.ru/movie/165810/?reviewid=144244> (dostęp 20.08.2019)].
- Walkiewicz Michał. 2011. *Krzyk w pustkę. O kinie Wesa Cravena*. „Dwutygodnik.com” nr 54. (online) <https://www.dwutygodnik.com/artykul/2086-krzyk-w-pustke-o-kinie-wesa-cravena.html> (dostęp 20.08.2019).
- Wichowicz Amelia. 2012. *Post-slasher, czyli postmodernistyczny wariant slashera*. „Polisemia – Czasopismo Naukowe Antropologów Literatury Uniwersytetu Jagiellońskiego” t. 8, nr 1. (online) <http://www.polisemia.com.pl/numery-czasopisma/numer-12012-8/post-slasher> (dostęp 20.08.2019).

Wichowicz Amelia. 2016. *Krzyczące dziewczyny. Slasher w serialu*. „Ekrany” nr 3–4 (31–31). (online) http://ekrany.org.pl/seriale_gry_video/krzyczace-dziewczyny-slasher-w-serialu/ (dostęp 20.08.2019).

Summary

***Snake Spring* by Nikolai Lebedev and genre conventions of slasher films**

This article is an attempt to determine whether the successful film *Snake Spring*, directed by Nikolai Lebedev, can be considered the first slasher of Russian production. Slasher, as a subgenre of horror films, is not a typical phenomenon in Russian cinematography (or even more so Soviet), and its roots should be sought primarily in American culture and filmography.

In this text, the author, first of all, focuses on the slasher as such, presents his distinguishing features and lists the most important pictures of the world's cinematography representing this particular subgenre.

Key words: slasher, horror, Russian film, Nikolai Lebedev, *Snake Spring*

Przekładoznawstwo

Magdalena Dąbrowska

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

m.dabrowska@uw.edu.pl

DOI: 10.31648/apr.4663

Samuel Bogumił Linde w dziejach recepcji twórczości Nikołaja Karamzina (wokół polskiego przekładu *Rysu historycznego literatury rosyjskiej* Nikołaja Grecza)

Studia nad recepcją twórczości Nikołaja Michajłowicza Karamzina (1766–1826), jednego z czołowych przedstawicieli rosyjskiego oświecenia, były prowadzone w Polsce zwykle w ramach zakrojonych na szerszą skalę prac badawczych. Ich główną niedoskonałość stanowi faktograficzna niekompletność. Fakty odnotowane przez jednego badacza były pomijane przez drugiego, niektóre w ogóle nie zostały uwzględnione lub podlegały uproszczeniom czy zniekształceniom. Słowa „niedoskonałość” nie należy traktować przy tym jako zarzutu wobec autorów, lecz jako konstatację ze ściśle karamzinologicznej perspektywy. Taki stan dotyczył faktów udokumentowanych, a nie tylko rzeczy domniemanych, jak pierwsze przekłady Karamzinowskich opowieści sentymentalnych [por. Kowalczyk 1977, 3–16]. Przekład *Julii*, datowany na 1798 rok i uznany za zaginiony, wymieniają bibliografowie Karol Estreicher [Estreicher 1903, 109] i Stiepan Ponomariow [Пономарев 1883, passim]. Jeśli istniałby on rzeczywiście, pozbawiłby tłumaczenie Ignacego Buysona pierwszej części *Listów podróżnika rosyjskiego* wydane w Wilnie w 1802 roku [Karamzin 1802] statusu najstarszego przekładu utworu pisarza na język polski. Wzmianka o przekładzie *Biednej Lizy* z odwołaniem do Fiodora Glinki, jakoby widzącego go na Wołyniu w rękach „romantycznych Polek”¹, jest obecna w biografii Karamzina napisanej przez Michaiła Pogodina [Погодин 1866, 243].

Niniejszy artykuł zawiera częściowe wyniki badań nad *Rysem historycznym literatury rosyjskiej* Nikołaja Grecza, wydanym w przekładzie i opracowaniu Samuela Bogumiła Lindego w 1823 roku w Warszawie [Grecz 1823]. Przez określenie „w opracowaniu” należy rozumieć opatrzenie publikacji przez S.B. Lindego obszerną przedmową, zatytułowaną *Przedmowa polskiego wydawcy*, oraz aneksami (zwanymi „dodatkami”), a także – zarówno w części głównej, jak i aneksowej – przypisami,

¹ Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D.

oznaczonymi inicjałem „L”. Przedmiotem rozpatrzenia stanie się pierwszy aneks, noszący tytuł *Z Karamzina o powieści „Wyprawa Igora”* [Karamzin 1823, 381–385]² i stanowiący tłumaczenie fragmentu rozdziału 7 (*Stan Rosji od XI do XIII wieku*) tomu III *Historii państwa rosyjskiego*. W przekładzie na język polski Grzegorza Buczyńskiego *Historia państwa rosyjskiego* ukazała się w latach 1824–1830 [por. Karamzin 1825, 201–205]. W związku z tym, że N. Karamzin włączył do tego rozdziału urywki *Słowa o wyprawie Igora*, arcydzieła literatury staroruskiej z XII wieku, stanowiącego świadectwo wysokiego poziomu kulturalnego Rusi Kijowskiej, pierwszy „dodatek” do *Rysu historycznego literatury rosyjskiej* N. Grecza można rozpatrywać w kontekście dziejów znajomości czytelników polskich zarówno z *Historią państwa rosyjskiego* N. Karamzina, jak i ze *Słowem o wyprawie Igora*. Studia nad tym drugim zagadnieniem mają w Polsce bogatszą tradycję niż badania karamzinologiczne, w dużym stopniu za sprawą Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej, niedawno przypomnianej środowisku sławistycznemu dzięki wydaniu korespondencji z Kazimierzem Nitschem [*Materiały do dziejów...* 2018]³. Nie dziwi więc, że najobszerniejszą wzmiankę o Karamzinowskim aneksie do pracy N. Grecza zawiera monograficzne opracowanie A. Obrębskiej-Jabłońskiej *Słowa o wyprawie Igora* z 1954 roku [Obrębska-Jabłońska 1954, 72–73], poprzedzone skróconą wersją zamieszczoną dwa lata wcześniej w „Pamiętniku Literackim” [Obrębska-Jabłońska 1952, 408–441]. Ryszard Łużny nazwał dołączony do książki Nikołaja Grecza artykuł Nikołaja Karamzina „przeróbką-przekładem” *Słowa o wyprawie Igora* i podkreślił jego rolę w ugruntowaniu „sławy i popularności (...) niedawno odkrytego” zabytku [Łużny 1975, 10]. Dla Witolda Kowalczyka artykuł Nikołaja Karamzina stanowił streszczenie *Słowa o wyprawie Igora*, wzbogacone „próbkami” jego stylu [Kowalczyk 1977, 5]. Jak widać, nie tylko A. Obrębska-Jabłońska, ale także R. Łużny i W. Kowalczyk przyjęli perspektywę badaczy *Słowa o wyprawie Igora*, niemal całkowicie przenosząc uwagę z N. Karamzina na opisywany przez niego zabytek. Jedynie z bibliograficznego obowiązku odnotowali opublikowanie artykułu *Z Karamzina o powieści „Wyprawa Igora”* jako części składowej książki

² Część główna i aneksy mają własne karty tytułowe, dlatego traktowane są jako osobne pozycje bibliograficzne.

³ W listach – zebranych w drugiej części publikacji (1946–1958) – znajdujemy kilkadziesiąt wzmianek o pracy A. Obrębskiej-Jabłońskiej nad *Słowem o wyprawie Igora*, poczynając od lipca 1948 roku (list Nitscha z Zaborni ze słowami „Pogoda się dziś zepsuła, oby nie u Państwa, choć dla Igora to obojętne” [*Materiały do dziejów...* 2018, II, 133]) do lipca 1954 roku (list Obrębskiej-Jabłońskiej z Warszawy ze wzmianką o otrzymaniu drugiej „korekty Igora, całych 10 arkuszy” [*Materiały do dziejów...* 2018, II, 563]). Korespondencja stanowi materiał do studiów nad etapami naukowego opracowania zabytku, w tym rozstrzygnięcia kwestii szczegółowych (transkrypcja imion własnych i in.) i rejestrowania oraz oceny dotychczasowych przekładów na język polski (Cypriana Godebskiego, Adama Stanisława Kraśńskiego i in.).

N. Grecza, zupełnie ignorując ją samą. Co więcej, tylko A. Obrębska-Jabłońska napisała, że artykuł stanowi wyjątek z *Historii państwa rosyjskiego* i dodała, że przekłady S.B. Lindego i G. Buczyńskiego są od siebie niezależne [Obrębska-Jabłońska 1954, 73; por. Каптанова 2016, 404–414]. W niniejszym artykule *Słowo o wyprawie Igora* nie zniknie z pola widzenia, ale akcent zostanie położony na N. Karamzina i S.B. Lindego jako popularyzatora spuścizny tego pisarza w Polsce. Na plan pierwszy wysuną się odpowiedzi na pytania o pochodzenie artykułu N. Karamzina i jego miejsce w nowej całości, jaką stanowiła oddawana do rąk polskich czytelników książka N. Grecza.

Popularyzacja kultury rosyjskiej należy wciąż do najsłabiej rozpoznanych sfer działalności S.B. Lindego (1771–1847), językoznawcy, twórcy *Słownika języka polskiego*, bibliografa i bibliotekarza, dyrektora Biblioteki Publicznej przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim. Pierwszym jego działaniem w tym kierunku było opublikowanie w „Pamiętniku Warszawskim” w latach 1815–1816 artykułu *O literaturze rosyjskiej*, będącego rozprawą o *Rysie bibliografii rosyjskiej* Wasilija Sopikowa [zob. Dąbrowska 2014a, 191–205; Olczak 2017, 197–206]. Drugie przedsięwzięcie stanowił „polski Grecz”, jak o przygotowanym dla polskich czytelników *Rysie historycznym literatury rosyjskiej* Nikołaja Grecza (1787–1867), rosyjskiego filologa, pisarza, krytyka literackiego, tłumacza i dziennikarza, wielokrotnie wyrażał się sam Samuel Bogumił Linde w listach do Wasilija Anastasewicza [*Korespondencja Samuela...* 2013, passim], wydawcy, tłumacza, poety, jednego z pierwszych w Rosji bibliografów i najaktywniejszych popularyzatorów w tym kraju literatury i kultury polskiej [zob. Dąbrowska 2014b, 364–374]. Ich korespondencja, prowadzona w latach 1822–1830, rzuca światło zarówno na proces powstawania „polskiego Grecza”, jak i znajomość S.B. Lindego z *Historią państwa rosyjskiego*.

Te dwie linie tematyczne korespondencji S.B. Lindego z W. Anastasewiczem mają wspólny punkt: wybrzmiewają w nich prośby polskiego uczonego o przesyłanie rosyjskich nowości książkowych. S.B. Linde nie tylko sam czuł potrzebę zapoznawania się na bieżąco z produkcją wydawniczą w Rosji, lecz także zaznajamiania z nią czytelników polskich. „Zmiłuj się, Panie, staraj się wszystkimi siłami z bogacić naszą bibliotekę literaturą rosyjską” – pisał z Warszawy we wrześniu 1822 roku [*Korespondencja Samuela...* 2013, 46]. U podłoża tych próśb leżała następująca obserwacja: „większa część (...) Polaków wyobrażenia nie ma, a[l]bo fałszywe ma o literaturze rosyjskiej” [*Korespondencja Samuela...* 2013, 45]. Przyczyny tego stanu rzeczy S.B. Linde łączył z niedostatkiem przekładów literatury rosyjskiej na język polski, o czym pisał w *Przedmowie polskiego wydawcy* do pracy N. Grecza: „dotąd u nas mało bardzo dzieł z rosyjskiego na polski język przełożono” [Grecz 1823, XXIV]. Z tego powodu czuł „tym większą potrzebę zastanawiać nad sposobem

tłumaczenia uwagę czytelnika” [Grecz 1823, XXIV] i rozważaniami na ten temat wypełnił końcowe partie przedmowy. O N. Karamzinie mowa jest w listach S.B. Lindego i W. Anastasewicza osiem razy (w dwóch W. Anastasewicza oraz sześciu S.B. Lindego), zawsze w kontekście *Historii państwa rosyjskiego*. Wasilij Anastasewicz wspominał o planach ukończenia przez Nikołaja Karamzina w 1822 roku tomu IX *Historii państwa rosyjskiego*, mającego zamykać się „na śmierci cara Godunowa”, oraz o znajdowaniu się w jego posiadaniu rękopisu rozprawy Nikołaja Bantysz-Kamińskiego o polsko-rosyjskich stosunkach dyplomatycznych [*Korespondencja Samuela...* 2013, 24], a także przetłumaczeniu dziewięciu początkowych tomów dzieła na język francuski oraz zakończeniu przez Nikołaja Karamzina przygotowania tomu X [*Korespondencja Samuela...* 2013, 50]. Omawiana korespondencja stanowi więc jeszcze jedno – dotychczas niewyzyskane – źródło wiadomości nie tylko o kalendarzu prac historyka oraz jego wydawców, lecz także przede wszystkim o rozchodzeniu się ich wśród czytelników. Samuel Bogumił Linde pisał zaś o czerpaniu informacji od Nikołaja Karamzina przez Ignacego Benedykta Rakowieckiego, który wskutek tego swą „słowiańską encyklopedyczną zbieraniną (...) dla Rosjan może niewiele nowego odkryć” [*Korespondencja Samuela...* 2013, 43], a także wystosowywał prośby o przesłanie tomów IX, X i XI *Historii państwa rosyjskiego* oraz skróconych edycji tej pracy [*Korespondencja Samuela...* 2013, 46, 74, 80, 85]. Nikołaj Karamzin miał stać się jednym z dziesięciu Rosjan obdarowanych przez Samuela Bogumiła Lindego dziełem Wincentego Kadłubka *Res gestae principum et regum Poloniae...*, którego taką liczbę egzemplarzy otrzymał od wydawcy Hipolita Kownackiego [*Korespondencja Samuela...* 2013, 102].

Omawiana praca N. Karamzina stanowi fragment *Historii państwa rosyjskiego*, ale przez S.B. Lindego została zaczerpnięta nie z tego pierwotnego źródła (tom III, którego była częścią, wyszedł w 1816 roku [zob. Карамзин 1816, 191–221]), ale z *Naukowej księgi literatury rosyjskiej* N. Grecza, wydanej w czterech tomach w latach 1819–1822 i pomyślanej jako obszernie omówienie piśmiennictwa rosyjskiego z przywołaniem kategorii teoretycznych oraz wypisami z niego [Греч 1819–1822]⁴. To samo pochodzenie ma pięć innych „dodatków” do „polskiego Grecza” (część aneksowa liczy dziesięć pozycji, choć początkowo, co odzwierciedla spis treści, miało być ich trzynaście, z czego ostatnie miały stanowić uzupełnienia, errata i indeksy). Zasadnicza część „polskiego Grecza” jest przekładem wydanego przez tegoż rosyjskiego filologa w 1822 roku krótkiego zarysu historii literatury rodzimej [Греч 1822]. W obu częściach – głównej i aneksowej – odnotowujemy skróty w stosunku do oryginałów, w których dokonywaniu S.B. Linde kierował się

⁴ Takie tłumaczenie tytułu pracy Grecza zaproponował sam Linde w *Przedmowie polskiego wydawcy*.

specyfiką nowych – polskich – odbiorców: niektóre partie pomiął, inne uzupełnił, wychodząc z założenia, że pewne treści są zbędne, a inne wymagają rozwinięcia. O tym, że pierwsza (wielotomowa) praca N. Grecza o literaturze rosyjskiej stworzyła grunt pod drugą (jednotomową), zaświadczył sam autor w przedmowie do tej ostatniej, napisanej w grudniu 1821 roku i zawierającej powtórzenie całych partii ze wstępu do poprzedniej. Zamysł przetłumaczenia na język polski jednotomowej pracy N. Grecza oraz dołączenia do niej aneksów S.B. Linde przedstawił w cytowanym liście do W. Anastasewicza z września 1822 roku, zaczynającym się od prośby o przesłanie owego wielotomowego opracowania i drugiego egzemplarza tego w jednym tomie: „Śmiem powtórzyć prośbę moją o jeden egzemplarz *Uczebnej knihi* (tj. *Naukowej księgi literatury rosyjskiej* – M.D.), a dodaję drugą o jeszcze jeden egzemplarz P[ana] Grecza *Historii literatury rosyjskiej* na ordynaryjnym papierze; szczerze zamýślam zająć się wydaniem dzieła tego w języku polskim, lecz radbym go pomnożyć dodatkami z literatury rosyjskiej, a może i paralelami z literatury polskiej” [*Korespondencja Samuela*... 2013, 46]. W miarę postępu prac S.B. Linde coraz bardziej utwierdzał się w przekonaniu o celowości wzbogacenia *Rysu historycznego literatury rosyjskiej* aneksami: „przekonany jestem, że zbiór taki o rosyjskiej literaturze większe uczyni na Polakach wrażenie, jak gdybym był z samym li gołym Greczem wystąpił” [*Korespondencja Samuela*... 2013, 72]. S.B. Linde miał dobre rozeznanie w spuściźnie N. Grecza, z której – po dołączeniu trzech pozycji zaczerpniętych z innych źródeł – stworzył nową całość, pomyślaną jako przeznaczone dla czytelników polskich wieloautorskie kompendium wiedzy o literaturze rosyjskiej. Wraz z wiadomościami na temat literatury polscy czytelnicy zyskiwali orientację w historii Rosji od średniowiecza do współczesności. Taką rolę odgrywał pierwszy – Karamzinowski – „dodatek”.

Pracę N. Karamzina można rozpatrywać jako osobną całość, „wyjąć” ją z *Rysu historycznego literatury rosyjskiej*. Nie jest to jednak rozwiązanie korzystne dla procesu interpretacyjnego ze względu na łączące ją powiązania zarówno z częścią główną „polskiego Grecza”, jak i z innymi „dodatkami” do niego. Słowo „powiązania” należy rozumieć jako opatrzenie jej przez S.B. Lindego odsyłaczami do pozostałych części książki, mającymi pokierować procesem lektury odbiorców polskich, uczynić ją bardziej świadomą i przez to efektywniejszą pod względem poznawczym.

W *Historii państwa rosyjskiego* fragment o *Słowie o wyprawie Igora* wchodził w skład rozdziału o stanie Rusi w XI–XIII wieku, przy czym pod użytym w jego tytule słowem „stan” kryły się system prawny, kierunki polityki wewnętrznej i zagranicznej, obyczaje, wojsko, handel i system monetarny, sztuka, nauka i literatura, podróżowanie. W zamyśle autora rozdział miał mieć charakter przeglądu

najważniejszych zjawisk i tendencji tamtej epoki, przygotowującego grunt pod opis wydarzeń. W *Naukowej księdze literatury rosyjskiej* N. Grecza fragment o *Słowie o wyprawie Igora* (i takiż tytuł noszący) znalazł się wśród siedmiu wyjątków z *Historii państwa rosyjskiego* [Греч 1819, I, 331–363]⁵, przytoczonych jako przykłady „stylu historycznego” (ros. „слог исторический”) w ramach „historii właściwej” (ros. „собственная история”). Przez to ostatnie określenie należy rozumieć spuściznę historiograficzną. Jeśli chodzi o rolę „aneksu” Karamzinowskiego do „polskiego Grecza”, to S.B. Linde sprecyzował ją w *Przedmowie polskiego wydawcy*: „gdy zaś na wielu miejscach swojej historii literatury rosyjskiej J.P. Grecz odwołuje się do wyimków w różnych częściach *Naukowej księgi [literatury rosyjskiej]* umieszczonych, postanowiłem z tych wybrać kilka takich, które by do dokładniejszego wyjaśnienia najgłówniejszych punktów literatury służyć mogły, jak (...) Karamzina wyciąg o powieści o Igorze; tym sposobem pozyskały właśnie najgłówniejsze punkty historii tej literatury niejaki komentarz, potrzebny zwłaszcza mniej z nią jeszcze obeznanym, a w zapasy jej nieopatrzonym” [Grecz 1823, XXII–XXIII]. O ile główna część „polskiego Grecza” zawiera zarys dziejów piśmiennictwa rosyjskiego, o tyle część aneksowa ma charakter antologii, dającej możliwość bezpośredniego kontaktu z tekstami autorskimi. Jak widać, rola odgrywana przez omawiany ustęp w *Historii państwa rosyjskiego* N. Karamzina, *Naukowej księdze literatury rosyjskiej* N. Grecza i w „polskim Greczu” jest różna, za każdym razem zależna od całościowego zamysłu autorskiego.

Zaczerpięcie tekstu przez S.B. Lindego z *Naukowej księgi literatury rosyjskiej* spowodowało, że nie znalazły się w nim przypisy (w liczbie jedenastu), którymi N. Karamzin opatrzył go w *Historii państwa rosyjskiego* i które N. Grecz pominął na potrzeby swojej pracy, zapewne po to, aby nie obciążać nadmiernie uwagi czytelników. Posługiwanie się przypisami, często bardzo obszernymi, było w owym czasie praktyką powszechnie stosowaną wśród historiografów [zob. Dąbrowska 2015a, 197–211; 2015b, 291–300], by wymienić Adama Naruszewicza [zob. Mazurkova 1993, 101; Grabski 1983, 82]. Tę samą praktykę widzimy wśród tłumaczy i redaktorów. W „polskim Greczu” S.B. Linde zastosował dwa rodzaje przypisów: merytoryczne, zawierające informacje uzupełniające, oraz bibliograficzne, odsyłające do innych publikacji na dany temat lub do pozostałych partii tej samej pozycji. Niektóre przypisy miały mieszany charakter. Osobną grupę stanowiły przypisy zawierające komentarz tłumacza do przekładu.

⁵ Mają one tytuły: 1. *Призвание Князей Варяжеских в Россию и основание монархии*. 2. *Ослепление Василька*. 3. *Слово о полку Игореве*. 4. *Убиение Великого Князя Михаила Ярославича в Орде*. 5. *Черная Смерть*. 6. *Битва на Куликовом поле*. 7. *Обозрение истории Новгорода*.

Aneks Karamzinowski w „polskim Greczu” rozpoczyna się od przypomnienia datowania *Słowa o wyprawie Igora* i przypisania jego autorstwa osobie świeckiej, zamyka go zaś ocena wartości artystycznej: „czytelnik widzi, że płód ten starożytności odznacza się mocą wyrażeń, pięknościami języka malarskiego, śmiałymi porównaniami, właściwym rymotwórstwu młodocianych narodów” [Karamzin 1823, 385]. Na jego główną część składają się dwie warstwy: streszczenie i cytowania. Albo inaczej, jeśli posłużyć się słowami samego N. Karamzina: „przedstawiamy tu treść (...), a wraz najważniejsze miejsca, które by nam dały wyobrażenie o smaku i poetyckim języku przodków” [Karamzin 1823, 382]. W narrację autorską zostały wplecione cytaty ze *Słowa o wyprawie Igora*, którego tytuł brzmi w „polskim Greczu” w wersji oryginalnej (*Слово о полку Игореве*) i przekładzie S.B. Lindego (*Powieść o wyprawie Igora*), od pojedynczych słów i zwrotów (stałe epitety itp.) do rozbudowanych ustępów, z których najobszerniejszy jest płacz (lament) Jarosławny, żony Igora. Jak zauważa A. Obrębska-Jabłońska, mamy do czynienia tu z „podaniem *Słowa* z drugiej ręki (za Karamzinem)”, prozatorskim, o „niezaprzeczonych walorach literackich” [Obrębska-Jabłońska 1954, 72, 73]. W przypadku partii niebędących cytatami ze *Słowa o wyprawie Igora* czy, prościej, pióra samego N. Karamzina, mamy do czynienia z „podaniem” „z pierwszej ręki”. Za tą samą badaczką warto przypomnieć, że

pierwszą konfrontację polskiego przekładu z tekstem staroruskim spotyka czytelnik polski (...) w dziele Ignacego Benedykta Rakowieckiego (...) *Prawda Ruska* (...); jest ono podane w nielicznych fragmentach jako ilustracja rysu historycznego Słowian, ale autor, wydawca i komentator wcześniejszych od *Słowa* zabytków staroruskich, równoległe do przekładu (...) cytował tekst oryginalny (...); jest to pierwszy pewny przekład polskiego tłumaczenia z bezpośredniego źródła [Obrębska-Jabłońska 1954, 73; zob. Rakowiecki 1820–1822, passim].

Wśród sześciu przypisów, którymi S.B. Linde opatrzył pracę N. Karamzina, występują wszystkie wymienione wyżej odmiany. Już na poziomie tytułu znajdujemy przypis z odsyłaczem do części głównej *Rysu historycznego literatury rosyjskiej* („obacz wyżej & 22 nr 8 i przyp[is] 12” [Karamzin 1823, 381]), połączony z uzupełnieniem o charakterze bibliograficznym. W miejscu, do którego czytelnik miał się cofnąć, zawarty był opis języka zabytku (to treść tekstu głównego) oraz dziejów jego odnalezienia i pierwszych wydań (na to rzucił światło przypis). Te partie pracy N. Grecza S.B. Linde również opatrzył własnymi przypisami, dwojakiego rodzaju i w zależności od niego oznaczonymi różnymi symbolami graficznymi: gwiazdką został zaznaczony odsyłacz do pierwszego aneksu, literami – przypisy o charakterze merytorycznym i bibliograficznym. Przypisem z odsyłaczem

do innego „dodatku” opatrzył Samuel Bogumił Linde ostatnie – zacytowane powyżej – zdanie artykułu: był nim *Rzut oka na starożytną i nową literaturę w Rosji* Aleksandra Bestużewa („obacz w Dodatku VIII” [Bestużew 1823, 479–512]⁶), opublikowany po raz pierwszy w almanachu „Polarnaja zwiezda” w 1822 roku [zob. Бестужев 1960, 11–29]. Artykuł A. Bestużewa zwrócił uwagę czytelników na zabytki piśmiennictwa ruskiego o tematyce wojennej, do których należała także *Zadońszczyzna* Sofoniusza z Riazania, powstała pod przemożnym wpływem *Słowa o wyprawie Igora* (za Dmitrijem Lichaczowem ten datowany na przełom XIII i XIV wieku zabytek określa się mianem „naśladownictwa niestylizacyjnego” *Słowa o wyprawie Igora* [Лихачев 1979, 184–208]); o twórcy *Słowa o wyprawie Igora* A. Bestużew pisał, że „natchnął młodociany język ruską wojenną duszą” [Bestużew 1823, 483]. Jeśli chodzi o przypisy merytoryczne S.B. Lindego, to znajdujemy je w pracy N. Karamzina dwa: w jednym spotykamy się z próbą przybliżenia obcych realiów historycznych poprzez analogię z rodzimymi (wojownicy ruscy, „końcem kopii wykarmieni”, przypominają, jak czytamy w przypisie, „naszych Kurpików, którzy dzieciom chleb na wysokiej gałęzi zawieszają, skąd nie inaczej jak strzeleniem z łuku dostać go sobie mogą” [Karamzin 1823, 382; por. Linde 1855, 555]), drugi zawiera wyjaśnienie pochodzenia nazwy cerkwi w Kijowie („tak zwana od obrazu N.P. z Carogrodu przywiezionego przez kupca zwanego Pirogoszcz” [Karamzin 1823, 385]). I wreszcie trzecia grupa przypisów, mianowicie zawierające komentarz do przekładu: w pierwszym S.B. Linde deklarował zamiar przełożenia zabytku „jak najdosłowniej, ile tylko polszczyzna pozwoliła”, by „dać wyobrażenie o smaku i poetyckim języku przodków” (to już słowa samego N. Karamzina, do których odnosi się przypis tłumacza) [Karamzin 1823, 382], drugi jakby stanowi praktyczną realizację tej deklaracji (S.B. Linde wyjaśnia, że słowa „grzmi sława w Kijowie” należy rozumieć jako „brzmi wieść w Kijowie” [Karamzin 1823, 382]).

Cel wydania *Rysu historycznego literatury rosyjskiej* i „dodatków” do niego S.B. Linde określił w *Przedmowie polskiego wydawcy* jako „oświecenie nas (tj. Polaków – M.D.) dokładnie względem dawnego i teraźniejszego stanu literatury naszych pobratymców” [Grecz 1823, III]. Według Ryszarda W. Wołoszyńskiego polski uczyony „pragnął, by trud jego przyczynił się do zbliżenia obu narodów na zasadzie wzajemnego szacunku, znajomości obopólnych zasług i dorobku”; jego opracowanie, „gruntowne i w wielu miejscach samodzielne, (...) wypełniało odtąd funkcje podstawowego informatora o problematyce kultury rosyjskiej” [Wołoszyński 1974, 133, 134]. Reakcje na wydanie zarówno książek N. Grecza w Rosji, jak i „polskiego Grecza” w Polsce były żywe. Ich przegląd wzbogaca wiedzę także

⁶ Odsyłacz jest nieprecyzyjny, gdyż artykuł Bestużewa ma oznaczenie „VIIa”.

o rosyjskim i polskim odbiorze spuścizny N. Karamzina. W *Przedmowie polskiego wydawcy* S.B. Linde, pisząc o „zarzuceniu (...) «Syna Ojczyzny» (tj. gazety „Syn Ocieczestwa” – M.D.) recenzjami i krytykami, nadto jeszcze i innych dzienników”, zauważył, że „najwięcej niesmaku u niektórych wzbudziło uwielbienie może cokolwiek zbyt uniesione zasług Karamzina, ile że w rosyjskiej literaturze (...) zjawiają się dwie szkoły przeciwne, Moskiewska trzymająca z Karamzinem i S[ankt] Petersburgska przenosząca styl dawny i słowa świeżokowane” [Grecz 1823, XV]. Komentarz ten wprowadzał czytelników w krąg dyskusji między ugrupowaniami literackimi Biesiada Miłośników Słowa Rosyjskiego i Arzamas, a w swojej głębszej warstwie w polemikę wokół rozprawy *Rozważania o starym i nowym stylu języka rosyjskiego* (1803) Aleksandra Szyszkowa, wymierzonej w stylistyczne innowacje Nikołaja Karamzina. „Polski Grecz” był źródłem *Krótkiego rysu historycznego literatury rosyjskiej* nauczyciela kaliskiego Palladego Filanowicza [Filanowicz 1827, 1–27], która to pozycja jest kolejnym materiałem do studiów nad polskim przekładem *Historii państwa rosyjskiego* i reakcją na to dzieło Joachima Lelewela [zob. Wołoszyński 1974, 134–135].

Bibliografia

- [Bestużew Aleksander]. 1823. *A. Bestużewa „Rzut oka na starożytną i nową literaturę w Rosji”*. W: *Dodatki do Mikołaja Grecza Rysu historii literatury rosyjskiej, zebrane i tłumaczone przez S.B. Lindego*. Warszawa: 479–512.
- Bestużev Aleksandr. 1960. *Vzglád na staruú i novuú slovesnost' v Rossii*. V: *Polarnaâ zvezda, izdannâ A. Bestużevym i K. Ryleevym*, Red. Arhipov V.A., Bazanov V.G., Levkovič Ā.L. Moskva–Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR: 11–29 [Бестужев Александр. 1960. *Взгляд на старую и новую словесность в России*. В: *Полярная звезда, изданная А. Бестужевым и К. Рылеевым*. Red. Архипов В.А., Базанов В.Г., Левкович Я.Л. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР: 11–29].
- Dąbrowska Magdalena. 2014a. *Samuel Bogumił Linde a kultura i nauka rosyjska (na materiale czasopism początku XIX wieku)*. „Acta Polono-Ruthenica” nr XIX: 191–205.
- Dąbrowska Magdalena. 2014b. *Wasilij Anastasiewicz jako popularyzator literatury polskiej w Rosji początku XIX wieku. Wokół czasopism „Северный вестник”, „Корифей, или Ключ литературы” i „Улей”*. W: *Literatura polska w świecie*. T. 5 (Mapowanie, opisy, interpretacje). Red. Cudak R. Katowice: Gnome: 364–374.
- Dąbrowska Magdalena. 2015a. *O przedmowach i przypisach w czasopismach jako źródłach do studiów nad rosyjsko-zachodnioeuropejskimi związkami literackimi, kulturalnymi i naukowymi (przełom XVIII i XIX wieku)*. W: *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą IV*. Red. Dzieniakowska J., Olczak-Kardas M. Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego: 197–211.
- Dąbrowska Magdalena. 2015b. *Niemarginalne marginalia. Ze studiów nad przypisami w dziełach historycznych oraz w powieściach pseudohistorycznych i ich tłumaczeniach (na polskim i rosyjskim materiale przełomu XVIII i XIX w.)*. W: *Historia, interpretacja, reprezentacja III*. Red. Mokrzejki L., Brodnicki M., Taraszkiewicz J., Gdańsk: Athenae Gedanenses: 291–300.
- Estreicher Karol. 1903. *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 8 (19). Kraków: Spółka Księgarzy Polskich.

- [Filanowicz Pallady]. [1827]. *Na popis publiczny uczniów Szkoły Wojewódzkiej Kaliskiej mający się odbyć w Sali Szkolnej w dniach 26. 27. i 28. lipca 1827 r. Prześwietną Publiczność imieniem Instytutu zaprasza X. Antoni Wolicki Rektor*. Kalisz: 1–27.
- Grabski Andrzej Feliks. 1983. *Perspektywy przeszłości. Studia i szkice historiograficzne*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- [Greč Nikolaj]. 1819–1822. *Učebnaâ kniga rossijskoj slovesnosti ili izbrannye mesta iz raznyh sočinenij i perevodov v stihah i proze s prisovokupleniem kratkih pravil ritoriki i piitiki, i istorii rossijskoj slovesnosti*. T. 1–4. Sankt-Petersburg [[Греч Николай]. 1819–1822. *Учебная книга российской словесности или избранные места из разных сочинений и переводов в стихах и прозе с присовокуплением кратких правил риторики и пиитики, и истории российской словесности*. T. 1–4. Санкт-Петербург].
- Greč Nikolaj. 1822. *Oпыт kratkoj istorii russkoj literatury*. Sankt-Petersburg [Греч Николай. 1822. *Опыт краткой истории русской литературы*. Санкт-Петербург].
- [Grecz Mikołaj]. 1823. *Mikołaja Grecza [...] Rys historyczny literatury rosyjskiej, z rosyjskiego przez Samuela Bogumila Linde, [...] z dodatkami z Batuszkowa, Bestużewa, Bulharyna, Kaczenowskiego, Karamzina, Köppena, Kornilowicza, Wiazemskiego, nakładem i drukiem N. Glücksberga, księgarza i typografa Królewskiego Uniwersytetu*. Warszawa.
- [Karamzin Mikołaj]. 1802. *Listy ruskiego wojażera*. Cz. 1. Tłum. I. Buyson. Wilno.
- Karamzin Nikolaj. 1816. *Istorija gosudarstva Rossijskogo*. T. 3. Sankt-Petersburg [Карамзин Николай. 1816. *История государства Российского*. T. 3. Санкт-Петербург].
- [Karamzin Mikołaj]. 1823. *Dodatek pierwszy z Karamzina, o powieści „Wyprawa Igora”*. W: *Dodatki do Mikołaja Grecza Rysu historii literatury rosyjskiej, zebrane i tłumaczone przez S.B. Lindego*. Warszawa: 381–385.
- [Karamzin Mikołaj]. 1825. *Historia państwa rosyjskiego*. T. 3. Tłum. Buczyński G. Warszawa.
- Kašanova Olga. 2016. *Velikij knâz' Konstantin Pavlovič i „Istorija gosudarstva Rossijskogo” (k вопросу ee perevoda na polskij âzyk)*. „Karamzinskij sbornik” nr 5–6: 404–414 [Каштанова Ольга. 2016. *Великий князь Константин Павлович и „История государства Российского” Н.М. Карамзина (к вопросу ее перевода на польский язык)*. „Карамзинский сборник” № 5–6: 404–414].
- Korespondencja Samuela Bogumila Lindego z Bazylim Anastasewiczem 1822–1830*. 2013. Red. Ptaszyk M.: Toruń: Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu.
- Kowalczyk Witold. 1977. *O polskich tłumaczeniach utworów Mikołaja Karamzina*. „Slavia Orientalis” nr 1: 3–16.
- Lihačev Dmitrij. 1979. *Poetika drevnerusskoj literatury*. Moskva: Nauka [Лихачев Дмитрий. 1979. *Поэтика древнерусской литературы*. Москва: Наука].
- Linde Samuel Bogumił. 1855. *Słownik języka polskiego*. T. 2. Lwów.
- Łużny Ryszard. 1975. *Mikołaj Karamzin*. W: *Pisarze i krytycy. Z recepcji nowożytnej literatury rosyjskiej w Polsce*. Red. Galster B., Kamionkova J., Sierocka K. Wrocław–Warszawa–Kra-ków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 9–12.
- Materiały do dziejów polskiego językoznawstwa III. Korespondencja Kazimierza Nitscha i Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej 1925–1958*. Cz. 1–2. 2018. Red. Skarzyński M., Smułkowa E. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Mazurkova Bożena. 1993. *Literacka rama wydawnicza dzieł Franciszka Dionizego Książnika (na tle porównawczym)*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Obrębska-Jabłońska Antonina. 1952. „*Słowo o wyprawie Igora*” w przekładach polskich. „Pamiętnik Literacki” nr 1/2: 408–441.
- Obrębska-Jabłońska Antonina. 1954. *Słowo o wyprawie Igora*. Warszawa: PIW.
- Olczak Zbigniew. 2017. *Samuel Bogumił Linde jako popularyzator literatury rosyjskiej (wokół Karamzina)*. W: *Mikołaj Karamzin i jego czasy*. Red. Dąbrowska M., Głuszkowski P. Warszawa: Instytut Ruscystyki: 197–206.

- Pogodin Mihail. 1866. *Nikołaj Mihajłovič Karamzin, po ego sočineniam, pismam i otzyvam sovremennikov. Materialy dla biografii*. Č. 1. Moskva [Погодин Михаил. 1866. *Николай Михайлович Карамзин, по его сочинениям, письмам и отзывам современников. Материалы для биографии*. Ч. 1. Москва].
- Ponomarev Stepan. 1883. *Materialy dla biografii literatury o N.M. Karamzinie, k stoletiu ego literaturnoj deatelnosti (1783–1883)*. Sankt-Petersburg [Пономарев Степан. 1883. *Материалы для биографии литературы о Н.М. Карамзине, к столетию его литературной деятельности (1783–1883)*. Санкт-Петербург].
- [Rakowiecki Ignacy Benedykt]. 1820–1822. *Prawda Ruska, czyli Prawda Wielkiego Xięcia Jarosława Władimirowicza tudzież Traktaty Olga i Igora W.W. X.X. Kijowskich z cesarzami greckimi i Mścislawa, Dawidowicza X. Smoleńskiego z Rygą zawarte, których Texta obok z polskim tłumaczeniem poprzedza Rys historyczny zwyczajów, obyczajów, religii, praw i języka dawnych słowiańskich i słowiańsko-ruskich narodów*. T. 1–2. Warszawa.
- Wołoszyński Ryszard W. 1974. *Polsko-rosyjskie związki w naukach społecznych 1801–1830*. Warszawa: PWN.

Summary

Samuel Bogumił Linde and reception of Nikolay Karamzin's works (around the Polish translation of the *Historical Background of Russian literature* by Nikolay Gretschi)

The paper presents annex no. 1 to the *Historical background of the Russian literature* by Nikolay Gretschi, translated and edited by Samuel Bogumił Linde (Warszawa, 1823). The annex, entitled *About the story "The Igor's Campaign" by Karamzin*, is a translation of the excerpt from the *History of the Russian state* (chap. 7, vol. III), which was published in another work of Gretschi, the *Scientific book of the Russian literature* (vol. 1–4, Saint-Petersburg, 1819–1822). It concerns the masterpiece of the Old-Russian literature *The Tale of Igor's Campaign*. The paper presents the place of Karamzin's work in the structure of the Polish edition of the "Historical background of the Russian literature". An interpretive context is Linde's correspondence with Vasily Anastasyevitch.

Key words: reception, Samuel Bogumił Linde, Nikolay Gretschi, Nikolay Karamzin, *The Tale of Igor's Campaign*

Natalya Didenko

DOI: 10.31648/apr.4664

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: <https://orcid.org/000-0003-3610-0866>

natalya.didenko@uwr.edu.pl

Особенности идиолекта главной героини мультфильма *Маша и медведь* и их передача в переводе на польский язык¹

Маша и медведь – мультипликационный сериал, созданный в России и переведенный на многие языки, стал за последние годы особо популярным. На польских телеэкранах мультфильм появился в 2014 году и уже в течение нескольких лет по мере выхода новых серий систематически переводится.

Целью статьи является сравнительное описание индивидуальных особенностей языка искусственно созданной языковой личности (главной героини мультфильма *Маша и медведь*) на основе стереотипных представлений о речепроизводстве ребенка дошкольного возраста в оригинальном и переводном аудиовизуальном произведении. Исследовательская гипотеза заключается в том, что в процессе перевода языковая личность главной героини при сохранении типичных свойств речи дошкольника может модифицироваться, изменяя при этом восприятие персонажа зрителем. Исследование базируется на теоретических размышлениях лингвоперсонологии, онтолингвистики и переводоведения.

Методология исследования основана на следующих этапах: 1) описание специфики создания собирательного образа персонажа в аудиовизуальном произведении на примере мультфильма *Маша и медведь*; 2) определение понятия «идиолект» с указанием его дифференцирующих признаков; 3) выделение типичных черт речевого творчества ребенка дошкольного возраста; 4) сравнительное изучение выбранного языкового материала оригинальной версии мультфильма с его переводом; 5) анализ переводческих техник

---

¹ Основные положения статьи были представлены в форме одноименного реферата на научном заседании Лаборатории междисциплинарных переводоведческих исследований и Кафедры русского языка Wrocławского университета 5 марта 2019 г.

(учитывая своеобразие аудиовизуального произведения)²; б) синтезирование полученных результатов.

Аудиовизуальное произведение, которым является мультфильм *Маша и медведь*, представляет собой взаимодействие разных знаковых систем, передающих информацию зрителю посредством четырех каналов: визуально-вербального, визуально-невербального, акустическо-вербального и акустическо-невербального [Sikora 2013, 48]. Собираемый образ персонажа аудиовизуального произведения создается путем наслаивания отличительных свойств и черт, сформировавшихся в каждом из каналов передачи информации. Стоит отметить, что уровень информативности каналов не будет одинаковым. К примеру, визуально-вербальный канал (надписи, субтитры и т.п.) практически не участвует в формировании образа главной героини мультфильма *Маша и медведь*. Акустическо-невербальный канал (музыка и шумы), как правило, характеризует транслируемую ситуацию, окружение, а не непосредственно персонажа. Наиболее информативными, на наш взгляд, являются визуально-невербальный и акустическо-вербальный каналы. Из первого можно получить базовые данные: 1) возрастные характеристики; 2) гендерная идентичность; 3) национальная принадлежность; 4) бихевиористические свойства; 5) особенности темперамента. Так, Маша – это русская (3) девочка (2) дошкольного возраста (1), непоседливая, чрезмерно активная (4), веселая и эмоциональная (5).

Взаимосвязь, а также взаимоограничение каналов передачи информации в аудиовизуальном произведении способствуют тому, что выше перечисленные личностные характеристики Маши также отражаются в акустическо-вербальном ряду, то есть в ее речи. Однако вместе с базовыми признаками речепроизводства Маши изобилует индивидуально-языковыми чертами, которые являются основой для формирования идиолекта персонажа в русской версии мультфильма.

Изучение индивидуально-речевых характеристик в рамках господствующей антропологической парадигмы является особенно актуальным, поскольку в центр внимания поставлена языковая личность. В русской лингвистике вопросы индивидуального речепроизводства рассматривались в работах следующих авторов: Георгий Богин, Виктор Виноградов, Юрий Караулов, Михаил Панов, Маргарита Китайгородская, Нина Розанова, Владимир Карасик

---

² В связи с тем, что статья не носит характер критической – не оценивает перевод мультфильма, а лишь сравнивает идиолектальные черты главной героини в оригинальной версии и переводной, собственные предложения относительно переводных эквивалентов здесь не предлагаются.

и др. В польском языкознании проблемами идиолекта и идоности занимались следующие лингвисты: Хенрик Борек, Станислав Гайда, Мариан Бугайски, Анна Козловска, Анджей Кудра и др. На современном этапе разработан ряд ключевых терминов для описания языковых особенностей индивида: «идиолект», «идиостиль», «речевой портрет», «речевой паспорт». Согласно дефиниции Виктора А. Виноградова идиолект – это «совокупность формальных и стилистических особенностей, свойственных речи отдельного носителя данного языка» [*Лингвистический энциклопедический словарь*, онлайн]. Существуют два подхода к понятию идиолект: первый, в узком смысле – это только специфические речевые особенности носителя языка; второй, в широком смысле – реализация данного языка в речепроизводстве индивида, то есть индивидуальные принципы выбора лексических единиц, конструирования предложений, реализации произносительных норм и т.д. [там же]. В первом понимании идиолект будет ближе к понятиям речевой портрет и речевой паспорт³, тогда как во втором понимании – к понятию идиостиль. О тождестве последних (идиолекта и идиостиля) говорить было бы некорректно, хотя определенная смежность им свойственна. Так, Елена Медведкова отмечает, что «понятие „идиостиль” логически расширяется и вбирает в себя понятие „идиолект” и рассматривается как вся совокупность языковых выразительных средств писателя, в то время как компонентами идиолекта становятся важнейшие черты идиостиля» [Медведкова, онлайн]. Нами будет использоваться термин «идиолект» в узком его понимании, который отражает специфичность языковых предпочтений индивида, сочетательных возможностей, а также творческих речевых действий [Богданова 2011, 103].

Маша, как искусственно созданная языковая личность, наделена комплексом лингвистических черт, которые выполняют функцию характеристики – указывают на то, что речь принадлежит ребенку дошкольного возраста. Согласно наблюдениям онтолингвистов ребенок в этот период развития находится в процессе овладения языком – его лексическим богатством, правилами построения производных слов, формирования грамматических форм и синтаксических конструкций [Чуковский 2012, 20; *Язык и ребенок. Освоение ребенком родного языка* 2017, 169; Добря 2013, 57]. Прodelывая колоссальную умственную работу, на основе услышанных и воспринятых форм языка ребенок экспериментирует и генерирует новообразования на разных

---

³ Ср.: «речевой паспорт» В. И. Карасик определяет следующим образом: «совокупность тех коммуникативных особенностей личности, которые и делают ее уникальной (или по меньшей мере узнаваемой)» [Карасик 2002, 9]. Данное определение коррелирует с узким пониманием термина «идиолект».

лингвистических уровнях, производя ненормативные единицы языка. Именно ненормативность является отличительной чертой речи детей дошкольного возраста⁴.

Второй особенностью речи дошкольника является использование разговорной лексики. Обусловлено это тем, что первая форма языка, воспринимаемая ребенком – это разговорный литературный язык, на базе которого и формируются первые языковые компетенции дошкольника. Под разговорной речью здесь понимается обиходная речь, отличающаяся отсутствием строгих нормативных ограничений, «субстандартными, но общеупотребительными единицами» [Химик 2014, 59]. Однако стоит отметить, что от разговорной лексики, которая тяготеет к нейтральности, необходимо отличать сниженную лексику – вулгарную, жаргонную и обценную [там же, 60], которая в данном анализе не берется во внимание.

Выбор исследовательского материала с целью установления идиолектальных особенностей речи Маши производился на основе следующих критериев: 1) частотность употребления единиц языка (высокий уровень повторяемости как идентификатор языковых предпочтений), 2) оригинальность создаваемых языковых единиц, которая проявлялась, как правило, в нарушении нормы (искажение правил конструирования синтаксических и производных лексических единиц как отличительная черта речи ребенка на этапе присвоения языковой системы), а также 3) стилистическая маркированность лексических единиц (разговорный стиль как первый образец языка в процессе становления языковых компетенций).

На основе представленных критериев, которые могут проявляться комбинированно, выбранный языковой материал поделен на следующие группы: повторы, окказиональные лексические единицы, разговорная лексика и ошибки.

---

⁴ Корней Чуковский устанавливает примерные возрастные границы освоения ребенком системы родного языка. От двух до пяти лет ребенок активно производит языковые новообразования, которые являются результатом практического присвоения услышанных форм. В период от шести до восьми лет лингвокреативность уступает место узуальным языковым единицам. Восемилетний ребенок, согласно писателю и лингвисту, полностью осваивает родной язык с практической точки зрения и готов приступить к его теоретическому изучению в школе [Чуковский 2012, 20].

1. Повторы

Речь главной героини мультфильма в оригинальной версии характеризуется употреблением определенной синтаксической конструкции, которая систематически повторяется (2, 10, 15, 28, 38 и 45 серии). Характерной ее особенностью является использование частицы «уже» (двукратное), вводного слова «может» (в одном примере – «давай») и глагола в первом лице множественного числа (см. первую колонку Сопоставительной таблицы № 1). Стоит отметить, что такая структура предложения не является характерной для русского языка и не вписывается в синтаксическую норму. Возможно, именно поэтому высказывания, построенные на базе данной конструкции, стали узнаваемыми и ассоциируемыми именно с главной героиней мультфильма *Маша и медведь* в русскоязычной версии.

В переводе на польский язык цикличность утрачивается. Переводные высказывания не имеют синтезирующей их черты, которая нарушала бы узус польского языка, тем самым способствуя становлению идиолектальной особенности речи Маши (см. вторую колонку Сопоставительной таблицы № 1). Тем не менее переводчик сохранил разговорный стиль речи девочки. Коллоквиализация здесь достигается с помощью: порядка слов в предложении («Może tak kolacyjkę byśmy zjedli?» вместо «Może tak zjedlibyśmy kolacyjkę»); частицами, характерными для разговорной речи («no», «co» – в роли вопросительной частицы); лексемами разговорного типа («kolacyjka», «pędem», «lecieć»). Единичен случай стилистически нейтрального высказывания («Weźmiemy się może za jej rozwikłanie?»), а также сохранения конструкции из оригинала («To może już pośpimy już?»).

Сопоставительная таблица № 1

Повторяемая синтаксическая конструкция с нарушением нормы	
Русскоязычная версия мультфильма	Польскоязычная версия мультфильма
Может, уже поужинаем уже!?	Może tak kolacyjkę byśmy zjedli! (2) ⁵
Может, уже покатаемся уже!?	To może pojeździmy sobie wreszcie? (10)
Может, уже познакомимся уже!?	No to już się poznajmy, co!? (15)
Ну, может, уже поспим уже!?	To może już, pośpimy już!?! (28)
Так давай уже, бежим уже!	To pędem, lecimy! (38)
Ну, что, может, уже расследуем уже!?	Weźmiemy się może za jej (zagadki – авт.) rozwikłanie? (45)
Может, уже признаемся уже!?	No, możebyście się tak przyznali!?! (45)

⁵ Здесь и далее в скобках приводятся номера серий.

При нарушении правил языковой нормы (в данном случае синтаксической) формируются высказывания, которые являются стилистически окрашенными. В переводе, кроме основного денотативного значения, передается коннотативное содержание высказываний с помощью коллоквиализации речи главной героини, но при этом не сохраняется повторяемость синтаксической конструкции. В результате языковая особенность девочки Маши (повтор на уровне макротекста – всего сериала) в польской версии мультфильма утрачивается.

Перевод малых прозаических форм требует особенной скрупулезности, поскольку даже незначительные (на первый взгляд) высказывания персонажа могут отражать его индивидуально-языковые черты. Так, речь Маши в высокой степени эмоциональна и переполнена восклицаниями, причем, прослеживается особая регулярность в их применении. Наиболее употребляемыми являются два: «Ух ты!» и «Вот это здорово!».

Восклицание «Ух ты!» отражает сильное удивление, восторг и очень широко применяется в русской разговорной речи. В переводе на польский язык можно встретить разные эквиваленты. Первые два (см. вторую колонку в Сопоставительной таблице № 2) обусловлены своеобразием аудиовизуального произведения. Междометие «Ух ты!» трансформируется в глагол в повелительном наклонении «O, patrz!» и в местоимение «O, jaki!». Переводческая стратегия в данных случаях основана на установлении гармонии между акустическо-вербальным и визуально-невербальным каналами, то есть между речью девочки и видеорядом. Переводной эквивалент «O, patrz!» сочетается с действиями главной героини: девочка указывает рукой на предмет. Второй переводной эквивалент «O, jaki!» также обусловлен видеорядом: Маша берет в руки медаль медведя. В вышеприведенных примерах переводные эквиваленты обусловлены спецификой аудиовизуального произведения.

Сопоставительная таблица № 2

Повторяемое восклицание	
Русскоязычная версия мультфильма	Польскоязычная версия мультфильма
Ух ты!	O, patrz! (4) – связь с видеорядом O, jaki! (5) – связь с видеорядом Och Ty! (5, 9, 11, 17) O, rety! (6, 37) Ożeż! (10) O! (14 – 2 раза, 21) Ojej! (14, 21 – 2 раза, 22, 34, 37, 41, 44, 49) Oho! (19) Oj! (23) Ale super! (33)

Последующий перевод междометия «Ух ты!» отличается особым разнообразием, а это способствует нейтрализации цикличности его использования в речи главной героини: «Ojej!» (9 раз), «Och Ty!» (4 раза), «O!» (3 раза), «O rety!» (2 раза), «Ożeż!», «Oho!», «Ale super!», «Oj!» (по 1 разу).

Регулярное применение междометия «Ух ты!» в речи Маши является ее индивидуально-языковой чертой. В переводе, несомненно, передан экспрессивный компонент, однако не прослеживается систематичность употребления.

Подобным образом нейтрализуется регулярность употребления в случае с восклицанием: «Вот это здорово!», которое также неоднократно появлялось в мультфильме и стало узнаваемым и ассоциируемым с главной героиней Машей в русской версии. В переводе можно встретить следующие эквиваленты: «Ale super!» (1, 5 серии), «Jakie to fajne!» (14 серия), «Ale fajowy!» (обыгрывание визуального ряда – Маша смотрит на каску), «Ale to jest fajowe!» (26, 40 серии).

Стоит отметить, что характерное для Маши выражение: «Охохоюшки-хо-хо!» или «Хохоюшки-хо-хо!» получило свою систематическую задачу: «Ale się porobiło!» (14, 16, 34, 49 серии).

Таким образом, повторы на уровне макротекста (всего сериала) играют важную роль в становлении образа главной героини, а также ее индивидуально-языковых особенностей. Они отражают эмоциональность высказываний, определяют уровень владения языком. При передаче на польский язык цикличность использования проанализированного языкового материала утрачивается, однако сохраняется экспрессивность речи. Кроме того, в переводе прослеживается специфика аудиовизуального произведения, когда неожиданный (на первый взгляд) переводной эквивалент гармонирует с визуальным образом. Утрата систематичности в переводе может быть продиктована тем, что мультфильм имеет форму сериала. Переводчик, работая с исходным материалом первых серий, лишен возможности выделить языковые особенности главного персонажа, которые формируются по мере появления последующих серий.

2. Окказиональные лексические единицы

Согласно исследованиям в области онтолингвистики лингвокреативность является дифференцирующим признаком ребенка дошкольного возраста, который нестандартным образом выражает в языке свое восприятие мира.

«Дэн Слобин, известный исследователь детской речи, имел все основания назвать словесные инновации русских детей “маленьким чудом русской речи” (Slobin, 1966). В самом деле, любой ребенок, овладевающий русским языком, сочиняет большое количество новых слов и непривычных для нашего слуха новых форм уже существующих слов. Выражаясь языком современной лингвистики, русские дети отличаются особой лингвокреативностью» [Цейтлин 2017, 170].

Условиями зачисления лексемы в окказиональную группу слов было следующее: отсутствие слова в национальном корпусе русского и польского языков, в словообразовательных словарях (за исключением семантической деривации), а также в интернете. В результате было обнаружено 11 примеров лингвокреативности в русскоязычной версии. Это слова: «вкусновато» (7), «скользковато» (10), «накашеварить» (17), «скукотень» (15, 27, 39), «мохнатулечка» (24), «залепуха» (24), «дохлюпать» (25), «расфокусировать» (от слова «фокус» – трюк, 25), «пОник» (28), «щелкунчик» (от «щелкать» – издавать звук, 37), «невидимка-неуловимка» (51). В польском переводе обнаружено 4 окказионализма: «pyszniutki» (7), «staranniutko» (23), «piękności» (24), «włączniczek» (37).

Лексические новообразования Маши на польский язык передаются тремя способами: посредством окказионального слова, с помощью узуальной лексики или через описательный эквивалент.

1. С помощью окказионального слова. Например: «вкусновато, но маловато» – «pyszniutki, ale malutkie» (7). Здесь новообразования «вкусновато» и «pyszniutki» созданы по аналогии со вторым словом в высказывании. «Мохнатулечка моя» – «włochate piękności moje» (24). Окказионализм «piękności» образован по аналогии со словом «śliczności» (в единственном числе). Однако новообразование не передает полностью семантики слова из русской версии, в связи с этим при окказионализме появляется определение «włochate». Таким образом, это описательный способ перевода с использованием окказиональной лексики. «Щелкунчик» – «włączniczek» (37). В видеоряде Маша балуется с выключателем, который «щелкает» – включает и выключает. На основе многозначности слова «щелкать»⁶ формируется новое значение лексемы «щелкунчик» – «выключатель». В переводе окказионализм образуется суффиксальным способом по аналогии со словом „wyłącznik” и с дополнительным уменьшительно-ласкательным формантом.

⁶ «Издавать короткий отрывистый звук (обычно при ударе, падении или при работе, действии и т.п.)» и «разг. раскусывая скорлупу, есть (семечки, орехи); грызть» [Большой толковый словарь русского языка Кузнецова, online].

2. С помощью нормированной лексической единицы. В данном случае в переводе нейтрализуется экспрессивность, заложенная в лексическом новообразовании. Например: «скукотень» – «nuda» (15, 39), «nudne» (27). Похожая ситуация складывается в серии 28. Маша с помощью диминутивного суффикса создает новое слово, которое активно использует: «Ух, фигурки, песечки, слоники и поники. Надо *поником* сходить... Скачи, скачи, мой *поник*». В переводе использована замена на нейтральное слово с уменьшительным суффиксом (один раз) и без него: «Ah, jakie tu macie śliczne figurki! A nawet *koniki*! Pora *koniet* guszyć się... Skacz, skacz, mój *koniu*».

3. С помощью описательного эквивалента (стилистически нейтрального). Например: «накашеварить» – «lepszą kaszkę zrobić» (17), «скользковато» – «trochę ślisko» (10), «залепуха» – «piękna kulka» (24).

Речь Маши характеризуется лингвокреативностью, то есть наличием окказиональных лексем. Передача подобных элементов на иностранный язык, несомненно, трудна. Нами были выделены три способа перевода новообразований: с помощью окказионализма, нейтрального слова, а также посредством описательной конструкции. В результате переводческих процессов интенсивность использования окказиональной лексики главной героиней мультфильма *Маша и медведь* в польской версии снижается.

3. Разговорная лексика

Речепроизводство Маши отличается большим количеством разговорной лексики. Объясняется это тем, что ребенок в процессе освоения языка первоначально воспринимает именно его разговорный вариант.

Разговорная лексика передается на польский язык двумя способами:

1. С помощью эквивалента из разговорного пласта лексики польского языка (в этом случае достигается максимальное соответствие между переводом и оригиналом). Здесь в результате анализа нами выделено 25 примеров. Их можно поделить на две группы: однокоренные (родственные, общеславянские слова): подеваться – *podziać się* (1, 41), рычать – *guszeć* (= кричать) (7), гонять – *ganiać* (14), залезть – *wleźć* (25) и др.; с разными корнями, но с соотносимой семантикой и стилистической окраской: здорово – *super* (5, 11), *fajnie* (14), *fajowy* (26, 40); замечательный – *fantastyczny* (8), красотоуля – *śliczności* (24), *ślicznotko* (43); погодка – *chlapa* (25), штуковина – *cudeńko* (34), *cudo* (49) и др.

Здесь также хотелось бы представить диминутивы, которые занимают особое место в детской речи. Они являются характерной чертой так называемого «языка няnek». Вследствие этого речь ребенка также становится полна уменьшительно-ласкательных форм. Малгожата Бортличек пишет: «Język nianiek występuje we wszystkich kulturach. Jest to rodzaj języka środowiskowego..., służy ekspresji emocjonalnej i stwarza nic porozumienia między jej użytkownikami; jest to pomost do mowy dorosłych» [Bortliczek 2013, 59].

Несмотря на то, что в толковых словарях русского языка диминутивная лексика не имеет помет «разговорное», ее нельзя отнести к стилистически нейтральному пласту слов. Так, Юлиа. Слабко следующим образом описывает диминутивы, опираясь на понятие «стиль»:

«Категория диминутивности связана с определенными функциональными стилями: в основном с разговорным стилем, арготическим, детской речью, а также с некоторыми жанрами и сферами специальной коммуникации» [Слабко 2014, 126].

В связи с этим в данной работе лексемы с уменьшительно-ласкательными суффиксами, как в русском, так и в польском языках, относятся к разговорному стилю. Так, нами выделено 10 русско-польских диминутивов: ротик – pyszczek (5), тортик – torcik (5), червячок – robaczek (8), номерок – numerek (9), деточка – dzieciąteczko (18), белочка – wiewióreczka (21), подарочек – prezencik (21), клубничка – truskaweczka (22), секундочка – sekundka (21), зверушка – zwierzaczek (48). Представленные слова являются полными семантико-стилистическими эквивалентами в переводе мультфильма.

2. С помощью эквивалента из стилистически нейтральной лексики польского языка. В данной группе выделено 15 примеров: заколотиться – obwarować się (2), дрыхнуть – spać (10), порулить – pojeździć (26), бандура – gitara (29), принарядиться – przebrać się (36), простыть – zmarznąć (35) и др.

С целью компенсации утраченной в процессе перевода разговорной лексики в польской версии мультфильма появляются коллоквиальные лексемы для нейтральных в стилистическом плане слов оригинала. Нами обнаружено 16 примеров, среди них: кушать – podjeść (2, 23), приходиться – wpadać (3, 5, 26, 51), ходить – łązić (6), гадкий – paskudny (43), делать – robić (50) и др. Здесь также хотелось бы выделить в польском переводе лексемы с уменьшительно-ласкательными суффиксами: наряды – ubranka (18), быстро – prędko (20), долго – szybko (23), тихо – wolno (31).

В переводе на польский язык для передачи коллоквиальных слов используются два способа: с помощью соответствующей разговорной лексики польского языка, а также с помощью нейтрального пласта слов. Количественное

равновесие стилистически маркированной лексики в оригинале и переводе достигается путем внедрения разговорных слов вместо нейтральных эквивалентов оригинала. В результате такого переводческого подхода индивидуально-языковая черта главной героини полностью сохранена в переводе мультфильма.

4. Ошибки

Ошибочные грамматические формы слов принципиально отличаются от окказиональных единиц, созданных ребенком. В случае с лингвокреативностью ребенок заключает в одной лексической единице семантику, которая в узусе передается, как правило, более сложным способом – аналитически, тогда как в примерах с ошибками происходит лишь неверное использование правил грамматического строя языка (чаще всего – это общеизвестные исключения).

Так, в русском языке не существует формы первого лица единственного числа будущего времени от глагола «победить». Данное грамматическое значение передается описательно: «одержу победу». Маша же произносит следующую фразу: «Ну, все, ты напротился! Будешь играть со мной! ... Ладненько. Но, если я *победу* или *побежу*, то ты весь мой» (47). Такой прием при создании комического эффекта тяжело передать на другой язык. Поэтому грамматические ошибки Маши переводятся нейтральным в стилистическом плане выражением: «*Dosyć, no i doigrałeś się. A teraz zagrasz ze mną... W porządeczku. Ale jeśli Ja wygram cały mecz, zrobisz, co Ci każę*» (47). В 19 серии Маша создает не существующую в русском языке форму множественного числа для слова «пианино»: «Ужас, как люблю я *пианины!*». В польском языке подобные слова склоняются и изменяются по числам, соответственно переводной эквивалент будет относиться к проявлению узуса польского языка: «*Aż strach, jak Ja uwielbiam fortepiany!*». Подобным образом переводится лексема с грамматической ошибкой характерной для детской речи «прятайся» вместо «прячься»: «Иди прятайся!» (13). Польский перевод: «*Idź się schowaj!*». В данную группу также войдет пример «шевелются» (о червячках, вместо «шевелиются») – «*guszają się*» (8). Подобного рода ошибки в речи Маши в польской версии мультфильма нами не были обнаружены.

Выводы

Главная героиня аудиовизуального произведения *Маша и медведь* отличается определенными идиолектальными чертами, которые основаны на типичных признаках речи дошкольника – ненормативности, субстандартности, стилистической маркированности. Перевод специфического речевого творчества Маши – окказионализмов, неузуальных грамматических форм слов – нередко является задачей в высокой степени трудной. Причинами этого могут быть: особенности языка оригинала и перевода (несоотнесимость грамматических, словообразовательных форм лексем, синтаксических конструкций и пр.), специфика аудиовизуального произведения (взаимосвязь каналов передачи информации, сериальная форма).

На основе проделанного анализа можно сделать вывод, что польская Маша имеет в своем словарном запасе больший набор лексических единиц, строит более разнообразные синтаксические конструкции, использует словообразовательные модели родного языка, в большинстве случаев опираясь на языковую норму, и совершает меньшее количество грамматических ошибок. Однако при всем этом ей свойственны базовые черты речи дошкольника: ненормативность, субстандартность и стилистическая маркированность – которые проявляются с меньшей долей интенсивности, чем в оригинале. Таким образом, в результате перевода сформировался идиолект главной героини мультфильма *Маша и медведь* – соотносимый с первоначальным вариантом, но не аналогичный, способствующий несколько иному восприятию персонажа зрителем.

Библиография

- Bogdanova Elena. 2011. *O nekotoryh aspektah izučeniâ termina idiolekt v otečestvennoj i zapadnoj lingvistike*. «Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Puškina» t. 1, № 4: 100–108 [Богданова Елена. 2011. *O nekotoryh aspektah izučeniâ termina idiolekt v otečestvennoj i zapadnoj lingvistike*. «Вестник Лeningradского государственного университета им. А.С. Пушкина» т. 1, № 4: 100–108].
- Bogin Georgij. 1984. *Model' âzykovej ličnosti v ee otnoženii k raznovidnostâm tekstov: avtoreferat dissertacii*. Leningrad. (online) <https://studfiles.net/preview/3299583/> (dostup 24.10.2019) [Богин Георгий. 1984. *Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: автореферат диссертации*. Ленинград. (online) <https://studfiles.net/preview/3299583/> (доступ 24.10.2019)].
- Bol'šoj tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. 1998. Red. Kuznecov S.A. (online) <http://gramota.ru/slovari/info/bts/> (dostup 03.03.2019) [*Большой толковый словарь русского языка*. 1998. Ред. Кузнецов С.А. (online) <http://gramota.ru/slovari/info/bts/> (доступ 03.03.2019)].

- Borek Henryk. 1988. *Co możemy wiedzieć o języku osobniczym?* W: *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*. Red. Brzeziński J. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze: 14–21.
- Bortliczek Małgorzata. 2013. *Od alfabetu do zdrobnień. Tuzin szkiców o języku*. Cieszyn: Galeria „Na Gojach”.
- Bugajski Marian. 1996. *Teoria językowego obrazu świata w badaniu idiolektu pisarza*. «Poradnik Językowy» z. 1: 17–25.
- Cejtlin Stella. 2017. *Áзык и rebenok. Osvoenie rebenkom rodnogo ázyka*. Moskva: Izdatel'stvo Vlados [Цейтлин Стелла. 2017. *Язык и ребенок. Освоение ребенком родного языка*. Москва: Издательство Владос].
- Čukovskij Kornej. 2012. *Sobranie sočinenij v pátнадцати tomah*. T. 2: *Ot dvuh do pátii. Literatura i škola. Serebrányj gerb*. Moskva: Agentstvo FTM, Ltd. [Чуковский Корней. 2012. *Собрание сочинений в пятнадцати томах*. T. 2: *От двух до пяти. Литература и школа. Серебряный герб*. Москва: Агентство ФТМ, Лтд].
- Dobrą Marina. 2013. *Specifika ázykovej ličnosti rebenka: k postanovke problemy sistemnogo opisanjá*. «Vestnik Čelábinskogo gosudarstvennogo universiteta». (online) <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-yazykovoy-lichnosti-rebenka-k-postanovke-problemy-sistemnogo-opisanija> (dostup 30.09.2019) [Добря Марина. 2013. *Специфика языковой личности ребенка: к постановке проблемы системного описания*. «Вестник Челябинского государственного университета». (online) <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-yazykovoy-lichnosti-rebenka-k-postanovke-problemy-sistemnogo-opisanija> (доступ 30.09.2019)].
- Gajda Stanisław. 1983. *Styl jako humanistyczna struktura tekstu*. «Z Polskich Studiów Slawistycznych». Seria 6, t. 2: 235–243.
- Himik Vasilij. 2014. *Russkaá razgovorno-obihodnaá reč' v leksikografičeskom predstavlennii*. «Filologičeskij klass». (online) <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-razgovorno-obihodnaya-rech-v-leksikografičeskom-predstavlennii> (dostup 29.09.2019) [Химик Василий. 2014. *Русская разговорно-обиходная речь в лексикографическом представлении*. «Филологический класс». (online) <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-razgovorno-obihodnaya-rech-v-leksikografičeskom-predstavlennii> (доступ 29.09.2019)].
- Karasik Vladimir. 2002. *Ázykovej krug: ličnost', koncepty, diskurs*. Volgograd: Peremena [Карасик Владимир. 2002. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена].
- Karaulov Ūrij. 1987. *Russkij ázyk i ázykovaá ličnost'*. Moskva: Nauka [Караулов Юрий. 1987. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука].
- Kitajgorodská Margarita, Rozanova Nina. 1995. *Russkij rečevoj portret. Fonohrestomatjá*. Moskva: Nauka [Китайгородская Маргарита, Розанова Нина. 1995. *Русский речевой портрет. Фонохрестоматия*. Москва: Наука].
- Kozłowska Anna. 2009. *Problemy z idiolektem*. W: *Język pisarzy jako problem lingwistyki*. T. 2. Red. Kozłowska A., Korpysz T. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego: 111–131.
- Kurda Andrzej. 2006. *Idiolekt, idiostyl czy idiolektostyl?* W: *Osoba i osobowość – czynniki je kształtujące. Materiały z konferencji 9–11 maja 2005 r*. Red. Pietrzak M. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie: 262–274.
- Lingvističeskij énciklopedičeskij slovar'*. 1990. Red. Árceva V.N. (online) <http://lingvisticheskiy-slovar.ru/description/idiolekt/206> (dostup 29.09.2019) [*Лингвистический энциклопедический словарь*. 1990. Ред. Ярцева В.Н. (online) <http://lingvisticheskiy-slovar.ru/description/idiolekt/206> (доступ 29.09.2019)].
- Medvedkova Elena. 2016. *Idiostil' i idiolekt avtora istoričeskogo romana (na primere proizvedenij V.I Kostyleva)*. «Vestnik Volžskogo universiteta im. V.N. Tatiševa». (online) <https://cyberleninka.ru/article/v/idiostil-i-idiolekt-avtora-istoricheskogo-romana-na-primere-proizvedeniy-v-i-kostyleva> (dostup 15.03.2019) [Медведкова Елена. 2016. *Идиостиль и идиолект автора*

- исторического романа (на примере произведений В.И. Костылева).* «Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева». (online) <https://cyberleninka.ru/article/v/idiostil-i-idiolekt-avtora-istoricheskogo-romana-na-primere-proizvedeniy-v-i-kostyleva> (доступ 15.03.2019)].
- Panov Mihail. 2002. *Istoriâ russkogo literaturnogo proiznošeniâ XVIII–XX vekov*. Izd. 2. Moskva: Editorial URSS [Панов Михаил. 2002. *История русского литературного произношения XVIII–XX веков*. Изд. 2. Москва: Едиториал УРСС].
- Sikora Iwona. 2013. *Dubbing filmów animowanych. Strategie translatorskie w polskim dubbingu filmów animowanych*. Nysa: Oficyna Wydawnicza PWSZ.
- Slabko Ūliâ. 2014. *Pragmatičeskie harakteristiki russkih i anglijskih diminutivov*. «Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Puškina» t. 1, № 1: 125–132 [Слабко Юлия. 2014. *Прагматические характеристики русских и английских диминутивов*. «Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина» т. 1, № 1: 125–132].
- Vinogradov Viktor. 1980. *Izbrannye trudy: o âzyke hudožestvennoj prozy*. Moskva: Nauka [Виноградов Виктор. 1980. *Избранные труды: о языке художественной прозы*. Москва: Наука].

Summary

Properties of the idiolect used by the main character of *Masha and the Bear* animated film and their transfer in the Polish translation

This paper deals with the properties of the idiolect used by the main character of *Masha and the Bear* animated film and the ways in which they are rendered into the Polish language. In the film, the properties of Masha's idiolect have a characterising function. They are as follows: (1) the repetitiveness of syntactical structures (including exclamatory sentences); (2) linguistic creativeness (*i.e.* creating occasional vocabulary); (3) the use of colloquial lexis; (4) grammatical and lexical mistakes. The properties of Masha's idiolect are not always rendered in translation. Therefore, in the target text, there is a character whose linguistic properties are different from the ones she has in the source text. However, the primary task of the translator is to create an equivalent which could be perceived by the target audience as belonging to their native language, devoid of artificiality (especially for children). It is thus frequently related to the necessity to introduce some modifications of the idiolectal properties of the main characters.

Key words: idiolect, audiovisual translation, transformation, translation equivalent, children speech

Marcin Dziwisz

DOI: 10.31648/apr.4665

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8604-2353>

dziwiszmarcin1985@gmail.com

Elementy kultury trzeciej oraz realia wojny afgańskiej w rosyjskim przekładzie utworu *Żmija* Andrzeja Sapkowskiego

Powieść *Żmija* autorstwa Andrzeja Sapkowskiego przenosi czytelnika do wydarzeń jednej z najdłuższych kampanii wojskowych XX wieku, jaką była prowadzona przez ZSRR interwencja w Afganistanie, trwająca od grudnia 1979 do lutego roku 1989 i mająca na celu włączyć ten kraj do radzieckiej strefy wpływów¹. W takiej scenerii Sapkowski umieszcza głównego bohatera utworu – Pawła Lewarta – porucznika Armii Radzieckiej, pełniącego służbę na jednym z posterunków wojskowych, rozlokowanych gdzieś w górach Hindukuszu.

Przedmiotem opisu w niniejszym tekście będzie sposób przekazu na grunt języka rosyjskiego nazw odnoszących się do realiów Afganistanu okresu wojny. Będą to głównie elementy kultury afgańskiej, ale także rosyjskiej (radzieckiej) oraz te, związane z prowadzonymi działaniami wojennymi.

Jako pierwsze zostaną omówione sposoby przekładu terminów, które nawiązują do realiów i życia codziennego Afgańczyków. Prowadzone rozważania wymagają spojrzenia na daną grupę leksyki jako obcą zarówno dla kultury oryginału, jak i kultury przekładu i stojącą do nich w wyraźnej opozycji, w związku z czym będą one traktowane w odniesieniu do języka wyjściowego oraz docelowego jako tzw. *elementy kultury trzeciej*.

Pojęcie *elementy kultury trzeciej* zostało w bardzo przystępny sposób omówione przez Dorotę Urbanek, która definiuje je jako:

Elementy tekstu oryginału i/lub przekładu, które są obce zarówno w języku i kulturze oryginału, jak i w języku i kulturze przekładu (...). Będą to zatem wszelkiego rodzaju nazwy własne, nazwy obcych realiów, a także wszelkiego rodzaju wtrącenia – pojedyncze słowa, frazeologizmy i całe dialogi prowadzone w obcym, trzecim języku [Urbanek 2002, 63].

¹ Więcej na ten temat w: [Tyszkiewicz, Czapiewski 2010].

Co więcej, badaczka zwraca uwagę na funkcję takiej leksyki w tekście literackim:

Stosowanie tego typu zabiegów przez autorów wiąże się z chęcią stworzenia egzotycznego tła lub charakterystyki postaci oraz (...) jako naturalną część dyskursu służącą opisaniu określonej rzeczywistości pozajęzykowej [tamże, 64].

Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w tekstach stanowiących przedmiot niniejszego opisu. Jako pierwszy rozpatrzony zostanie następujący przykład:

Wygrał na loterii albo obrabował dukan (Ż: 37)

Выиграл в лотерею или ограбил дукан (3: 49)

Słowo *dukan* odnosi się do sfery tzw. małego handlu i oznacza sklepik lub stragan afgański². O *dukanach* w następujący sposób pisze Tomasz Fijałkowski:

Morale większości żołnierzy sowieckich w Afganistanie było bardzo niskie. Sowieccy oficerowie często byli zepsuci, pili wódkę kupowaną w afgańskich sklepach – *dukanach* [Fijałkowski 2017, 181].

W tekście przekładu tłumacz stosuje ekwiwalentny leksem *дукан*. W tym przypadku A. Sapkowski ułatwia czytelnikowi odbiór tekstu, objaśniając znaczenie danego leksemu. W podobny sposób postępuje tłumacz, gdyż omawiane słowo zostaje opatrzone objaśnieniem o treści: *афганский общепотребительский магазинчик, предлагающий всякую всячину*. Ciekawe, że sam autor tekstu już na poziomie oryginału zauważa konieczność przybliżenia czytelnikowi polskiemu realiów, które mogą być dla niego niezrozumiałe, a które mają znaczący wpływ na odbiór konkretnego fragmentu tekstu.

Podobne rozwiązanie można zauważyć w kolejnym fragmencie dwutekstu:

Salaam szurawi! Ej, muzyki, Bratwa! (Ż: 56)

Салаам, шурави! Эй! Музыки! Братва! (3: 75)

Jak widać, mamy tu do czynienia z bezpośrednim zwrotem do adresata lub raczej do grupy adresatów, o czym świadczy użycie słowa *bratwa* (bracia, koledzy). Jak można się domyślić, jest to powitanie. Analizowane słowa zostają wypowiedziane w chwili spotkania żołnierzy radzieckich z przywódcą jednej z afgańskich grup partyzanckich. Znaczenie leksemu *salaam* (witaj, witajcie) można odczytać z kontekstu, natomiast problem pojawia się w związku ze słowem *szurawi*. Podobnie

² Więcej na ten temat w: [Fijałkowski 2017].

jak wcześniej z pomocą przychodzi sam autor, który wyjaśnia, że termin *szurawi* był używany przez Afgańczyków w stosunku do żołnierzy radzieckich. Podobna informacja została także zawarta w tekście przekładu.

Z kolei pewną niekonsekwencję ze strony autora pokazuje inny analizowany fragment dwutekstu:

(...) *gliniane ściany mijanych duwałów, dukany, niewiasty w parandżach, Tadżyków w tiubietijkach* (Ż: 47)

(...) *глиняные стены дувалов, дуканы, женщины в паранджах, таджики в тюбетейках* (3: 64)

W danej frazie mamy do czynienia z kilkoma przykładami elementów odnoszących się do kultury afgańskiej. Pierwszy z nich, *duwał*, jest to *gliniany mur otaczający zabudowania mieszkalne afgańskich wiosek*. Informacja taka została zamieszczona w książce przez samego autora, a co za tym idzie, tłumacz również zamieścił ją w tekście przekładu. Widać więc kolejny ukłon w stronę czytelnika mający na celu ułatwienie mu recepcji kontekstu, w którym omawiane słowa zostają użyte. Zgoła inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku dwóch kolejnym translandów, bowiem ani w tekście polskim, ani w rosyjskim nie znajdujemy żadnych dodatkowych informacji dotyczących *niewiast w parandżach* oraz *Tadżyków w tiubietijkach*. *Parandża* czy też *паранджа* jest to „верхняя одежда в виде халата с длинными рукавами, покрывающего женщину с головой” [BTC, 781]. *Тюбетейка* zaś to: „круглая неглубокая шапочка с вышитыми или ткаными узорами” [BTC, 1357]. Należy odnotować, że odbiorca przekładu znacznie szybciej odniesie analizowane leksemy do odpowiednich elementów rzeczywistości pozajęzykowej niż odbiorca oryginału, gdyż kultura afgańska czy też kultura islamu jest znacznie bliższa Rosjanom aniżeli Polakom. Co ciekawe, polskie słowniki znacznie rzadziej rejestrują dane terminy niż słowniki rosyjskie, co również może stanowić barierę dla potencjalnego czytelnika. Ciekawe zabiegi stylistyczne ilustruje poniższy fragment:

– *Insz' Allah* (Ż: 132)

– *Инш'Аллах* (3: 144)

(...) *a nie żadne inszallach* (Ż: 134)

(...) *a не какое-то иншаллах* (3: 180)

Już na pierwszy rzut oka widać różne formy zapisu danego wyrażenia, co również znalazło swoje odzwierciedlenie w przekładzie. W tekście polskim nie ma żadnych informacji dotyczących znaczenia omawianej frazy. Nieco inaczej

sprawa przedstawia się w tekście rosyjskim, w którym tłumacz decyduje się na zastosowanie objaśnienia w formie przypisu o treści: *Так хочет Бог*, co zdecydowanie ułatwia odbiór danej wypowiedzi.

Podobne rozwiązanie pokazuje także kolejny fragment:

– *Yalla, yalla!*

– *Ялла, ялла!*

Tak jak poprzednio tłumacz „pomaga” rosyjskiemu odbiorcy poprzez wprowadzenie dodatkowej informacji o treści *быстрее*, która daje znacznie pełniejszy ogląd całej sytuacji, gdyż dane słowa padają w trakcie ataku afgańskiej partyzantki na jeden z radzieckich posterunków. W tekście oryginalnym brak jakichkolwiek dodatkowych informacji wyjaśniających dane wyrażenie. Podobną sytuację ilustruje kolejny przykład:

Świt nad Hindukuszem jest jak eksplozja jasności (Ż: 5)

Рассвет над Гиндукушем похож на мощный взрыв света (3: 7)

Powyzsza informacja stanowi wstęp do wydarzeń rozgrywających się na kartach powieści. Jest to pierwsze zdanie, z jakim spotyka się zarówno czytelnik oryginału, jak i przekładu. W tekście polskim nie ma żadnych dodatkowych informacji dotyczących jakiegokolwiek członu danego zdania. Natomiast w przekładzie pojawia się przypis odnoszący się do leksemu *Гиндукуш* o treści: „Гиндукуш (в переводе с персидского – убийца индусов) – горная система в Средней Азии; наиболее высокие горы Гиндукуша превышают 7000 м”. Jak widać, tłumacz udziela czytelnikowi rosyjskiemu bardzo szczegółowych informacji na temat danego pasma górskiego. Warto się zastanowić, czy są one w tym miejscu potrzebne. Niewątpliwie jest to cenne źródło wiedzy geograficznej, jednak takie działanie tłumacza, po pierwsze, odrywa uwagę czytelnika od tekstu właściwego, po drugie, nie wnosi nic istotnego do samej fabuły i w żaden sposób nie wpływa na opisanie w powieści wydarzenia. Przypis pojawia się także w następującym fragmencie przekładu:

Sylwetek w pakolach, turbanach i arafatkach wcale nie ubywa (Ż: 13)

Количество силуэтов в паколях, турбанах и арафатках совсем не убывает (3: 18)

W powyższym przykładzie mamy dwa leksemy odnoszące się do jednego z elementów męskiej garderoby, a konkretnie do rodzaju nakrycia głowy. Pierwszy z nich, *pakol* jest to „miękki okrągły beret męski noszony w Afganistanie

i Pakistanie, zazwyczaj wełniany”³. Należy odnotować, że takie informacje nie pojawiają się ani w tekście wyjściowym, ani w przekładzie, co może utrudnić czytelnikowi prawidłową identyfikację danego przedmiotu. Co ciekawe, w tekście rosyjskim pojawia się bardzo obszerny przypis dotyczący słowa *arafatka* o następującej treści:

Арафатка – мужской головной платок, популярный в арабских странах. Часто носится с обручем черного цвета, придерживающим платок на голове. Название арафатка произошло от имени лидера палестинцев Ясира Арафата, который неизменно появлялся только в этом головном уборе.

Taki zabieg wydaje się nieco chybiony, gdyż omawiane nakrycie głowy jest stosunkowo dobrze znane na gruncie kultury wyjściowej i docelowej czy też szerzej europejskiej. Zupełnie zbędną (w moim odczuciu) jest w tym przypadku informacja dotycząca Jasera Arafata, którego postać w żaden sposób nie łączy się w fabułą badanego utworu.

Trzy kolejne przykłady pokazują zupełnie inne podejście do elementów kultury trzeciej zarówno ze strony autora oryginału, jak i tłumacza.

(...) bazującego niekiedy w *kiszłaku* Szindzaraj (Ż: 20)

(...) время от времени базирующегося в *кишлаке* Шмедсарай (27)

Oskarżył o atak *mudżahedinów mullę* Abdurabullaha (Ż: 19)

Обвинил в нападении *моджахедов муллу* Абдурабуллаха (3: 27)

Miał już przed oczami afgańską *burbachajkę* (Ż: 140)

В глазах у него уже стояла афганская *бурбахайка* (3: 188)

Powyższe przykłady pokazują trzeci sposób podejścia do kwestii nazw odnoszących się do kultury afgańskiej, bowiem ani autor, ani też tłumacz nie umieszczają żadnych dodatkowych informacji dotyczących analizowanych leksemów. Warto jednak wyjaśnić ich znacznie: *kiszlak* jest to afgańska wioska, co można w jakimś stopniu wywnioskować z samego tekstu; *mulla* to duchowny muzułmański, zaś *burbachajka* to środek transportu zbiorowego, rodzaj autobusu.

Warto odnotować, że A. Sapkowski wykorzystuje omawiane słowo w postaci zniekształconej, gdyż jego poprawna forma to *barbuchajka* ros. *барбухайка*. Nie zmienia to jednak faktu, że wykorzystanie tego typu leksemów niewątpliwie ubarwia świat przedstawiony, sprawia, że staje się on dla czytelnika jeszcze bardziej oddalony, egzotyczny.

³ Informacja za: [Vogelsang 2006].

Takie działania stanowią przyczynek do wspomnienia o bardzo ciekawym i niezwykle istotnym z punktu widzenia odbioru zarówno oryginału, jak i przekładu zjawisku, jakim jest zagadnienie kompetencji oraz wiedzy uprzedniej odbiorcy tekstu. O danym pojęciu pisze m.in. Roman Lewicki, określając je jako wiedzę czytelnika uzyskaną do momentu kontaktu z konkretnym tekstem [Lewicki 2000, 29], co ma szczególne znaczenie w kontekście utworów nasyconych realiami nieznanymi lub słabo znanymi w kulturze oryginału oraz przekładu. Podsumowaniem tej części rozważań niech będą słowa jednego z najbardziej znanych rosyjskich badaczy przekładu W.S. Winogradowa, który mówi, że: „Верное понимание текста зависит от знания культуры и истории народа, на языке которого создавалось литературное произведение” [Виноградов 1978, 41].

Kolejną grupą leksyki poddaną analizie są realia związane z czasem wojny oraz szeroko rozumianym życiem codziennym żołnierzy. Samo zagadnienie przekładu nazw realiów zostało już dość szeroko omówione w literaturze krytycznej, np. przez Siergieja Wlachowa i Sidora Florina, Hejwowskiego, Olgierda Wojtasiewicza, Romana Lewickiego, których prace są powszechnie znane w środowisku badaczy przekładu, dlatego też skupię się na samej analizie zgromadzonego materiału. Jako pierwszy omówiony zostanie poniższy fragment:

Był w traumie tak głębokiej, że zapewniła mu dembel (Ż:19)

Травмирован настолько сильно, что это обеспечивало ему дембель (3: 26)

Jak widać, A. Sapkowski wprowadza do tekstu oryginalnego zapożyczenie, w zasadzie w postaci niezmienionej (poza grafiką). Dla odbiorcy polskiego omawiany leksem może być całkowicie niezrozumiały, gdyż skojarzenie go ze zwolnieniem z wojska – rezerwą – jest mało prawdopodobne. Sam autor nie daje żadnego wyjaśnienia danego terminu. Co więcej, z kontekstu nie wynika, co dokładnie zapewniła sobie osoba, o której jest tu mowa. Niemniej jednak zastosowanie takiego zabiegu stylistycznego zdecydowanie wzbogaca tekst wyjściowy pod względem estetycznym. O podobnym odczuciu nie może być mowy w tekście wtórnym, gdyż z powodu tego, że proces przekładu przebiega na linii język polski – język rosyjski, zachowanie owego odcienia obcości, nietypowości wydaje się niemożliwe.

Podobną sytuację ilustruje kolejny analizowany fragment dwutekstu:

Nie ma u nas diedowszczyzny (Ż: 57)

Дедовщины здесь у нас нет (3: 77)

W tym przypadku odbiorca polski również może mieć problemy z prawidłowym odczytaniem sensu danej wypowiedzi. Użyte przez A. Sapkowskiego słowo

diedowszczyzna odsyła bowiem do zjawiska prześladowania młodszych żołnierzy przez starszych kolegów. W realiach polskich określeniu opisywanego zjawiska służy potoczny leksem *fala*. Jak widać, na poziomie czysto strukturalnym obydwie leksemy różnią się od siebie w stopniu całkowitym, co może prowadzić do niezrozumienia bądź błędnego zrozumienia oryginalnej wypowiedzi. W tym przypadku również tekst przekładu jest nieco uboższy od tekstu wyjściowego, co – podobnie jak poprzednio – jest uwarunkowane kierunkiem tłumaczenia.

I zobaczył jak „Czarny Tulipan” wzbija się w niebo (Ż: 40)

И увидел как черный тюльпан взмывает небо (3: 54)

Wyrażenie *черный тюльпан* może wydawać się nie do końca zrozumiałe. Kontekst, w jakim powyższe słowa zostają wypowiedziane, tylko częściowo daje możliwość pełnego odczytania znaczenia opisywanego związku wyrazowego. Okazuje się bowiem, że w ten sposób określano w żargonie wojskowym samolot, którym transportowano ciała poległych żołnierzy z linii frontu, aby można było zorganizować ich pochówek. W tym przypadku żaden z odbiorów – ani prymarny, ani sekundarny – nie otrzymują żadnych dodatkowych informacji na temat omawianego wyrażenia.

Kolejny przykład dotyczy wydarzeń związanych w wojną w Afganistanie w sposób pośredni, osadzony w kontekście sytuacji międzynarodowej z lat 80. XX wieku.

Może w Genewie George Shultz dogadał się wreszcie z Szewardnadze? (Ż: 118)

Может в Женеве Джордж Шульц договорился, наконец, с Шеварднадзе? (3: 158)

Obydwie przytoczone frazy wymagają od odbiorcy polskiego znajomości relacji, które wykształciły się w latach 80. na arenie międzynarodowej, relacji na linii Moskwa-Waszyngton, a tym samym szerszego kontekstu zimnej wojny, czyli światowego układu sił, jaki zapanował na świecie po zakończeniu II wojny światowej. Obydwa nazwiska, pojawiające się na kartach powieści, należą bowiem do amerykańskiego sekretarza stanu oraz radzieckiego ministra spraw zagranicznych. Widać zatem, że A. Sapkowski zmusza swojego czytelnika do uaktywnienia, wspomnianych już, pokładów wiedzy uprzedniej. Przed takim zadaniem nie musi stawać odbiorca przekładu, któremu w sukurs przychodzi tłumacz, opatrując omawianą frazę przypisami następującej treści:

Джордж Шульц – американский государственный деятель, которого президент Рональд Реган в 1982 назначил государственным секретарем США

oraz

Эдуард Шеварднадзе – советский и грузинский политический и государственный деятель, в 1985 году стал министром иностранных дел СССР, сменив Андрея Громыко, занимавшего эту должность 28 лет.

Zastosowanie przez tłumacza przypisu ewidentnie ułatwia zrozumienie omawianego fragmentu oraz pozwala umiejscowić go w określonym kontekście historycznym. Nieco niefortunne wydaje się tylko zamieszczenie (szczególnie w drugim przypisie) informacji dotyczących tego, kogo Szewardnadze zastąpił na stanowisku ministra oraz fakt, że ta osoba – Gromyko – pełni tę funkcję 28 lat. Te dodatkowe informacje wydają się w tym kontekście zbędne, gdyż nie dotyczą żadnego z wątków poruszanych w tekście utworu.

Spektrum nawiązań do realiów radzieckich wykorzystywanych przez polskiego autora jest bardzo szerokie. W zestawieniu 1 zostały umieszczone inne wybrane przykłady tego typu leksyki, którą można odnaleźć w tekście oryginalnym.

Zestawianie 1

Oryginał	Przekład
<i>Pojazdy gwardyjskiej razwiedroty kolejno znikaly</i> (Ż: 55)	<i>Машины гвардейской разведроты поочередно исчезали</i> (3: 75)
<i>(...) nie żalując im wrzasków i soldackiego matu</i> (Ż: 57)	<i>(...) не жалея для них ни окриков, ни солдатского мату</i> (3: 77)
<i>(...) choć w roli flag występowały onuce i tielniaszki</i> (Ż: 41)	<i>(...) хотя в роли флажков были портянки и тельняшки</i> (3: 41)
<i>– Smirno! Towarzyszu praporszczyk...</i> (Ż: 44)	<i>– Смирно! Товарищ прапорщик...</i> (3: 60)
<i>(...) rozrzuci ich po całym Sojuszu</i> (Ż: 44)	<i>(...) разбросает из по всему Союзу</i> (3: 62)
<i>Sawieliew, czekista szkolony szpion</i> (Ż: 23)	<i>Савельев, чекист и вышколенный шпион</i> (3: 32)
<i>(...) dowódca plutonu, starszy lejtnant Kirylenko</i> (Ż: 7)	<i>(...) командир взвода, старший лейтнант Кириленко</i> (3: 10)
<i>Tak zimno, że metal akaemu pokrywa się warstewką szronu</i> (Ż: 6)	<i>Так холодно, что металл акаэма покрывается слоем инея</i> (3: 8)
<i>Zastawa budzi się do życia, ludzie ruszają się w blokpostach</i> (Ż: 6)	<i>Застава пробуждается к жизни, люди начинают двигаться в блокпостах</i> (3: 9)
<i>Za beteerem dwunastokolowy Ural. Dalej teponosy kamaz. Za nimi maz, cysterna z paliwem</i> (Ż: 8)	<i>За бэтээрэм следует двенадцатиколесный „Урал”. Потом тупорыльный „КамАЗ”, за ними „МАЗ”, цистерна с горючим</i> (3: 12)
<i>Konwój broni się, ujada zamontowany na Uralu wladimirow</i> (Ż: 10)	<i>Конвой обороняется, огрызается владимиров, смонтированный на „Урале”</i> (3: 14)

Jak widać, wspomniane nazwy realiów zostają wprowadzone do tekstu oryginału na zasadzie zapożyczeń z języka rosyjskiego, co widoczne jest na przestrzeni całego tekstu. Leksemy takie odsyłają głównie do elementów codziennego życia żołnierzy radzieckich, ich sposobu wypowiadania się oraz wojennej kultury materialnej, przede wszystkim sprzętu wojskowego. Jeśli chodzi o kwestię samego przekładu, to niestety tekst wtórny będzie nieco „odarty” z egzotyczności w porównaniu z oryginałem, co – jak już podkreślano – związane jest z koniecznością przekazania utworu A. Sapkowskiego na język rosyjski.

Trzecią grupą leksyki, która pojawia się na przestrzeni całego tekstu, są wulgaryzmy. Bohaterowie posługują się nimi głównie podczas akcji wojskowych oraz potyczek z partyzantami afgańskimi, co może mieć na celu podkreślenie dynamizmu działań wojennych. Zanotowana liczba użyć – 82 – świadczy o zamierzonym działaniu autora, który zdecydował się włożyć je w usta swoich bohaterów. Elementy języka pospolitego niewątpliwie nadają wypowiedziom ekspresji, co potwierdzają słowa Michała Garcarza, który zwraca uwagę na następujące funkcje wulgaryzmów: ekspresywną, impresywną, perswazyjną, ludyczną oraz fatyczną [Garcarz 2006, 162]. Co więcej, ściśle wiążą się one ze sferą tabu, która – jak pisze Anna Bednarczyk – „dotyczy literatury pięknej, tekstów prasowych, wypowiedzi oficjalnych, a co za tym idzie, również tłumaczenia wszelkiego rodzaju tekstów” [Bednarczyk 2007, 135].

W badanym tekście wulgaryzmy występują niejako w dwóch postaciach: polskiej, oryginalnej oraz w postaci zapożyczeń bądź autorskich zniekształceń leksemów rosyjskich. W niektórych wypowiedziach nienormatywna leksyka polska wykorzystywana jest na przemian z nienormatywną leksyką rosyjską. Wykorzystanie wulgaryzmów wydaje się jedną z charakterystycznych cech stylu czy też autorskiego idiolektu A. Sapkowskiego, gdyż omawiane zjawisko obecne jest (w stopniu łatwo dostrzegalnym) także w innych utworach pisarza⁴. Wybrane przykłady ilustrujące omawiane zjawisko zostały zamieszczone w zestawieniu 2.

Przeprowadzone badania pozwoliły stwierdzić, że wulgaryzmy pojawiają się na kartach dwustustronicowej książki około 60 razy, co uznać można za liczbę dość znaczną. W tekście przekładu liczba ta spada do około 40 użyć. Jest to związane z faktem neutralizacji elementów języka pospolitego i zastępowaniem ich eufemizmami np. *блин* lub *хреново*. Znaczne większe straty można jednak zaobserwować w zestawieniu „jakościowym”, gdyż całkowitemu zatarciu ulega ów, zasygnalizowany wyżej, dualizm czy też synkretyzm leksemów nienormatywnych, co pociąga za sobą stylistyczne zubożenie tekstu wtórnego w porównaniu z wyjściowym.

⁴ Mam tu na myśli przede wszystkim utwory wchodzące w skład tzw. *Cyklu wiedźmińskiego*, w którym liczba użyć tego typu leksyki oscyluje w granicach 600 jednostek.

zaledwie 1 przypis. Takie działanie z jednej strony niewątpliwie wzbogaca wiedzę odbiorcy finalnego, z drugiej zaś odciąga jego uwagę od samego toku narracji.

Jeśli chodzi o kwestię przekazu wulgaryzmów oraz realiów związanych z działaniami wojennymi, to straty w tekście przekładu są doskonale widoczne, co związane jest w faktem tłumaczenia polskiego oryginału na język rosyjski. Straty takie są, mimo najlepszych chęci tłumacza, niemożliwe do uniknięcia przez co tekst wtórny staje się niejako „wyczyszczony” z większości nośników odczucia obcości, tak doskonale widocznych w tekście wyjściowym. Warto zauważyć, że tłumacz staje w tym przypadku przed zadaniem z góry skazanym na niepowodzenie, co jest uwarunkowane zarówno czynnikami czysto językowymi, jak i historycznymi, gdyż realia wojny afgańskiej niewątpliwie będą znacznie bliższe odbiorcy sekundarnemu aniżeli prymarnemu.

Bibliografia

- Bednarczyk Anna. 2007. *Sacrum i profanum (Galczyński po rosyjsku)*. W: *Tabu w przekładzie*. Red. Fast P., Strzelecka N. Katowice–Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”: 133–145.
- Fijałkowski Tomasz. 2017. *Warunki bytowe oraz morale żołnierzy Armii Radzieckiej w Afganistanie (1979–1989)*. *Zarys zagadnienia*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 98: 181–210.
- Garcarz Michał. 2007. *Przekład slangu w filmie*. Kraków: Wydawnictwo Tertium.
- Hejwowski Krzysztof. 2004. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kuznecov S.A. 2004. *Bol'shoj tolkovyj slovar' russkogo ōzyka*. Sankt Peterburg: Norint [Кузнецов С.А. 2004. *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт].
- Lewicki Roman. 2000. *Obcość w odbiorze przekładu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sapkovskij Andżej. 2011. *Zmeā*. Per. Flāk V. Moskva: AST. [Сапковский Анджей. 2011. *Змея*. Пер. Флак В. Москва: АСТ].
- Sapkowski Andrzej. 2009. *Żmija*. Warszawa: Wydawnictwo SuperNowa.
- Tyszkiewicz Jakub, Czapiewski Edward. 2010. *Historia powszechna. Wiek XX*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Urbanek Dorota. 2002. *Elementy kultury trzeciej w procesie przekładu*. W: *Przekład – język – kultura*. Red. Lewicki R. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 61–71.
- Vinogradov V.S. 1978. *Leksičeskie voprosy perevoda hudožestvennoj prozy*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo [Виноградов В.С. 1978. *Лексические вопросы перевода художественной прозы*. Москва: Изд-во Московского университета].
- Vlahov Sergej, Florin Sider. 1986. *Neperevodimoe v perevode*. Moskva: Meždunarodnye otnošenĭa [Влахов Сергей, Флорин Сидер. 1986. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения].
- Vogelsang Willem. 2006. *The Pakol: A distinctive, but apparently not so very old headgear from the Indo-Iranian borderlands*. *Khil`a*. „Journal for Dress and Textiles of the Islamic World” Vol. 2:149–155.
- Wojtasiewicz Olgierd. 1992. *Wstęp do teorii tłumaczenia*. Warszawa: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Tłumaczy Ekonomicznych, Prawniczych i Sądowych.

Summary

Third culture elements and Afghanistan war realities in the original and translation of *Žmija* by Andrzej Sapkowski

This text focuses on the issue of war in Afghanistan from 1979–1989 and its realities. The lexicon associated with the everyday life of Afghanistan civilians and Soviet soldiers was analysed. The observations indicate that additional information appears more often in the translated text, which makes it much more transparent for the final recipient. This fact was confirmed by the statistical data, only one footnote can be found in the Polish text and 173 in the Russian text.

Key words: realities, Afghanistan culture, Soviet reality, war realities, translator's note

Tomasz Szutkowski

DOI: 10.31648/apr.4666

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3490-1707>

tomasz.szutkowski@usz.edu.pl

Kilka uwag o subkompetencji frazeologicznej tłumacza

Współczesna translatoryka stoi przed wieloma pilnymi do wykonania zadaniami i nowymi wyzwaniem, które niewątpliwie mają związek z zachodzącymi współcześnie intensywnymi przemianami społeczno-polityczno-ekonomicznymi. Globalizacja i kolosalny postęp technologii wymusza także na tłumaczach konieczność dostosowania się do nowych i coraz wyższych oczekiwań ze strony użytkowników języka zwłaszcza w obszarze komunikacji dwu- i wielojęzycznej. Coraz więcej uwagi poświęca się w związku z tym problematyce ewaluacji tłumaczenia [Biel 2011; Dybiec-Gajer 2013; *Jakość i ocena tłumaczenia* 2009; Skibińska 2009]. Jednym z najistotniejszych elementów mających bezpośredni wpływ na jakość przekładu jest określony poziom kompetencji językowej tłumacza w odniesieniu do L1 i L2. Ten fundamentalny składnik nie jest jednak monolityczny w swojej strukturze – tworzy go bowiem wiele elementów składowych: subkompetencja fonetyczna, morfologiczna, leksykalna, składniowa, stylistyczna, pragmatyczna oraz – niezbyt często dostrzegana i wyodrębniana przez badaczy – subkompetencja frazeologiczna, którą rozumiem jako znajomość szeroko pojętej frazeologii¹ w aspekcie teoretycznym i praktycznym. Problem frazeologii w kontekście procesu translacji (frazeotranslacji) oraz dydaktyki (ściślej – frazeodydaktyki) – jak zauważa Monika Sułkowska – poruszono w pracach naukowych wielu badaczy zachodniej Europy [Sułkowska 2017, 347]. W polskim dyskursie naukowym jest to zagadnienie jeszcze w pełni niezbadane i nieopisane. M. Sułkowska słusznie stwierdza, że sprawni tłumacze powinni poprawnie rozpoznawać w tekście utrwalone struktury wielowyrazowe, następnie właściwie odkodować sens wyodrębnionych związków wyrazowych, w kolejnym etapie wybrać i zastosować odpowiednią strategię tłumaczeniową, aby w rezultacie dobrać optymalne ekwiwalenty w języku przekładu [Sułkowska 2017, 348].

¹ Biorąc pod uwagę szerokie rozumienie frazeologii, odwołuję się tutaj przede wszystkim do koncepcji frazematyki Wojciecha Chlebdy [2003].

Praktyka pokazuje jednak, że zwłaszcza wśród adeptów translatorskiego rzemiosła poziom subkompetencji frazeologicznej nie jest zadowalający. Ze swojego doświadczenia w pracy ze studentami specjalizacji translatorskiej mogę stwierdzić, że zauważone braki w zakresie omawianej subkompetencji przejawiają się przede wszystkim w „archaicznym” (skrajnie idiomatycznym) pojmowaniu istoty związku frazeologicznego oraz w analitycznym traktowaniu idiomów, frazemów i innych wielowyrazowych jednostek języka w procesie tłumaczenia (przekodowywanie) (np. *Андрей съел собаку* → **Andrzej zjadł psa*; zamiast: *Andrzej jest doświadczonym człowiekiem*; *Дядя положил зубы на полку* → **Dziadek położył protezę zębową na stole*; zamiast: *Wujek jest bardzo głodny*). Sądzę, iż nieco pobieżne i nierzadko powierzchowne traktowanie frazeologii w ogólnym zasobie leksykalnym języka wynika także i z tego, że wielowyrazowe jednostki języka (zwłaszcza idiomy) są postrzegane jako osobliwy językowy ornament, a więc jako element fakultatywny, nie zaś jako istotny i niezbędny budulec wypowiedzi wszystkich użytkowników języka. Pod koniec lat 80. XX wieku Andrzej Bogusławski stwierdził, iż w rzeczywistości mówiący posługują się w przytłaczającej większości reprodukowanymi wielowyrazowymi jednostkami języka, nie zaś produktami jednowyrazowymi [Bogusławski 1989, 18–19].

Biorąc pod uwagę powyższe zagadnienia, najpierw należałoby – w mojej opinii – zbadać poziom świadomości językowej przyszłych tłumaczy w odniesieniu do subkompetencji frazeologicznej. W pierwszym badaniu ankietowym przeprowadzonym jesienią 2017 roku respondenci odpowiadali na proste pytanie: Co to jest frazeologizm? Ta część miała więc zobrazować aspekt teoretyczny świadomości językowej. W kolejnym zadaniu studenci mieli podkreślić frazeologizmy spośród 26 podanych związków wyrazowych. Przedłożona lista zawierała jednostki o różnej strukturze i różnicowanym charakterze (związki luźne, frazemy, przysłowia, wielowyrazowe reproduktory). Wyniki pierwszego przeprowadzonego przeze mnie badania omawiam szczegółowo w innej publikacji [Szutkowski 2019]. W tym miejscu ograniczę się jedynie do przywołania ogólnego wniosku: ankietowani zbyt mocno zawężają granicę frazeologii, a wielowyrazowe reproduktory (np. *po odejściu od kasy reklamacji nie uwzględnia się, nie mam więcej pytań*) nie uchodzą w opinii studentów za struktury w większym lub mniejszym stopniu sfrazeologizowane.

W dalszej części artykułu zostaną przedstawione i omówione wyniki drugiego etapu badania pilotażowego przeprowadzonego przeze mnie na początku maja 2018 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego wśród studentów II roku studiów stacjonarnych I stopnia pięciu specjalności: filologii angielskiej, germańskiej, romańskiej, iberystyki i skandynawistyki. W badaniu wzięło udział 50 osób studiujących na specjalizacji translatorskiej. Zadaniem respondentów było

wypełnienie ankiety anonimowej składającej się z trzech zadań. Pierwsze polegało na wyszukaniu w podanym tekście (zob. poniżej) frazeologizmów.

Afera reprivatyzacyjna jest, jak się wydaje, fragmentem większej całości, a próby jej przezwyciężenia to notabene walka na kilka frontów. Przesłuchania na Komisji Weryfikacyjnej potwierdziły słuszność znanego powiedzenia: kto mieczem wojuje, od miecza ginie. Transparentność działań w tym zakresie jest warunkiem *sine qua non* pozytywnego załatwienia tej palącej kwestii społecznej. Póki co zdaje się jednak, że stoimy na przegranej pozycji, a klęska na całej linii to tylko kwestia czasu. Sprawa bowiem ma charakter rozwojowy i ponad wszelką wątpliwość można się spodziewać nieprzewidywalnych reperkusji, które jeszcze bardziej nakręca spiralę niepewności o lepsze jutro lokatorów warszawskich nieruchomości. Biednemu zawsze wiatr w oczy!

Tekst ten został zredagowany przeze mnie na podstawie aktualnych informacji medialnych dotyczących prac sejmowej Komisji Weryfikacyjnej ds. Reprivatyzacji. Składa się on z 99 wyrazów i zawiera 25 wielowyrazowych reпродукtów, co stanowi 75% jego objętości. Można zatem stwierdzić, że jest to tekst wysoko nasycony pod względem liczby wielowyrazowych jednostek języka².

Wyniki pierwszej części badania ankietowego zawarte są w tabeli 1. Ogółem studenci podkreślili w tekście 21 związków wyrazowych, co stanowi 84% wszystkich wielowyrazowych reпродукtów. Jeśli jednak – podobnie jak to było w pierwszym etapie badań – wyznaczmy umowny statystyczny punkt odcięcia granicy „frazologiczności” na poziomie $\geq 50\%$ odpowiedzi, wówczas w grupie tej znajdzie się zaledwie 7 jednostek: *Biednemu zawsze wiatr w oczy* (88%); *Kto mieczem wojuje, od miecza ginie* (84%); *walka na kilka frontów* (74%); *paląca kwestia* (62%); *stać na przegranej pozycji* (62%); *klęska na całej linii* (60%) i *nakręcać spiralę* (50%).

Pozostałe wielowyrazowe reпродукty w opinii respondentów w mniejszym stopniu zasłużyły na miano pełnoprawnych frazeologizmów, chociaż ich odtwarzalność w takiej właśnie postaci nie budzi wątpliwości. Jednostki typu *pozytywnie załatwić*, *jak się wydaje*, *próby przezwyciężenia*, *transparentność działań*, *znane powiedzenie* należy w procesie tłumaczenia traktować więc jako całość, jako odrębne jednostki przekładu. Oczywiście na tym etapie badań nie można stwierdzić, czy w przypadku rzeczywistego tłumaczenia tych konkretnych związków wyrazowych studenci potraktowałoby je atomistycznie. Pytanie, na które warto będzie w przyszłości poszukać odpowiedzi, winno brzmieć: Czy poziom subkompetencji frazeologicznej tłumacza jest wprost proporcjonalny do procedury segmentacji

² Salah Mejri z Uniwersytetu w Alicante wprowadza wskaźnik pokrycia frazeologicznego, który oblicza się, dzieląc liczbę wielowyrazowych jednostek języka występujących w tekście przez ogólną liczbę jego jednostek leksykalnych [Mejri 2011, 125–137].

tekstu oryginału na jednostki tłumaczenia pokrywające się z granicami wielowyrzowych reproductów oraz czy taki sposób ich wyodrębniania wpływa istotnie na jakość przekładu? Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać – jak sądzę – że odpowiedź na to pytanie będzie pozytywna.

Tabela 1

Wyniki pierwszej części badania ankietowego

Frazeologizmy wskazane w tekście przez ankietowanych	%
Biednemu zawsze wiatr w oczy	88
Kto mieczem wojuje, od miecza ginie	84
walka na kilka frontów	74
paląca kwestia	62
stać na przegranej pozycji	62
klęska na całej linii	60
nakręcać spiralę	50
lepsze jutro	42
fragment większej całości	32
warunek sine qua non	26
kwestia czasu	24
spiralą niepewności	24
ponad wszelką wątpliwość	16
mieć charakter rozwojowy	12
afera reprivatyzacyjna	10
Komisja Weryfikacyjna	6
pozytywnie załatwić	4
jak się wydaje	2
próby przewyciężenia	2
transparentność działań	2
znane powiedzenie	2

Źródło: opracowanie własne

Drugi etap badania nad poziomem subkompetencji frazeologicznej potwierdził rezultaty pierwszego – podejście ankietowanych do wielowyrzowych jednostek języka jest skrajnie idiomatyczne zgodne z tzw. podejściem winogradowskim i – jak pokazały rezultaty ankiet – kwalifikacja związków wyrazowych do kategorii frazeologizmów była podobna, choć w pierwszej ankiecie studenci otrzymali listę izolowanych związków wyrazowych, a w drugiej – był to spójny tekst, w którym wielowyrzowe reproducty znalazły się w konkretnym kontekście. Warto zwrócić

uwagę, że oba etapy były przeprowadzone w tej samej grupie respondentów, chociaż za drugim razem ankietę wypełniło mniej osób.

Drugie zadanie w omawianym badaniu ankietowym polegało na wypisaniu z podanego tekstu fragmentów niejasnych lub niezrozumiałych. Wyniki tej części ankiety zawiera tabela 2.

Tabela 2

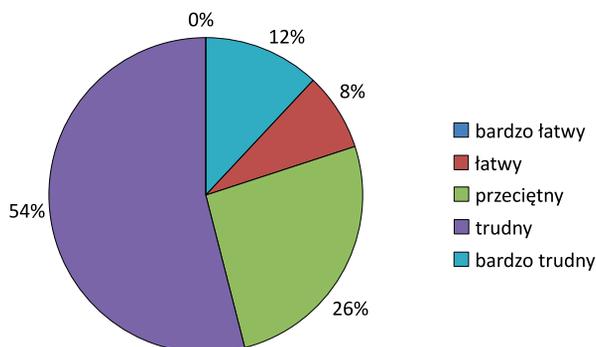
Wyniki drugiej części badania ankietowego

Fragmenty niezrozumiałe lub niejasne wskazane w tekście przez ankietowanych	%
(warunek) sine qua non	82
reperkusje	42
transparentność działań	22
afera reprywatyzacyjna	12
Komisja Weryfikacyjna	4
notabene	4
Biednemu zawsze wiatr w oczy	2
paląca kwestia społeczna	2
sprawa ma charakter rozwojowy	2
transparentność	2

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie danych statystycznych można stwierdzić, że tekst przedłożony ankietowanym do analizy był raczej zrozumiały z wyjątkiem trzech jednostek: (*warunek*) sine qua non (82%), reperkusje (42%) oraz transparentność działań (22%). Może nieco dziwić, że dwie osoby wskazały jako niezrozumiałe lub niejasne przysłowie *Biednemu zawsze wiatr w oczy* czy związek *sprawa ma charakter rozwojowy*. Możliwe, że znaczenie tych jednostek było dla ankietowanych znane, ale mieli problem z jego odniesieniem do kontekstu. Z kolei związek *Komisja Weryfikacyjna* może sprawić kłopot wówczas, kiedy komuś zupełnie nieznaną jest sprawa reprywatyzacji warszawskich nieruchomości. Sam izolowany reprodukt nie powinien budzić wątpliwości pod względem swojego znaczenia słownikowego.

Trzecie polecenie w omawianej ankiecie zawierało pytanie: Czy powyższy tekst jest Pana/Pani zdaniem łatwy bądź trudny do przetłumaczenia na język obcy? Proszę podkreślić wybraną odpowiedź – a) bardzo łatwy, b) łatwy, c) przeciętny, d) trudny, e) bardzo trudny. Wyniki ostatniej części ankiety przedstawia poniższy wykres 1.

Wykres 1. Wyniki trzeciej części ankiety
Źródło: opracowanie własne

W opinii 54% ankietowanych tekst wydał się trudny do przetłumaczenia, dla 12% – bardzo trudny, co razem daje wynik 66%. Tylko 8% uznało go za łatwy, żadna z badanych osób nie uznała tego tekstu za bardzo łatwy. Niewątpliwie trudności w tłumaczeniu tekstów wysoko nasyconych wielowyzrazowymi re produktami stwarza dobór adekwatnych ekwiwalentów, których potencjał semantyczny i pragmatyczny będzie jak najbardziej zbliżony. Większość słowników dwu- i wielojęzycznych niestety nie daje idealnych rozwiązań, z których tłumacz mógłby bez większych trudności i wysiłku skorzystać³, dlatego też wysoki poziom subkompetencji frazeologicznej jest w procesie translacji niezbędny.

Zarówno własne obserwacje decyzji translatorskich podejmowanych przez studentów na zajęciach praktycznych, jak i wyniki przeprowadzonego badania ankietowego uzasadniają konieczność podjęcia działań w zakresie dydaktyki frazeologicznej. Główną ideą tych działań powinno być przeorientowanie subkompetencji frazeologicznej z paradygmatu idiomatycznego na paradygmat frazemacyjny w rozumieniu teorii W. Chlebdy. Swoista rewizja rozumienia istoty jednostki frazeologicznej powinna mieć jednak ścisły związek z praktyczną działalnością przekładową. Tłumacz bowiem musi być aktywnym czytelnikiem⁴, który dostrzega w analizowanym tekście wielowyzrazowe jednostki języka i potrafi ująć je w ramy

³ Wyjątkiem na rynku wydawniczym jest z pewnością *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych*, w którym wszystkie translaty zostały zweryfikowane w rzeczywistych kontekstach [*Polsko-rosyjski słownik par przekładowych...* 2014].

⁴ Warto w tym miejscu przywołać zasady sformułowane przez W. Chlebdę w odniesieniu do postawy aktywnego czytelnictwa: czytaj jak najwięcej, czytaj z ołówkiem w rękę, staraj się dostrzegać w tekstach, z czego zostały zrobione, zaczynaj analizę od małych fragmentów, stosuj zasadę ograniczonego zaufania (to, czy wyodrębniony fragment jest wielowyzrazową jednostką języka, trzeba zweryfikować wielokrotnie i wielostronnie), bądź świadom w stopniu większym, niż wymagają tego potrzeby codziennej, zwykłej lektury tekstu, gdyż świadome analizowanie tekstów sprzyja świadomemu władaniu językiem [Chlebda 2010, 33].

nie tylko potencjalnej, lecz także przede wszystkim realnej ekwiwalencji. Efekty postulowanych działań przyniosą oczekiwane skutki, jeśli zostaną zrealizowane konkretne etapy w dydaktyce akademickiej. Monika Sułkowska za Jean-Pierre'em Colsonem przywołuje następujące strategie w zakresie frazeotranslacji: 1) wyodrębnianie frazeologizmów (por. koncepcję Wojciecha Chlebdy), co ma zaowocować swoistym „uwrażliwieniem na frazeologię”; 2) analiza semantyczna – opis znaczenia, dobór synonimów i antonimów; 3) analiza kontekstowa i makrostrukturalna; 4) podejście teoretyczno-modularne – opracowanie przez tłumacza własnego słownika wielowyrazowych jednostek języka, np. według klucza tematycznego [Sułkowska 2017, 348–349]. W ostatnim wymienionym punkcie widać szczególną przydatność zastosowania pamięci tłumaczeniowych (CAT).

Powyższa propozycja działań dydaktycznych jest moim zdaniem godna rozważenia. Ma ona przede wszystkim istotnie podnieść świadomość językową tłumaczy w zakresie wielowyrazowych jednostek języka. Warto jednak zwrócić uwagę na kolejne działania niewymienione w koncepcji J.-P. Colsona. Wyodrębnione i opracowane wielowyrazowe reprodukty w języku L1 winny być odniesione do ich ekwiwalentów w języku L2. W wielu przypadkach nie jest to wcale zadanie łatwe. Bardzo cenne rady zwłaszcza dla początkujących tłumaczy zawarto w publikacji *Na tropach tłumaczy. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych* [Na tropach tłumaczy... 2011]. W części II (*Minucje przekładowe*) ukazano bardzo dokładnie drogę dochodzenia do odpowiedników przekładowych jednostek nieodnotowanych w dotychczasowych słownikach dwujęzycznych (analiza danych słowników dwujęzycznych, weryfikacja dotychczasowych znaczeń, analiza kontekstów w wolnych zasobach e-tekstów, porównywanie polskich i obcojęzycznych wersji stron internetowych, odwołanie się do definicji encyklopedycznej, analiza uzyskanych wyników po wpisaniu danego związku wyrazowego w wyszukiwarkach internetowych, ustalenie stosunku możliwie pełnej ekwiwalencji między jednostkami L1 i L2) [Na tropach tłumaczy... 2011, 115–117]. Dopiero uwzględnienie drugiego etapu działań tłumacza (ustalenie relacji możliwie pełnej ekwiwalencji) – po uprzednim wyodrębnieniu i dokładnym opisie semantyczno-pragmatycznym wielowyrazowych jednostek języka w tekście wyjściowym – pozwala uznać tę procedurę za zakończoną i efektywną.

Kolejne etapy prowadzonego badania pilotażowego będą realizowane po przeprowadzeniu w tej samej grupie studentów cyklu wykładów z teorii frazematyki, aby przekonać się, czy dostarczona wiedza teoretyczna wzmocni poziom świadomości językowej w zakresie subkompetencji frazeologicznej i poszerzy spektrum jednostek kwalifikowanych przez młodych adeptów translatorskiego rzemiosła do grupy wielowyrazowych reпродукtów. Ponowne badania ankietowe powinny

skutecznie zweryfikować poziom omawianej subkompetencji. Na tym jednak – jak sądzę – poprzestać nie można. W dalszej kolejności warto zbadać, jak studenci specjalizacji translatorskiej radzą sobie z doбором ekwiwalentów szczególnie tych wielowyrazowych jednostek języka, których nie odnotowują dostępne na rynku słowniki przekładowe. Wszystkie te działania mają efektywnie podnieść jakość świadczonych usług tłumaczeniowych z wykorzystaniem aktualnej wiedzy i nowoczesnych technologii.

Bibliografia

- Biel Łucja. 2011. *Jakość przekładu prawnego i prawniczego w świetle normy europejskiej PN-EN 15038 oraz hipotezy uniwersaliów tłumaczeniowych*. „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” nr 6: 13–28.
- Bogusławski Andrzej. 1989. *Uwagi o pracy nad frazeologią*. W: *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. T. 3. Red. Saloni Z. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Filia Białystok: 13–30.
- Chlebda Wojciech. 2003. *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Łask: Wydawnictwo Leksem.
- Chlebda Wojciech. 2010. *Nieautomatyczne drogi dochodzenia do reproduktów wielowyrazowych*. W: *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrazowych jednostek języka*. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego: 15–35.
- Dybiec-Gajer Jolanta. 2013. *Zmierzyć przekład? Z metodologii oceniania w dydaktyce przekładu pisemnego*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Grzeszkiewicz-Radulska Katarzyna. 2012. *Metody badań pilotażowych*. „Folia Sociologica” vol. 42: 113–141.
- Jakość i ocena tłumaczenia*. 2009. Red. Kopczyński A., Kizeweter M. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
- Lewicki Roman. 2017. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Mejri Salah. 2011. *Phraséologie et traduction des textes specialises*. Alicante: Universidad de Alicante.
- Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*. 2011. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Pieńkos Jerzy. 2003. *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*. Zakamycze: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Płusa Paweł. 2007. *Rozwijanie kompetencji przekładu i kształcenie tłumaczy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Polsko-rosyjski słownik par przekładowych. Tom zbiorczy „Podręcznego idiomatikonu polsko-rosyjskiego” (z. 1-5)*. 2014. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Skibińska Ewa. 2009. *Garść uwag o jakości przekładu*. „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” nr 5: 13–27.
- Sułkowska Monika. 2017. *Frazeotranslacja oraz jej znaczenie w kształceniu i doskonaleniu tłumaczy*. „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” nr 12: 341–353.
- Szutkowski Tomasz. 2019. *Subkompetencja frazeologiczna studentów-neofilologów jako składnik kompetencji językowej tłumacza. Badanie pilotażowe*. „Roczniki Humanistyczne” t. 67, z. 7: 93–111.

Summary

A few remarks on the phraseological sub-competence of a translator

The topic of this article is a diagnosis of the level of a phraseological sub-competence of a translator conducted on the basis of a survey carried out among students of neophilology with the translator specialization. The aim of the study is to determine the level of linguistic awareness of the surveyed in the area of phraseological sub-competence. The question posed is in what way they comprehend the essence of the multi-word linguistic units and if they can extract supra-lexical units of a translation. As such, the accuracy of a translation is dependent on the correct segmentation of the original. Those surveyed, faced with a 99-word text containing 25 multi-word linguistic units (75% of the whole text), extracted only seven of such structures in at least 50% of their answers. It can be deduced that the students consider phraseological units extremely idiomatic. In most cases, they do not notice other, less prototypical structures in the text, which should be considered globally in the process of translation. This conclusion justifies the undertaking of firm action in the area of phraseodidactics and phrasal translation as part of a philological academic education.

Key words: translation, phraseology, translation quality, didactics

Agnieszka Potyrańska

DOI: 10.31648/apr.4667

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2923-580X>

agnieszka.potyrska@poczta.umcs.lublin.pl

Obrazy postaci mitologicznych w oryginałach i przekładach wybranych wierszy Siergieja Gorodieckiego

„Tłumacząc wiersze ulegasz raz po raz artystycznemu porywowi,
rzec by można «tworzysz»,
i oto tracisz zdolność krytycznej oceny
tego, co piszesz, jako «tłumaczenia»”
(Walery Briusow)
[Balcerzan 1977, 193]

Niniejszy artykuł przynosi propozycję rozważań na temat mitopoetyckiego ujęcia postaci z mitologii słowiańskiej w przekładach wierszy Siergieja Gorodieckiego na język polski autorstwa Jerzego Litwiniuka. Pod uwagę zostaną wzięte następujące utwory: *Предку* (bez daty) – *Przodkowie* (1971) oraz *Полюбовники* (1906) – *Miłośnicy* (1971). Naszym zadaniem będzie analiza przekładów oraz prześledzenie, w jakim stopniu tłumacz odzwierciedlił specyfikę postaci ze słowiańskiej mitologii niższej (ros. *леший, черт*) przedstawionych w oryginale, a na ile ich obraz w przekładzie uległ zmianie. Skupimy się ponadto na „formie wewnętrznej słowa” (Potiebnia), by ukazać, jak konkretne działania translatorskie wpływają na percepcję sytuacji lirycznej ukazanej w wierszach. Zbadamy także, na ile w wyżej wymienionych przykładach została zachowana ekwilinearność i ekwirytmiczność (Kwiatkowski).

Naszą analizę rozpoczniemy od wiersza *Предку – Przodkowie*. Według Paula Ricoeura

Czytelnik przekładu jest bliski widzowi oglądającemu ekranizację. Jeśli przekład lub film pobudza wyobraźnię, uwalnia kanały percepcji, tworząc jedną wizualno-artystyczną całość, to wówczas język jako taki odchodzi na drugi plan. To znaczy, że zawartość czy też spójność przekładu może być osiągnięta nie tylko na poziomie języka. Niezbędna jest tu wszakże spójność wizualna, czyli to, co aktualizuje się w ekranizacji [Ricoeur, Torop 2008, 74].

Jak zobaczymy dalej, tłumacz wierszy S. Gorodieckiego dokonał znaczącej zamiany obrazów, przez co czytelnik przekładu nie otrzymał takiego samego obrazu, a więc wspomniana „spójność wizualna” nie została zachowana. Przeanalizujemy zatem przekład czterech pierwszych wersów wiersza oraz obrazy, jakie docierają do czytelników – prymarnego oraz sekundarnego.

W inicjalnych wersach opisane jest pewne bliżej nieokreślone skupisko drzew, które nieco przypomina sad. Biorąc pod uwagę dalszą treść wiersza, można wyciągnąć wniosek, że odzwierciedlone tu zostały pogańskie wierzenia Słowian, zgodnie z którymi las był siedliskiem umarłych [Podgórcy 2005, 262].

<i>Предки</i>	<i>Przodkowie</i>
В космах зеленых, взлохмаченных Сад и не сад надо мной: Жизней истраченных Сход вечевой. (Городецкий 1986, 128)	W kudłach zielonych czap nade mną sad – nie sad pośrodku miedz: zgasłych nadaremno żywotów wiec. (Dąbrowski 1971, 260)

Znaczącą różnicą w przekładzie jest lokalizacja podmiotu lirycznego wiersza: w oryginale mówi on: „сад и не над надо мной”, a w przekładzie czytamy: „sad – nie sad pośrodku miedz”. W mitopoetyckim opisie tej przestrzeni ważną rolę pełni antynomiczność kosmosu wyrażana poprzez opozycję „góra – dół”, co nie zostało odzwierciedlone w przekładzie. W przekładzie mamy do czynienia raczej z przestrzenią pośrednią, znajdującą się pomiędzy dwoma innymi elementami.

W kolejnym fragmencie wiersza czytamy:

<i>Предки</i>	<i>Przodkowie</i>
Леший корявыми лапами Облако цепко схватил, Сапами, храпами Тем огласил. (Городецкий 1986, 128)	Boruta rosochatą łapę wczepił w ciemny chmury miąsz, sapaniem i chrapem napęłnił gąszcz. (Dąbrowski 1971, 260)

Zmianie uległa ważna postać ze słowiańskiej mitologii niższej: w oryginale Леший, a w przekładzie – Boruta. Jak wiadomo, „Леший – злой дух, воплощение леса, как враждебной человеку части пространства, хозяин леса и зверей” [Токарев 1992, 52]. Warto zaznaczyć, że Boruta w świadomości polskojęzycznego czytelnika ma zupełnie inne konotacje niż rosyjski Leszy. Mimo że pierwotnie Boruta był to „rodzimy, przedchrześcijański demon lasu sosnowego, o charakterze diabolicznym, po chrystianizacji diabeł leśny”, to obecnie najczęściej jest kojarzony jako „diabeł borowiec, błotnik, zły duch, podług wieśniackich baśni mieszkający na błotach i lgniączniczkach” [Podgórcy 2005, 64]. Co więcej, leksem „Boruta” to nazwa własna, która istnieje w świadomości odbiorcy polskiego, wywołując

określone konotacje z kulturą szlachecką. Ponadto obserwujemy tutaj zamianę liczby mnogiej („лапами”) na liczbę pojedynczą („лапа”). Co więcej, obraz przedstawiony w przekładzie, poprzez leksemy: „sad”, „miąszz” nasuwa skojarzenia z rajem. Oryginał wolny jest od takich asocjacji.

I dalej:

<i>Предки</i>	<i>Przodkowie</i>
Скорчилась, вся искорявилась, Клен лешачиха сосет: Горечь понравилась, Горькую пьет. (Городецкий 1986, 128)	Ssie sok klonowy Borucicha pokurczona niby krzak: chłepce jak z kielicha, gorycz jej w smak. (Dąbrowski 1971, 260)

W kolejnej strofie pojawia się postać kobieca: лешачиха – Borucicha¹. Polska nazwa żony Boruty nie funkcjonuje w polskiej kulturze i została utworzona na wzór rosyjskiej (лешачиха) przy pomocy formantu *-icha*. Mamy tu zatem do czynienia z problemem sformułowanym przez I. Levy’ego:

В целом, говоря о процессе возникновения перевода, можно назвать центральным пунктом переводческой проблематики соотношение трех единств: объективно-го содержания произведения и его двух конкретизаций – в сознании читателя оригинала и в сознании читателя перевода. Эти три структуры неизбежно будут несколько отличаться одна от другой, главным образом в зависимости от того, до какой степени при их создании проявились оба дифференцирующих фактора: различие между двумя языками и различие в объеме знаний между двумя кругами читателей [Левый 1974, 59].

Ponadto w oryginale nasilenie odczuć podczas picia soku klonowego jest wzmożone poprzez powtórzenie słów o takim samym rdzeniu: „горечь” i „горькую”. W przekładzie nie ma takiego powtórzenia, natomiast podkreślona została przyjemność płynąca z faktu spożywania soku poprzez użycie porównania „chłepce jak z kielicha”.

<i>Предки</i>	<i>Przodkowie</i>
Пялится оком реснитчатым Пращур в березовый ствол: В теле крупитчатом Язву нашел. (Городецкий 1986, 128)	Praojciec urzęsione gały wytrzeszcza w brzozowy pień: znalazł w ciele białym gnijący rdzeń (Dąbrowski 1971, 261)

W tej strofie tłumacz skrupulatnie przekazał rejestr języka potocznego poprzez wierne oddanie określenia „пялится” – „wytrzeszcza gały”. Naszą uwagę przykuwa jednak opis brzozy. Jak wiadomo, brzoza jest jednym z symboli Rosji, a jej charakterystyczna kora była opiewana zarówno w literaturze, jak i w malarstwie.

W wierszu S. Gorodieckiego podkreślona została nietypowa, charakterystyczna struktura kory („крупитчатая”), natomiast w przekładzie została ona określona jako zwyczajnie „biała”. I dalej: ważne w mitologii słowiańskiej słowo „пращур” oznaczające „далекий предок, родоначальник” [Кузнецов 2000, 955] zostało przetłumaczone jako „praojciec”, podczas gdy w kolejnej strofie „щур” przetłumaczono jako „prapradziad”:

<i>Предки</i>	<i>Przodkowie</i>
Штопать рогожи зеленые Щур на осину залез, Нитки лощеные Тянет с небес. (Городецкий 1986, 128)	Prapradziad na osiny czubie jął zieloną matę wić, z niebios ciągnie w dzióbie błyszczącą nić (Dąbrowski 1971, 261)

Prapradziad jest znacznie bardziej odległym przodkiem niż praojciec, dlatego też taki przekład wydaje się nieuzasadniony. Ponadto tłumacz nadaje bohaterowi ptasie atrybuty (dziób), których brak w oryginale. Jednak – jak mówi Paweł Topier – „Przekład artystyczny nigdy nie jest kopią (byłoby to niemożliwe), lecz zawsze interpretacją” [Брюсов 1975, 105].

A oto kolejny fragment wiersza:

<i>Предки</i>	<i>Przodkowie</i>
Прадед над елкой корячится, Дед зелена сторожит, Выглянет, спрячется, Хвоя дрожит. (Городецкий 1986, 128)	Nad jodłą gnie się kark praszczura , dziad pomniejszych strzeże krzy, wyjrzy, znów da nura, cetyna drży. (Dąbrowski 1971, 261)

W tym fragmencie „прадед” przetłumaczono jako „praszczur”. W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* słowo to ma kwantyfikator „podniosły”, natomiast w oryginale zastosowano słowo z języka codziennego „дед”. W tłumaczeniu doprecyzowaniu ulega rodzaj drzewa, na którym znajduje się przodek – jest to jodła, podczas gdy w oryginale to bliżej nieokreślone drzewo iglaste – „елка” (nazwa pochodzi od słowa „ель”, czyli świerk).

Ostatnia strofa przekładu zawiera najwięcej modyfikacji semantycznych.

<i>Предки</i>	<i>Przodkowie</i>
Предки меня не чураются, В космах зеленых снуют. В жизнь озираются, В нежить зовут. (Городецкий 1986, 128)	Zielonowłosi, obrośnięci biorą mnie w gromadę swą, istnienie ich nęci, w nieistność zwą. (Dąbrowski 1971, 261)

W oryginale wygląd przodków nie jest doprecyzowany. Odnajdujemy informacje o ich działalności, a drzewa porównane są do kosmyków. Tłumacz zaś modyfikuje ten obraz, przenosząc atrybuty otoczenia na opisywane istoty, które w jego interpretacji są „zielonowłosi, obrośnięci”. Również zmianie ulega ich zachowanie: w oryginale „меня не чураются”. W wierzeniach ludowych jest to zakłęcie przeciwko nieczystej sile, oznaczające zakaz dotykania lub wykonywania jakichś działań. Można więc sądzić, że w wierszu S. Gorodieckiego przodkowie nie boją się bohatera lirycznego, nie unikają go, ale jeszcze nie jest to sytuacja przedstawiona w przekładzie: „biorą mnie w gromadę swą”. Z kolei nieprzekładalne rosyjskie słowo „нежить” tłumacz odzwierciedlił za pomocą neologizmu „nieistność”, co można rozumieć jako „niebyt”. Z kolei rosyjski wyraz „нежить” w wierzeniach ludowych oznacza złe siły, fantastyczne istoty szkodzące człowiekowi i przybierające jego postać oraz cechy zwierzęce [Кузнецов 2000, 621]. Jest to więc pewna klasa postaci mitologicznych. Znaczenie to nie zostało przekazane w tłumaczeniu.

Podsumowując analizę przekładu tego wiersza, podkreślmy jeszcze raz: пращур – praojciec, щур – prapradziad, прадед – praszczur, дед – dziad. Zacytujmy słowa Aleksandra Potiebni:

Если слово одного языка не покрывает слова другого, то тем менее могут покрывать друг друга комбинации слов, картины, чувства, возбуждаемые речью; соль их теряется при переводе. (...). Даже мысль, оторванная от связи с словесным выражением, не покрывает мысли подлинника [Потебня 1974, 263].

Przejdźmy teraz do analizy przekładu kolejnego wiersza *Полюбовники* – *Miłośnicy*. Uwagę zwraca już sam tytuł wiersza: ros. „полюбовник” to wyraz z języka ludowego, potocznego, oznaczający „kochanek”. Zupełnie odmienne znaczenie ma polski rzeczownik „miłośnik” – to książkowe słowo oznaczające „osoba rozmówiana w czymś, amator, wielbiciel”.

Wiersz rozpoczyna się od zapoznania czytelnika z bohaterami: popem i jego rodziną.

<i>Полюбовники</i>	<i>Miłośnicy</i>
У мосточка на крыльчке Два кольца, одно колечко, А колечку пары нет. У попа попова дочка, Попадья – сырая кочка, А поповна – маков цвет. (Городецкий 1986, 94)	Przy mosteczku, gdzie ganeczek, Dwie obrączki, pierścioneczek, Do pierścionka pary brak. Tam pop z żoną i córuchną, Popowica – stare próchno, А popówna – kraśny mak (Dąbrowski 1971, 261)

Uwagę zwracają słowa nazywające protagonistów: поп – pop, дочка – córuchna/porówna, a zwłaszcza żony popa: попадья – popowica. Ekwiwalent podany przez tłumacza nie występuje w języku polskim, jest więc okazjonalizmem, utworzonym na potrzeby tego wiersza. Również określenie kobiety jest odmienne w oryginale („сырая кочка”) i w przekładzie („stare próchno”). Rosyjskie słowo „кочка” – „бугорок на низменном или болотистом месте, поросший травой или мхом” [Кузнецов 2000, 464] budzi mniej asocjacji niż polskie sformułowanie: „stare próchno”, które często używane jest potocznie jako obraźliwe określenie człowieka w podeszłym wieku. Ponadto rosyjski wyraz „поповна” funkcjonuje w rosyjskim języku potocznym, natomiast „popowica” jest okazjonalizmem w języku polskim. Określenie córki popa „маков цвет” ma głębokie korzenie folklorystyczne, podczas gdy polskie sformułowanie „kraśny mak” to archaizm oznaczający „piękny mak”. Zadaniem obu tych określeń jest podkreślenie urody młodej dziewczyny. Jednak czy możemy stwierdzić, że takie tłumaczenie nie oddaje sensu wiersza?

W dalszej części wiersza czytamy:

<i>Полюбовники</i>	<i>Miłośnicy</i>
Я сманил ее черникой, Костяником, голубикой За лесок на бугорок. Задурманил по болотам, Припечалил приворотом И к любви приволок. (Городецкий 1986, 94)	Zanęciłem ją maliną, Ostrężyną, żurawiną Za górcezkę i za las, Kołowałem ją moczarem, Uroczyłem leśnym czarem. Miłowania wróżąc czas. (Dąbrowski 1971, 261–262)

Jak widać, w oryginale czart kusi dziewczynę typowymi owocami leśnymi: „черника” (borówka czarna), „костяника” (łac. *Rubus saxatilis* – malina kamienna), „голубика” (borówka bagienna), a w przekładzie: „malina”, „ostrężyna” (jeżyna), „żurawina”. Inne jest miejsce, do którego chce zwabić pannę czart: „за лесок на бугорок”, natomiast w przekładzie: „za górcezkę i za las”. Ponownie zmiana ulega organizacja przestrzenna, o której wspomniano wcześniej. Znaczące jest to, że spotkanie ma odbyć się na górce, a nie za nią. Ponadto w oryginale wyrażenie zostało podkreślone, że zamiary czarta się ziściły: „и к любви приволок”, w przekładzie zaś jedynie są one planowane „miłowania wróżąc czas”.

<i>Полюбовники</i>	<i>Miłośnicy</i>
Полюбила, заелелась, Вся хвосточком обвертелась, Завалилась на луга. «Ненаглядный мой, приятный, Очень маленький, занятный, Где ты выпачкал рога?» (Городецкий 1986, 95)	Od całusa zapłonęła, Chwościskiem się owinęła, Osunęła się na stóg. Miły mój, nienapatrzony, Niespodziany, wydarzony, Gdzieżes tak usmolił róg? (Dąbrowski 1971, 262)

W kolejnej strofie uwagę zwraca rzeczownik „хвосточок”, który w oryginale, występuje w postaci *deminutivum*, a przekładzie jako *augmentativum*. Inny jest opis czarta, który przytacza nam dziewczyna – w oryginale jest on „Ненаглядный, приятный, Очень маленький, занятый”, w przekładzie zaś „miły, nienapartyzowany, niespodziany, wydarzony”. Widzimy więc, że autor oryginału podkreśla jego niewielkie rozmiary oraz przyciągający wygląd, a przekład koncentruje się na pewnej przypadkowości jego pojawienia się. Jak wiadomo, czart w tradycyjnych wierzeniach ludowych ma dwa rogi, w przekładzie natomiast mowa jest o jednym rogu, do tego usmolonym (takiej informacji brak w tekście wyjściowym, wiemy jedynie, że jest on brudny, ale nie ma informacji, że z powodu usmolenia). Cała strofa w przekładzie nasycona jest wyrazami mającymi odcień archaiczności. Problem ten poruszał wspomniany już I. Levý:

В отличие от автора подлинника, который не только сам непрерывно совершенствуется в языке, но и является одним из тех, кто этот язык совершенствует, переводчик сплошь и рядом остается в плену у стиливых приемов, распространенных в пору его юности, и на протяжении десятилетий оперирует неизменным языком. Вот почему перевод в отношении языка устаревает обычно быстрее, чем оригинальное произведение [Левый 1974, 86].

W kolejnym fragmencie należy zauważyć pomieszczenie kategorii temporalnych: w oryginale obserwujemy naturalny ruch słońca ze wschodu na zachód, a w przekładzie – z zachodu na wschód. Uwagę przykuwa również przestarzała forma gramatyczna, utworzona poprzez przyłączenie cząstki *-śmy* do rzeczownika:

<i>Полюбовники</i>	<i>Miłośnicy</i>
До утра не расставались, Ясным небом любовались На восток и на закат. Попутру мутится речка, Настежь хриплое крылечко, У попа в избе набат. (Городецкий 1986, 95)	Do świtu-śmy rozmawiali, Jasne niebo podziwiali I na zachód, i na wschód. Rankiem zamąciło rzezczkę, A u popa gwałt i sprzeczkę Zza chrypiących słyhać wrót. (Dąbrowski 1971, 262)

Podkreśleniem zasadności zastosowania przez tłumacza takiego zabiegu niech będą słowa A. Fiodorowa:

Полноценность перевода состоит в передаче специфического для подлинника соотношения содержания и формы путем воспроизведения особенностей последней (если это возможно по языковым условиям) или создания функциональных соответствий этим особенностям. Это предполагает использование таких языковых средств, которые, часто и не совпадая по своему формальному

характеру с элементами подлинника, выполняли бы аналогичную смысловую и художественную функцию в системе целого. Для понятия полноценности особенно существенной является передача того соотношения, в котором часть, отдельный элемент или отрезок текста находится к целому [Федоров 1983, 127].

W przekładzie, nieco wyraźniej niż w oryginale, nakreślono kontekst religijny. Inaczej wyrażona jest rada, jak pop powinien postąpić z żoną. W oryginale czytamy: „прогони за двери”, a w przekładzie „odpędź od ołtarzy”.

<i>Полюбовники</i>	<i>Miłośnicy</i>
Я отцу трезвоню в ухо: «Осрамила потаскуха, Дочки глупой не желей! Прогони жену за двери, Так блудят шальные звери, – Ты ведь Божий иерей». (Городецкий 1986, 95)	Trąbię do uszu rodzica: Zhańbiła cię latawica, Nie szczędź głupiej córce kar, Żonę odpędź od ołtarzy, Tak się leśny zwierz kojarzy, A ty masz kapłaństwa dar. (Dąbrowski 1971, 261)

Nieco inaczej został też określony sam pop: „ты ведь Божий иерей” – „A Ty masz kapłaństwa dar”.

Ostatnia strofa została przetłumaczona inaczej pod względem gramatycznym: w oryginale użyte zostały formy bezosobowe czasowników, natomiast w przekładzie – osobowe:

<i>Полюбовники</i>	<i>Miłośnicy</i>
Потемнело, замутилось, Мое сердце насладилось: К детям ласковы отцы. Вот уж завтра под осиной Буду в радости осиной Целовать ее рубцы. (Городецкий 1986, 95)	Chmury ciągną, suną cienie, Sercu memu upojenie, Już ja ojców dobroć znam. A nazajutrz znów przy sośnie Będę niby giez radośnie Scałowywać czerwień szram. (Dąbrowski 1971, 261)

W przekładzie nie udało się zachować homonimii językowej: „под осиной, в радости осиной” – „przy sośnie, niby giez radośnie”, jednak – jak wiadomo – jest to bardzo trudne do osiągnięcia. Ponadto porównanie dotyczy innych owadów: w oryginale osy, w przekładzie – gza.

Na odbiór dzieła literackiego w całości niewątpliwym wpływ mają także tropy stylistyczne. Odpowiednie ich przekazanie przez tłumacza przybliży czytelnikowi przekładu całość dzieła oryginalnego. Konwencja stylistyczna jest wyrazem indywidualności i niepowtarzalności autora, dlatego też właściwe jej odszyfrowanie stanowi tylko jedno z zadań tłumacza. Drugim, być może ważniejszym zadaniem, jest jej właściwe odzwierciedlenie w języku docelowym. Możliwe,

iż właśnie dlatego Nikołaj Gumilow stwierdził: „Oto ideał – przekłady nie powinny być sygnowane nazwiskiem przekładowcy” [Balcerzan 1977, 189]. A jak mówi Natalia Modzelewska „Bo rozeznanie w metodzie autora jest nieodzownym warunkiem współtworzenia, jakim powinien być przekład” [Modzelewska 1973, 305]. Jak wskazywano w toku analizy oryginału i przekładu, tłumacz starał się odzwierciedlić styl S. Gorodieckiego. Podobnie jak autor oryginału, tłumacz stosował archaizmy. Nie zawsze oczywiście w tych samych miejscach, ale starał się kompensować stratę stylu. Warto jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że w tłumaczeniu idealnie została zachowana ekwiliność. Przez pojęcie to rozumie się „zachowanie w przekładzie wiersza lub poematu kolejności strof i liczby wersów zgodnie z ich kolejnością i liczbą w oryginale” [Квятковский 1966, 349]. Pod względem budowy przekład został idealnie odzwierciedlony, kolejne strofy mają identyczną liczbę wersów (*Полюбовники*: sześć sześciowersowych strof, *Предки*: siedem czterowersowych). Ekwirytmiczność, definiowana jako „zachowanie w przekładzie wiersza schematu rytmicznego oryginału” [Квятковский 1966, 349], również została zachowana. W wierszu *Полюбовники* oraz w jego przekładzie jest to układ rymów aabccb, stopa metryczna: peon trzeci. Tabela 1 podsumowuje podane informacje.

Tabela 1

Budowa analizowanych utworów

	<i>Полюбовники</i>	<i>Мілошніцы</i>	<i>Предки</i>	<i>Przodkowie</i>
rymy	aabccb	aabccb	abab	abab
stopa	peon trzeci	peon trzeci	daktyl z kataleksą dużą	-
ekwiliność	+		niepełna	
liczba strof	6	6	7	7
liczba wersów w strofie	6	6	4	4
ekwirytmiczność	+		+	

Źródło: opracowanie własne

Konkludując, przytoczmy słowa Briusowa:

Передать создание поэта с одного языка на другой – невозможно; но невозможно и отказаться от этой мечты. (...) Внешность лирического стихотворения, его форма образуется из целого ряда составных элементов, сочетание которых и воплощает более или менее полно чувство и поэтическую идею художника, – таковы: стиль языка, образы, размер и рифма, движение стиха, игра слогов и звуков. Называю только важнейшие элементы, и называю условными именами, потому что толкование каждого из этих терминов потребовало бы целой статьи. Воспроизвести при переводе стихотворения все эти элементы полно и точно – невозможно. Переводчик обычно стремится передать лишь один или

w najlepszym przypadku dwa (większą częścią obrazy i rozmiar), zmieniając inne (styl, ruch wiersza, rymy, dźwięki słów). Ale są wiersze, w których pierwszeństwo rolę odgrywa nie obrazy, a, na przykład, dźwięki słów (“The bells” [“Kołokoła” (angl.)] Edgara Poe) lub nawet rymy (wiele z żartobliwych wierszów). Wybór tego elementu, który uważasz za najważniejszy w tłumaczonym utworze, stanowi metodę tłumaczenia [Брюсов, online].

Z przeprowadzonych analiz wynika, że:

- dodanie pewnych elementów opisu postaci w przekładzie wpływa na zmianę ich obrazu (np. przypisanie bohaterce przymiotników);
- w przekładzie wyraźniej zaznaczony został kontekst sakralny opisywanych postaci i wydarzeń, podczas gdy w oryginale informacja ta jest ukryta i postuluje deszyfrację;
- określone decyzje tłumacza wpływają na obraz sytuacji lirycznej w przekładzie (np. zamiana postaci z mitologii niższej);
- zauważalny jest brak konsekwencji w przekładzie tych samych określeń;
- główne trudności z tłumaczenia wynikają z asymetrii folkloru polskiego i rosyjskiego.

Bibliografia

- Balcerzan Edward (Red.). 1977. *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–1974. Antologia*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Brůsov V. *Fialka v tigelu* [Брюсов В. *Фиалка в тигеле*]. (online) <http://wysotsky.com/0009/043.htm#614> (dostęp 10.05.2019).
- Dąbrowski Witold, Mandalian Andrzej, Woroszyński Wiktor. 1971. *Antologia nowoczesnej poezji rosyjskiej 1880–1967*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Ossolineum.
- Fedorov A.V. 1983. *Osnovy obščej teorii perevoda (lingvističeskie problemy)*. Moskwa: Izdatel'skij Dom FILOLOGIÁ TRI [Федоров А.В. 1983. *Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)*. Москва: Издательский Дом ФИЛОЛОГИЯ ТРИ].
- Gorodeckij S. 1987. *Izbrannye proizvedeniá*. T. 1: *Stichotvoreníá*. Moskwa: Sovetskij pisatel'. [Горюдецкий С. 1987. *Избранные произведения*. T. 1: *Стихотворения*. Москва: Советский писатель].
- Kuznecov S. (Red.). 2000. *Bol'soj tolkovyj slovar'*. Sankt-Peterburg: Norint [Кузнецов С. (Ред.). 2000. *Большой толковый словарь*. Санкт-Петербург: Норинт].
- Kvátkovskij A. 1966. *Poëtičeskij slovar'*. Moskwa: Sovremennáá ènciklopediá [Квятковский А. 1966. *Поэтический словарь*. Москва: Современная энциклопедия].
- Levyj I. 1974. *Iskusstvo perevoda*. Per. s češškiego i predislovie Vl. Rossel'sa. Moskwa: Progress [Левый И. 1974. *Искусство перевода*. Пер. с чешского и предисловие Вл. Россельса. Москва: Прогресс].
- Modzelewska Natalia. 1973. *Z warsztatu tłumacza*. „Literatura na Świecie” nr 1: 302–317.
- Podgórsy Barbara i Adam. 2005. *Wielka księga demonów polskich. Leksykon i antologia demonologii ludowej*. Katowice: Wydawnictwo KOS.

- Potebnâ A. 1974. *Èstetika i poètika*. Moskwa: Iskusstvo [Потебня А. 1974. *Эстетика и поэтика*. Москва: Искусство].
- Ricoeur Paul, Torop Peeter. 2008. *O tłumaczeniu*. Tłum. Swoboda T., Ulaszek S. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Tokarev S.A. (Red.). 1992. *Mify narodov mira*. T. 2. Moskwa: Sovetskaâ Ènciklopediâ [Токарев С.А. (Ред.). 1992. *Мифы народов мира*. Т. 2. Москва: Советская Энциклопедия].

Summary

Images of mythological figures in the originals and translations of selected poems by Sergey Gorodetsky

This article brings the idea on the subject of a mythopoetic approach to the characters from Slavic mythology in translations of poems by Sergey Gorodetsky into Polish. This article focuses on the following works: *Любовники* (1906) – *Miłośnicy* (1971) and *Предки* (without a date) – *Przodkowie* (1971). The intent is to analyse the translations and to track to what extent the translator reflected the specificity of the characters from lower mythology (Russian *леший, черт*) presented in the original, and how much their image has changed in the translation. The analysis will also focus on the “inner form of the word” (Potiebnia) to show how specific translational actions influence the perception of the lyrical situation shown in the poems. Finally, the extent to which equilinearity and equirythmicality have been preserved in the above-mentioned examples will be examined (Kwiatkowski).

Key words: Slavic mythology, Gorodetsky, leshy, chort, translation strategies

Zasady przygotowania materiałów do druku

1. W kwartalniku drukowane są artykuły, recenzje, sprawozdania z konferencji naukowych w językach: białoruskim, rosyjskim, ukraińskim i polskim.

2. Nadesłany tekst może być opublikowany w jednym z sześciu działów: Emigrantologia, Literaturoznawstwo, Językoznawstwo, Kulturoznawstwo, Przekładoznawstwo, Omówienia, sprawozdania i recenzje.

3. Autor przesyła elektroniczną wersję artykułu na adres mailowy: acta.pol.rut@gmail.com

4. Autor składa oświadczenie o tym, że publikacja nie była wcześniej publikowana oraz o wkładzie poszczególnych autorów w powstawanie publikacji (zob. Oświadczenie na <http://czasopisma.uwm.edu.pl/indeks.php/apr/about/submissions>).

5. Układ tekstu:

- tytuł artykułu (pogrubiony, wyśrodkowany, czcionka Times New Roman 12);
- tekst główny;
- bibliografia (nazwa pogrubiona, wyśrodkowana, czcionka Times New Roman 12);
- streszczenie (summary; pogrubione), tytuł artykułu (pogrubiony) i słowa kluczowe (**Key words** – nazwa pogrubiona, dwukropek) w języku angielskim (5 słów – bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu). Czcionka Times New Roman 12. Streszczenie nie powinno być dłuższe niż połowa strony znormalizowanego wydruku.
- Objętość artykułu nie powinna przekraczać 12 stron znormalizowanego wydruku, recenzji i innych materiałów – 4 stron maszynopisu formatu A-4.
- Preferowany edytor tekstu Word.
- Marginesy każdej kartki wydruku powinny mieć wymiary: górny, dolny, prawy – 25 mm, lewy – 35 mm.
- Czcionka: Times New Roman, wielkość czcionki – 12; odstęp między wierszami – 1,5.
- W wydruku dopuszcza się stosowanie wyróżnień, np. kursywę w wyrazach obcych, ale bez podkreślania wyrazów.
- Kursywą podajemy tytuły cytowanych pozycji zwartych i artykułów (w tekście, bibliografii).
- W cudzysłów (bez kursywy) ujmujemy w tekście tytuły rozdziałów (powieści i prac naukowych) oraz tytuły czasopism.
- Wszystkie człony w nazwach czasopism piszemy wielkimi literami (oprócz spójników i przyimków).
- W tekście polskim stosujemy cudzysłów polski, w tekście rosyjskim stosujemy cudzysłów rosyjski.
- Cytaty ujmujemy w cudzysłów (bez kursywy), fragmenty opuszczone należy oznaczyć trzema kropkami w nawiasach okrągłych, w takich nawiasach umieszcza się wszystkie odautorskie komentarze. Cytaty przekraczające trzy linijki tekstu wydzielamy wcięciem akapitowym z lewej strony – 1,25; czcionka 11 Times New Roman, interlinia 1,5. Dopuszczalne są komentarze w formie przypisów dolnych (czcionka 10 pkt., interlinia 1).
- W tekście stosujemy półpauzy (np. 1990–2000, s. 10–20) i dywizy (np. polsko-rosyjski).
- Przy zapisie lat stosujemy liczebnik zapisany cyfrą (liczebniki porządkowe z kropką), np. lata 70.
- Przy nazwiskach użytych w tekście po raz pierwszy stosujemy pełny zapis imienia, następnie inicjał.

- Tabele i rysunki powinny być opatrzone opisem oraz źródłem opracowania (np. Tabela 1. Przykłady użycia zwrotów obcojęzycznych. Źródło: opracowanie własne).

Sposoby zapisu przypisów

W kwartalniku stosujemy jeden rodzaj przypisów. Przypisy zamieszczane są w tekście głównym, (**bez wariantu transliterowanego**) zgodnie z następującą konwencją:
 [nazwisko rok wydania, strony], np. [Bartmiński 1999, 105]
 [nazwisko rok wydania, tom, strony], np. [Балдаев 1997, I, 45–46]
 [tytuł rok wydania, strony], np. [*Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1973, 73]

Odwołanie do kilku źródeł

[nazwisko rok wydania, strony; tytuł rok wydania, strony; nazwisko rok wydania, strony], np. [Mościcki 2010, 47; *Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1979, 52; Нитрауп 1989, 17]

Źródła internetowe

[nazwisko, online], np. [Спиридонова, online]

Sposoby zapisu bibliografii

- Autor sporządza jeden wykaz literatury dla całej pracy (Bibliografia, Bibliography, Bibliografie, Библиография).
- Czcionka Times New Roman 11.
- Liczba pozycji bibliograficznych nie powinna przekraczać 15 prac.
- Kolejność pozycji bibliograficznych powinna być alfabetyczna, według nazwisk autorów lub tytułów prac zbiorowych.
- W bibliografii **nie stosujemy numeracji**.
- Pozycje bibliograficzne zapisane cyrylicą powinny posiadać wariant transliterowany zgodny z PN-ISO 9:2000. Transliteracji dokonujemy automatycznie na stronie <https://www.ushuaia.pl/transliterate/> (należy sprawdzić, czy został wybrany system PN-ISO 9:2000). Po zapisie transliterowanym w nawiasie kwadratowym umieszczamy zapis cyrylicą.

Monografie

Kozak Jolanta. 2009. *Przekład literacki jako metafora. Między logos a lexis*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Język – stereotyp – przekład. 2002. Red. Skibińska E., Cieński M. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.

Kasack Wolfgang. 1996. *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku: od początku stulecia do roku 1996*. Przekł., oprac., bibliografia pol. i indeks osób Kodzis B. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kuprin Aleksandr Ivanovič. 1970–1973. *Sobranie sočinenij v 9-ti tomah*. Moskwa: Izdatel'stvo Hudožestvennaâ Literatura [Куприн Александр Иванович. 1970–1973. *Собрание сочинений в 9-ти томах*. Москва: Издательство Художественная Литература].

Tolkovij slovar' russkogoazyka konca XX veka. Āzykovye izmeneniâ. 1998. Red. Sklârevskaâ G.N. Sankt-Peterburg: Folio-Press [*Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения*. 1998. Ред. Складревская Г.Н. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс].

Rozdziały w monografiach

Redaktorów zbiorów należy oznaczyć przed nazwiskiem skrótem w języku zgodnym z publikacją (Red. Eds. Hrsg. Ред.)

Munia Henryka. 2010. *Semantyka nazw własnych w tytułach utworów rosyjskiej prozy wiejskiej*. W: *Literatury i języki wschodniosłowiańskie wobec swego czasu*. Red. Ksenicz A., Łuczyk M. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego: 75–81.

Trubilova Elena. 1997. *Tëffi*. V: *Literaturnaâ ènciklopediâ Russkogo Zarubež'â (1918–1940)*. Red. Nikolûkin A. T. 1. Moskva: Rossijskaâ političeskaâ ènciklopediâ: 395–398 [Трубилова Елена. 1997. *Тэффи*. В: *Литературная энциклопедия Русского Зарубежья (1918–1940)*. Ред. Николукин А. Т. 1. Москва: Российская политическая энциклопедия: 395–398].

Artykuły w czasopismach

Pietraś Elżbieta. 2007. *Moskiewski konceptualizm – między awangardą a postmodernizmem*. „Acta Neophilologica” nr 9: 131–142.

Łanda Siemion. 1982. *Jak Odyniec redagował „Czaty” Mickiewicza*. Z „Kroniki życia i twórczości Mickiewicza. 1824–1829”. „Pamiętnik Literacki” nr 73, z. 1–2: 225–235.

Publikacje internetowe

Piętkowa Romualda. *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*. (online) http://sjikp.us.edu.pl/pliki/ksiazki/romualda_pietkowa.pdf (dostęp 3.02.2015).

Kodzis Bronislav. 2011. *Dramaturgiâ pervoj volny russkoj èmigracii*. „Novyj Žurnal” № 236. (online) <http://magazines.russ.ru/nj/2011/263/ko20-pr.html> (dostęp 20.06.2017) [Кодзис Бронислав. 2011. *Драматургия первой волны русской эмиграции*. „Новый Журнал” № 236. (online) <http://magazines.russ.ru/nj/2011/263/ko20-pr.html> (дostęp 20.06.2017)].

(online) <https://www.starinnnye-noty.ru/pesni-romansy-i-arii/pesenka-o-treh-pažah-vertinskij/> (dostęp 4.06.2017) [(online) <https://www.starinnnye-noty.ru/песни-романсы-и-арии/песенка-о-трех-пажах-вертинский/> (дostęp 4.06.2017)].

Prace nie zaopatrzone w wersję elektroniczną oraz nie spełniające wymogów przygotowania prac naukowych do czasopisma „Acta Polono-Ruthenica” nie będą przyjmowane do druku.